

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**ONALTINCI YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE
OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MEHDİLİK
HAREKETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

YASEMİN ÇAĞLAYAN

İstanbul, 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLÂHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

**ONALTINCI YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE
OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MEHDİLİK
HAREKETLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

YASEMİN ÇAĞLAYAN

Danışman: PROF. DR. MAZLUM UYAR

İstanbul, 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

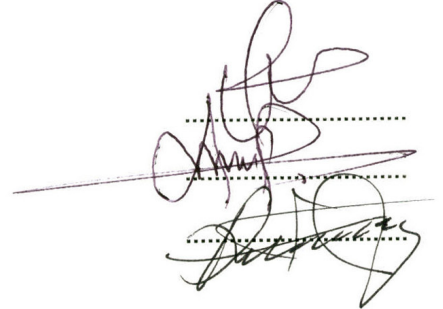
Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi YASEMİN ÇAĞLAYAN'ın ONALTINCI YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ MEHDİLİK HAREKETLERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.06.2009 tarih ve 2009/10-28 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

- Tez Savunma Tarihi : 10.07.2009.
- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. MAZLUM UYAR
- 2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ADİL BEBEK
- 3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ALİ DURUSOY

The image shows three handwritten signatures in black ink, each written over a horizontal dotted line. The signatures are stylized and cursive. The top signature is the largest and most prominent, followed by the middle and then the bottom one.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.e	: Aynı eser
ans.	: Ansiklopedi
a.s.	: Aleyhisselâm
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ayr.	: Ayrıca
b.	:İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
d.	: Doğum
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ens.	: Enstitü
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazret
İA	: İslam Ansiklopedisi
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Krş.	: Karşılaştırmız
Kül. Bak.	: Kültür Bakanlığı

Ktp.	: Kütüphanesi
m.	: Miladi
md.	: Madde
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
m.ö	: Milattan önce
m.s	: Milattan sonra
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
sa	: Sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
v.	: Vefat
v.b.	: Ve benzeri
v.d.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	3
ÖNSÖZ.....	8
GİRİŞ.....	9
I) Araştırmanın Konusu.....	9
II) Araştırmada Kullanılan Kaynaklar.....	12

I.BÖLÜM

MEHDİLİK VE İSLAMDA MEHDÎ İNANCI.....	16
I) MEHDİLİK, SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI.....	16
II) İSLAM FIRKALARINDA MEHDÎ İNANCI	19
A. Ehl-i Sünnet'e Göre Mehdilik.....	19
1) Mehdilik İnancını Kabul Edenler.....	20
2) Mehdilik İnancını Reddedenler.....	29
B. Şia'ya Göre Mehdilik.....	33
1) İsna Aşeriyye'de Mehdilik.....	34
2) Zeydiyye'de Mehdilik.....	39
3) Gulat-ı Şia'da Mehdilik.....	40
4) Kızılbaşlık'ta Mehdilik.....	43

II. BÖLÜM

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDE MEYDANA GELEN MEHDÎLİK HAREKETLERİ.....	43
I. OSMANLI-SAFEVÎ İLİŞKİLERİ.....	43
A. Şah İsmail Öncesi Osmanlı-Safevî İlişkileri.....	48
B. Şah İsmail Dönemi Osmanlı-Safevî İlişkileri.....	51
1) <i>Yavuz Öncesi İlişkiler</i>	51
2) <i>Yavuz Dönemi İlişkiler</i>	54
II) ANADOLU'DA MEYDANA GELEN HAREKETLERİN SEBEPLERİ....	59
A. Ekonomik Sebepler.....	59
B. Safevî Yayılma Zihniyeti.....	65
1) <i>Erdebil Tekkesi Şeyhlerinin Türkçe Konuşması</i>	67
2) <i>Osmanlı Devlet Yönetim Şekli (Devşirme Sistemi)</i>	67
3) <i>Türkmen Aşiretlerinin Medrese Eğitiminden Uzak Kalmaları</i>	73
4) <i>Şah İsmail'in Şiirlerinin Etkileri</i>	74
5) <i>Şah İsmail'in Anadolu'da Halifeler Görevlendirmesi</i>	79
6) <i>Alevîlerin Propagandalarını Dini Söylemlerle Yapmaları</i>	83
7) <i>Anadolunun Dini, Kültürel ve Etnik Yapısı</i>	84
8) <i>Anadolunun Sosyal Yapısı (Konar-Göçer Toplum Yapısı)</i>	88
III) XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ANADOLU'DAKİ MEHDÎLİK HAREKETLERİ.....	91

A. Şah Kulu Olayı.....	91
B. Nur Ali Halife Olayı.....	103
C. Bozoklu Celal Olayı.....	109
IV) XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE MEYDANA GELEN HAREKETLERİN ÖZELLİKLERİ.....	113
A. Hareketlerin Aynı Sebebe Dayanması.....	113
B. Hareketlerin Belli Bölgelerde Yoğunlaşması.....	114
C. Hareketlerin Tamamının Dini Bir Motif Taşması.....	115
D. Hareket Liderlerinin Hepsinin Aynı Metodu Uygulaması.....	117
E. Hareketlerin Hepsinin Osmanlı Tarihi Açısından Önemli Sonuçlar Doğurması.....	117
SONUÇ.....	119
BİBLİYOGRAFYA.....	121

ÖNSÖZ

İstismara son derece açık olan mehdîlik inancı yüzyıllar boyu İslam alemini meşgul etmiş bir konudur. İslam fırkalarının her biri bu inancı farklı bakış açılarıyla değerlendirerek kabul ya da reddetmişlerdir. Sünni İslam anlayışında çeşitli hadis rivayetlerine dayanarak bu inancı kabul edenler yanında, rivayet edilen hadislerin sahih olmadığı gerekçesiyle bu inancı reddedenlerde olmuştur. Bu inanç Şîî fırkalarda ise çıkış noktasını oluşturur. Bunun nedeni mehdîlik inancının, Şîîliğin en önemli inanç esası olan imametle alakalı olmasındandır.

Şunu belirtmeliyiz ki mehdîlik inancı her yüzyılda istismara açık bir konu olmuş, her dönem ve tarihte hedeflerine ulaşmak gayesiyle bu inancı kullanarak ortaya çıkan insanlar olmuştur. Osmanlı Devletinde meydana gelen mehdîlik hareketlerinde de bu durum söz konusudur.

Biz de bu doğrultuda çalışmamızın ilk bölümünde mehdîlik, anlamı ve İslam fırkalarında mehdî inancını inceledik. İkinci bölümde ise Osmanlı topraklarındaki mehdîlik hareketlerini inceledik. Osmanlı topraklarında meydana gelen mehdîlik hareketlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu bölümde ilk olarak Osmanlı-Safevi ilişkileri anlatılmaya çalışıldı. İncelemiş olduğumuz dönemde meydana gelen hareketlerde Safevî taraftarı olan kişilerin hareket önderliği yapmış olması, bu hareketleri daha iyi anlayabilmemiz için Osmanlı-Safevi ilişkilerini iyi bilmemizi gerekli hale getirmektedir. Daha sonra bu hareketlerin Osmanlı topraklarında taraftar bulabilmesinin arkasındaki tarihi süreci ve sebepleri aktarmaya çalıştık. Son olarak da bu dönemde meydana gelen hareketleri ve bu hareketlerin özelliklerini inceledik.

Sonuç bölümünde ise son bir değerlendirmeye araştırmamızı tamamladık. Bu çalışmada bana yardımcı olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mazlum Uyar beyefendiye teşekkürlerimi sunarım.

Yasemin Çağlayan

Temmuz 2009/ İstanbul

GİRİŞ

I) Araştırmanın Konusu

Kıyametten önce ortaya çıkıp zulümle dolmuş olan dünyayı adaletle dolduracak kişi anlamına gelen mehdî, hemen hemen bütün dinlerde mevcut bir inançtır. Bu inanç semavi dinlerde olduğu gibi beşeri dinlerde de önemli bir yere sahiptir. Bütün dinlerde mehdî olarak beklenen şahıslar farklı olsa da fiil ve icraatları yönüyle hepsi birbirine benzemektedir. Çünkü mehdî inancı, her büyük zulüm ve işkence devirlerinde zayıf ve mazlum konumdaki kişilerin sarıldıkları bir inanç olmuştur. Dolayısıyla bu durumdaki insanların ortak beklentisi kendilerini zulümden kurtarıp, zulmedenleri alaşağı eden bir kurtarıcıdır. Bunun dışındaki teferruatlar ise her dinin kendi doktrinine göre şekil almaktadır.

Yöneticilerin adaletle hükmetmeyip, halkı boş verdiği dönemlerde insanlar ümitsizliğe kapılmış ve kendilerini zulümden kurtaracak bir kurtarıcı beklemişlerdir. Zîra bu neviden fikirler, insanlara hemen hemen imkânsız durumlarda belli ölçülerde ümit vermektedir. Mehdî-mesih inancının İslamiyet'e girişi de kısmi olarak bu sebebe dayanmaktadır (bunun dışında eski inanç ve kültürlerin de Müslümanların bu inancı çabuk benimsemelerinde etkileri vardır). Emeviler döneminde yönetimden şikâyetçi olan halk bu şekilde ortaya çıkan insanlara inanmışlar ve onların etrafında kümelenmişlerdir. İlk dönem Şîî kökenli hareketlere baktığımızda Muhammed Hanefiyye önder yapılmış ve sayısız firkada onun imametinde birleşmiştir. Mehdîlik fikirleri de ilk onun adına bağlanmış. Muhammed Hanefiyye'yi önder yapıp onun mehdîliğini kabul eden insanların çoğunlukla Emeviler'in ikinci sınıf vatandaş olarak kabul edip adil davranmadığı mevalîlerden olması, bu inancın özellikle zulüm ve haksızlık dönemlerinde revaçta olduğu görüşünü desteklemektedir.¹

Aslında bu hareketler bir anlamda dîni-sosyal bir muhalefet biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Bu hareketlerin çoğunun isyanla sonuçlanması (isyanla sonuçlanmayan

---

¹ Muhammed Hanefiyye'yi destekleyenlerin daha çok mevalîden olduğu ile ilgili görüş için bkz. Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, Şato Yayınları, İst. 2001, s.52-56. Watt mehdîlik fikrinin İslam tarihinde ilk olarak Muhammed b. Hanefiyye'ye nispet edilerek ortaya çıktığını söyler; fakat İslam alimlerinin çoğuna göre bu fikir ilk olarak Abdullah b. Sebe tarafından ortaya atılmıştır. Bkz: s.8-9.

hareketlerin çoğunda da isyan teşebbüsleri olmuş; fakat bunlar isyana dönüşmeden devlet tarafından müdahale edilmiştir.) bunun kanıtıdır. Düzene isyan eden yahut siyasi hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan insanlar mehdî ya da mehdînin temsilcisi olarak ortaya çıkmış ve kendileri gibi düşünen insanları da yanlarına alarak isyan çıkarmışlardır.

Emeviler döneminde ilk Şîf olayların tezahürü olan mehdîlik fikri Irak'ta ve komşu topraklarda asırlardan beri mevcut olmuş (örneğin “mehdî insanüstü vasıflara sahiptir” fikri Müslümanlara Arâmi ve İranlı unsurlardan gelmiş olabilir)² ve daha sonra İslami renge bürünerek Müslüman toplumlarda varlığını sürdürmüştür. Sonuç olarak bu inancın İslam kültüründe yaygınlaşması ve bazı Müslümanların “ben mehdîyim” diyen herkesin peşinden sürüklenmelerinin sebebi yöneticilerin adaletsiz tutumlarıyla eski inançların etkilerinin birleşimidir.

İslam'ın bu ilk tarihi süreci Osmanlı Devletinde de aynı şekilde söz konusu olmuştur. Osmanlı Devletinde de halk, zulüm ve baskı altında olduğunu düşündükleri dönemlerde, eski inanç ve anlayışlarından aşına oldukları bu inanca sarılmışlardır. Ancak bu durum Osmanlı topraklarında birçok olumsuzluğun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Zîra ihtiraslı, mevki, makam düşkünü kimseler, müsait ortam bulduklarında ortaya çıkmışlar ve nice samimi, hassas ve Ehl-i Beyt sevgisini hakikatte içlerinde hisseden insanları siyasi emellerine erişebilmek yolunda kullanmak istemişlerdir. Nitekim Şah İsmail'den itibaren Anadolu'ya gönderilmeye başlanan halifelerin siyasetten uzak, saf ve sadece Ehl-i Beyt muhabbeti için çabalayan insanlar olduklarını söylemek oldukça güçtür.³ Şurası bir hakikat ki bu dönemdeki faaliyetlerin tamamı dini bir hedeften ziyade siyasi amaçlara hizmet etmek içindi. Örneğin bu konuyla ilgili Abdülbakîy Gölpinarlı yukarıda söylenenleri destekleyici nitelikte şunları söylemektedir: “ İran ülkesi Safevîlerin eline düşünce bütün ülkede resmi mezhep Ca'ferî Mezhebi olmuştu. Safevîler, İran'da kendilerini Ca'ferî Mezhebi'nin müverrici gösterdikleri halde, Anadolu Alevilerine kendilerini bir sahib-i zuhur, hatta imam tanıtıyorlardı. Anadolu'yu da nüfuzları altına alabilmek için gönderdikleri halifeler Erdebil şehrini adeta Mekke'ye ve Kâbe'ye muadil gösteriyorlardı. Siyaset alabildiğine

² Watt, *age*, s. 65-67.

³ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İst. 1981, s. 250.

dini inançları istismara başlamıştı. Hem inançları yüzünden, hem gördükleri tâkibat ve zulüm dolayısıyla bütün Alevîler, Erdebil Ocağına bağlanmışlardı. Erdebil ziyaretini Hac töreni sayacak kadar ileri gidiyorlardı.”⁴

Görüldüğü gibi Osmanlı döneminde mehdîlik inancı düşman devletler tarafından siyasi hedefleri doğrultusunda kullanılmıştır. Özellikle bizim incelediğimiz XVI. yüzyılın ilk yirmi yılında meydana gelen mehdîlik hareketlerinde Safevî etkisi aşikârdır. Bu dönemde Anadolu halkı fakirlik ve yöneticilerin adil olmayan müdahalelerine maruz kalmışlardır. Bu durumda da halk, mehdî ya da mehdînin temsilcisi olduğunu söyleyerek ortaya çıkan insanlara inanmışlardır. Bu mehdîci hareketler ise Osmanlı topraklarında tıpkı İslam tarihinin ilk devrelerinde olduğu gibi isyan şeklinde tezahür etmiş ve dirliğin bozulmasına neden olacak hasarlara sebep olmuştur.

Aslında Türklerde hükümdara ve devlete isyan etme çok alışıldık bir durum değildir. Türkler İslamiyet’i kabul ettikleri tarihten itibaren kendilerini her şeyden önce Müslüman olarak tanımlamışlardır.⁵ Fakat Müslüman olan Türkler eski inanç ve geleneklerinden de vazgeçememişlerdir. Özellikle devlet ve hükümdarlıkla ilgili fikirleri, İslam’ı kabul etmeden önceki fikirlerinin devamı niteliğindedir. Zîra Türklerin eski inançlarına göre hükümdara idare etme hakkı Tanrı tarafından verilmiştir.⁶ Dolayısıyla devleti ve hükümdarı veren Tanrı olduğu için devlete karşı isyan olmaz. Türk devlet anlayışı bu şekilde bireyin veya topyekûn milletin devlete isyan edip başkaldıracağını kabul etmiyordu. Bu anlayış, yani devlete ve hükümdara isyan etmeme anlayışı Türkler Anadolu’ya göç ettikten sonra da devam etmiştir. Ancak buna rağmen Türkler yönetime karşı isyan etmişlerdir. Özellikle bizim konumuz olan XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu’da meydana gelen isyanlara iştirak edenlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Peki bunun nedeni nedir? Kanaatimizce bu durumun sebebi yine Türklerin eski anlayış ve gelenekleridir. Çünkü Türk devlet anlayışında yönetime isyan etmeme ve mutlak itaat bir takım kayıtlara bağlanmıştır. Türk geleneği siyasal iktidara sınırsız bir hâkimiyet tanımamıştır. Buna göre hükümdarın halka karşı bir takım sorumlulukları vardır. Hükümdar halkın asayişini ve iktisadi yeterliliğini

⁴ Gölpınarlı, Abdülbakiy, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınları, İst 1979, s. 149.

⁵ Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK. Yayınları, Ankara 1993.

⁶ Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Ens. , Ankara 1987, s.2-3.

sağlayıp, adaletle hükmetmek zorundadır. Bunları yerine getirmediği takdirde ona itaat söz konusu olmaz. Kutadgu Bilig’de geçen bazı ifadeler bu hakikati ispatlamaktadır. “ Bey iyi kanun yap, kanuna kendin riayet et ki, halk da sana itaat etsin.”⁷ beyiti bu ifadelerden yalnızca biridir.

İşte Türklerin bu eski inançları onların devlete karşı isyan etmesini kendi anlayışlarına göre meşrû hale getirmiştir. Şah İsmail taraftarları olan isyancıların da propagandalarını Türklerin sürekli olarak ezilip sömürüldükleri iddiası ile yapmaları Türkleri harekete geçirmiş ve “zalim yöneticiye itaat olmaz” prensibinden hareketle isyanlara iştirak etmek için hazır hale gelmelerine sebebiyet vermiştir.

Araştırmamızda Türklerin bu isyanlara katılmasına sebebiyet veren tarihi süreci ayrıntılarıyla incelemeye çalıştık. Bunu yaparken öncelikle mehdîlik kavramının açıklanması gerekiyordu. Bu sebeple öncelikle bu kavramı açıklayıp daha sonra araştırmamızın aslını teşkil eden Osmanlı’da XVI. yüzyılın ilk çeyreğindeki mehdîlik anlayışını, özellikle Anadolu halkının bu konuya bakış açısını ve halk arasında mehdî anlayışının kabul görmesinin sebeplerini ve bu sebepleri ortaya çıkaran tarihi süreci inceledik.

II) Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

Yukarıda da belirttiğimiz gibi araştırmamızın ilk bölümünde mehdî kavramını incelemeye çalıştık. Bu inceleme sırasında İslam’ın her fırkasının bu konuda farklı bakış açıları geliştirdiğini gördük. Öyleki İslam fırkaları bu konuyla ilgili kendi içlerinde bile farklı gruplara ayrılmıştır. Her birinin bu görüşü kabul ya da reddederken farklı dayanakları olmuştur. Bu doğrultuda mehdîlikle ilgili yazılmış kaynakları ve bu kaynakların kısaca tanıtımını uygun bulmaktayız. Bu doğrultuda ilk olarak bu konuyla ilgili hadislerin bulunduğu kaynakların tanıtımını yapacağız.

Özellikle Ehl-i Sünnet’in mehdî ile ilgili fikirleri için öncelikle hadis kaynaklarına bakılmıştır. Bu kaynaklar şunlardır:

---

⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Kutadgu Bilig*, Hazırlayan: Reşit Rahmi Arat, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1947, beyit 2111, s. 227.

a) Ahmed b. Hanbel'in (v: 241/853) "*Müsned*"i: Bu kaynakta mehdîlikle ilgili hadisler dağınık bir halde bulunmaktadır. Biz de çalışmamızda Ahmed b. Hanbel'in eserinin farklı bölümlerinde bulunan mehdîlikle ilgili 2 hadise yer verdik

b) İbn Mâce'nin (v: 273/ 886) "*Sünen*" isimli eseri. Bu eserin Kitabı'l-Fiten bölümünde, 34. babda yer alan üç hadise yer verdik.

c) Ebû Dâvud'un (v: 275/888) "*Sünen*" isimli eseri. Ebû Davud eserinde mehdî ile ilgili hadisleri müstakil olarak zikretmiş ve mehdî ile ilgili hadislerin bulunduğu bölüme Kitabı'l-Mehdî adını vermiştir. Çalışmamızda bu bölümde yer alan beş hadise yer verdik

d) Abdulvehhâb eş-Şâranî tarafından "*Muhtasarı Tezkirati'l-İmam el-Kurtubî*" adı altında ihtisar edilen eser. Bu eserde yer alan üç hadise araştırmamızda yer verdik.

e) İsmail b. İbn Kesir'in (v: 774/1372) "*Kitabu'l-Fiten*" adlı eserinde bu konuyla ilgili hadislere yer verilmiştir. Bu rivayetler eserin "*Fasl'un fi zikri'l-Mehdiyyi'llezi Yekunu fi Ahiri'z-zaman*" adlı bölümünde yer almaktadır.

f) Konumuz açısından Şîilerin mehdîlik anlayışı da son derece önem arz etmektedir. Zîra araştırmamızın temelini oluşturan Kızılbaşlar'da mehdîlik anlayışı büyük oranda İsnâ Aşeriyye'nin mehdîlik anlayışından etkilenmiştir. Bu sebeple İsnâ Aşeriyye'nin hadis kaynaklarına da başvurduk. Öncelikle başvurduğumuz kaynak Küleynî'nin (v: 329/ 908) "*Usul-u Kâfi*" adlı eseridir. Bu eser 2007 yılında Vahdettin İnce tarafından tercüme edilmiştir. İsnâ Aşeriyye'de imamların ve mehdî olan son imamın özellikleri için bu eserden istifade ettik. Ayrıca İsnâ Aşeriyye'de en önemli inanç esası olan mehdîliğin daha iyi anlaşılabilmesi için onlarca temel eser kabul edilen İbn Bâbeveyh el-Kummî'nin "*Risâletü'l-İ'tikdâti'l-İmâmiyye*" adlı eserinden istifade ettik. Bu eser E.Rûhi Fığlalı tarafından tercüme edilmiştir.

g) İbn Haldun'nun (v: 808/1405) "*Mukaddime*"si. İbn Haldun eserin 52. bölümünü mehdîlik konusuna ayırmıştır. Bu çalışmada İslam alimlerinin bu konudaki görüşlerini özetlemek için sık sık bu esere başvurduk.

h) Mehdîlikle ilgili başvurduğumuz Türkçe kaynaklar ise şunlardır: Avni İlhan'ın "*Mehdîlik*" adlı eseri. Bu eserde öncelikle imâmet meselesi üzerinde durularak Şifîlerce mehdî tasavvuru incelenmiştir. Ehl-i Sünnet'in mehdîlik anlayışına ise çok az yer verilmiştir. Daha sonra eser, tarihteki mehdîlerden bazı örneklerle bitmiştir. Diğer bir çalışma ise Ekrem Sarıkçıoğlu'nun "*Dinlerde Mehdî İnancı ve Tasavvurları*" isimli çalışmasıdır. Bu eserde mehdî inancının dünya dinlerindeki doğuşu ve tarihi gelişimi incelenmiştir. Bu konuda yazılmış diğer Türkçe kaynak Selman Kuzu'nun "*Mehdî, Mesih, Deccal*" isimli çalışmasıdır. Yazar bu çalışmada öncelikle mehdî kavramının menşei ve dinlerde mehdî kavramını incelemiş daha sonra mehdî ile ilgili nakledilen hadislerin değerlendirmesini yapmıştır. Son olarak ise mehdî, mesih ve deccal arasındaki münasebetleri incelemiştir. Bu konuyla ilgili başvurduğumuz başka bir Türkçe eser Ali Coşkun'un "*Mehdîlik Fenomeni*" isimli eseridir. Bu eser kurtuluş fikrini sosyolojik açıdan inceleyen bir doktora tezidir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Osmanlı'da XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen mehdîlik hareketlerini inceledik. Bu doğrultuda başvurduğumuz kaynaklar şunlardır:

a) Araştırmamızın konusu XVI. yüzyılın ilk yirmi yılını içermektedir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ise bu tarihin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda başvurduğumuz Osmanlı tarihi kaynakları Hoca Saadeddin Efendi'nin "*Tâcu't-Tevârih*"i, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin "*Müneccimbaşı Tarihi*", Hammer'in "*Büyük Osmanlı Tarihi*" isimli çalışması, İsmâil Hakkı Uzun Çarşılı'nın "*Osmanlı Tarihi*" adlı çalışmalarıdır.

b) Osmanlı-Safevî ilişkileri ve Safevîlerin Anadolu halkı üzerindeki etkileri çalışmamız açısından önemlidir. Osmanlı-Safevî ilişkilerinin Yavuz Sultan Selim döneminde önemli bir takım durumlar içermesi dolayısıyla konumuz açısından Yavuz Sultan Selim dönemi de önemli bir yer arz etmektedir. Bu dönem ve Osmanlı-Safevî ilişkileri ile ilgili olarak başvurduğumuz bir diğer kaynağımız da bu konuları her yönden ele alan Selahattin Tansel'in "*Yavuz Sultan Selim*" isimli eseridir. Ayrıca Osmanlı-Safevî ilişkilerinin kökenini ve Osmanlı'nın Erdebil Tekkesi ile ilişkilerini

inceleyen Walter Hinz'in yazdığı Tevfik Bıyıkoglu'nun "*Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*" adıyla tercüme ettiği eser de başvurduğumuz diğer bir kaynaktır.

Ayrıca son asırda yazılmış bulunan Ahmet Refik'in "*Onaltıncı Asırda Râfizilik ve Bektâşilik*", Fuad Köprülü'nün "*Anadolu'da İslamiyet*", Bekir Kütükoğlu'nun "*Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*" ve Adel Allouche tarafından yazılıp Ahmed Emin Dağ tarafından Türkçeye çevrilen "*Osmanlı-Safevi İlişkileri*", Mustafa Ekinci'nin "*Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*" isimli eserler sık sık başvurduğumuz kaynaklardır.

c) Çalışmamızda Kızılbaşlar tarafından yazılmış eserlerden de istifade etmek istedik; fakat Osmanlılar döneminde Alevîler arasında yazılı kültürün gelişmemiş olması bu konuda yazılmış tarihi kaynakların oluşmamasına neden olmuştur. Osmanlı'nın bu dönemle ilgili ancak son yüzyılda yetişmiş Alevî ya da Alevî tarafgirliği yapan yazarların eserlerinden istifade etmeye çalıştık. Bu doğrultuda Çetin Yetkin'in "*Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri*", "İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri", Rıza Algül'ün "*Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri*", Mustafa Akdağ'ın, "*Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*" isimli eserler başvurduğumuz kaynaklardır.

d) Alevîlerin inançlarını, o dönemle ilgili yorumlarını ancak ozanların şiirlerinden öğrenebiliyoruz. Söz konusu ozanların şiirleri son yüzyılda yaşamış bir takım yazarlar tarafından derlenmiştir. Alevî inanç ve anlayışını kısmen de olsa anlayabilmek için başvurduğumuz bu şiirleri derleyenlerden biri Abdülbâki Gölpinarlı'dır. Onun bu şiirleri topladığı eserin ismi "*Alevi-Bektaşî Nefesleri*"dir. Bu konuda hazırlanmış diğer bir eser Saadettin Nüzhet Ergun'nun "*Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*" isimli eseridir. Bu iki kaynak sıklıkla başvurduğumuz eserlerdendir.

I. BÖLÜM

MEHDİLİK VE İSLAMDA MEHDÎ İNANCI

D) MEHDİLİK SÖZLÜK VE TERİM ANLAMI

Kelime olarak mehdî, kendisine rehberlik edilen demektir. Ayrıca bütün yollar ve yönler Allah'tan geldiği için (mehdî) “kendisine Allah tarafından yol gösterilen” anlamına da gelir. Bu kelime doğru yolu bulmak, yol göstermek, rehberlik etmek anlamındaki hüdâ kökünden türemiş bir sıfattır.⁸ Kur'an-ı Kerim'de Hüdâ (hidayet) kökünden türeyen fiil-isim kalıbından bir çok kelime bulunmakla beraber mehdî kelimesi yer almamaktadır.⁹ Örneğin Hedâ (doğru yola iletme-Nahl/36...), Hudâ (hidayet-Câsiye/30), Hedy (kurban-Bakara/196...), Muhtedi (doğru yol-Hadid/26)...gibi kelimeler “hdy” kökünden türeyen ve Kur'an'da yer alan kelimelerdir.¹⁰

Terim olarak ise mehdî dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı, adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcıdır.¹¹ Daha ayrıntılı bir şekilde mehdî kavramını şu şekilde açıklayabiliriz: Âhir zamanda dini kuvvetlendirecek adaleti hâkim kılacak peygamberler ailesinden bir zât zuhur edecek ve Müslümanlar ona tâbi olacaklar. Bu zat bütün İslam yurtlarını idare ve hükmü altına alacak sonra sahîh hadiste anlatıldığı gibi Deccal zuhur edecek daha sonra İsa gökten inerek Deccal'ı öldürecek ya da mehdînin Deccal'ı öldürmesine yardım edecek ve İsa mehdînin arkasında namaz kılacaktır. İşte bu ıslahatçı “mehdî” adını alacaktır.¹²

Hemen hemen bütün dinlerde mehdî inancı bulunmaktadır. Büyük dinlerde olduğu gibi ilkel dinlerde de mehdî inancı, içinde bulunduğu dinin karakterine göre

---

⁸ İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1955, 15/54.
⁹ Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mücemü'l Müfrehresli-el Fazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İst. 1982, “hdy” maddesi, s.901.
¹⁰ Abdülbâki, *age*, “hdy” mad., s. 901.
¹¹ Sarıkçioğlu, Ekrem, “*Mehdilik*”, DİA, c.XXVIII, s.369.
¹² İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, trc. Zâkir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, Ankara 1988, c.II, s.152.

ayrıntılarda farklılık göstermekle beraber dini-siyasi hareketlerin güç kaynağını oluşturur. Her dinde bu kavramı ifade eden kelimeler farklıdır.¹³

Mehdî inancı bu dinlerde teferruatta farklılıklar arz etmekle beraber ana hatları ile birbirine benzemektedir. Dolayısıyla *mehdî* tasavvur ve inancı, dünya dinlerinin ortak bir malı ve ortak bir objesidir. Dünya dinlerinin ortak malı olan bu inancın genel özelliklerini ise şu şekilde özetleyebiliriz:

1) Ahir zamanda geleceği ümit edilen mehdî, Şintoizm dışında zamanımızdaki bütün dinlerde mevcuttur.

2) Mehdîler âhir zamanda dünyaya gelecek insanları hidayete yöneltecek ve son kurtarıcı olacaklardır.

3) Mehdîler genellikle mensup oldukları dinin kurucusunun veya büyük bir önderinin soyundan gelirler ve mehdîlerin doğumları bir takım olağan üstülükler gösterir.

4) Âhir zamanda geleceğine inanılan mehdîler, genellikle babasız olarak hamile kalan bakire kızlardan doğarlar.

5) Üstün kabiliyetlerle donatılmışlardır.

6) Mehdîler, zamanlarının bütün ilim ve sanatlarını bilirler.

7) Mehdîler, günahsızdırlar ve günah işlemezler. Zor duruma düştükleri zaman kendilerine Tanrı yardım eder.

8) Mehdîler, vazifelerine Tanrı'nın uyarı ve davetleri ile başlar.

9) Mehdîler, zulmün zirveye ulaştığı bir dönemde dünyaya gelecekler ve dünyaya gelmelerine yakın olağan üstü haller zuhur edecek ve mehdîler ülkelerini içte ve dışta mutlak sulh ve adalete kavuşturacaklardır.

---

¹³ Mehdî kavramının diğer dinlerdeki karşılığı için bkz. Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Mehdî Tasavvurları*, Sidre Yayınları, Samsun 1997, s.13-16.

10) Mehdî sonrası devir de mehdî öncesi devir gibi kötülük, felaket ve zulümlerle dolacak, nihayetinde ise dünya kıyametle son bulacaktır.¹⁴

İşte dinlerin ortak bir malı olan mehdînin genel özellikleri bunlardır.

İslam dininde ise mehdî kelimesi lügat manasıyla Rasulullah hakkında ilk defa Hassan b. Sabit'in mersiyesinde kullanılmaktadır. Meşhur şair Farzad da Rasulullah için yazdığı bir beytinde onu mehdî diye nitelemiştir.

Bu kelime peygamberimiz tarafından dört halife için kullanılmıştır. "Sizi benim sünnetime sarılmaya, râşid ve mehdî halifelerin yolunda gitmeye teşvik ederim"¹⁵ hadisindeki râşid ve mehdî halifelerle ilk dört halife kastedilmiştir. Ayrıca Ferzad ve Cerir gibi şairler bu kelimeyi bir şeref ünvanı olarak Emevi halifeleri için kullanmışlardır. Süleyman b. Sûred Hz. Hüseyin için bu kelimeyi kullanmıştır.¹⁶ Ancak bu kullanımların hepsi lügavî manasıyladır. Bu kelimenin itikâdi bir kavram olarak kullanılmaya başlaması ise oldukça erken bir sürece rast gelir.¹⁷

Kaynaklara göre bu kavram bir inanç esası olarak ilk defa Abdullah b. Sebe tarafından ortaya atılmıştır. Abdullah b. Sebe ve taraftarları Ali'nin ölmediğini ve kıyametten önce dünyaya dönüp zulümle dolan dünyayı adaletle dolduracağını iddia etmiştir. Böylece mehdîlik, bir inanç esası olarak İslam'a girmiştir.¹⁸ Daha sonra Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. El-Hanefiyye için mehdî denmeye başlanmış ve bu durum Keysaniyye Mezhebi'nin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Keysaniyye Mezhebi'nin kurucusu Muhtar es-Sakafî ve takipçileri Muhammed el-Hanefiyye'nin mehdî olduğunu ileri sürmüşler ve onun ölümünü inkâr ederek Radva Dağı'nda korunduğunu ve beklenen mehdî olduğunu söylemişlerdir (M. Hanefiyye'nin v: h. 81). Bundan sonra özellikle Şiîler arasında birçok mehdî ortaya çıkmıştır.¹⁹

¹⁴ Sarıkçioğlu, *age*, s.111-116.

¹⁵ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 15/354.

¹⁶ İlhan, Avni, *Mehdîlik*, Beyan Yayınları, İst.1993, s.14-15.

¹⁷ Sarıkçioğlu, Ekrem "*Mehdîlik*" DİA, c.XXVII, s.371.

¹⁸ Abdullah b. Sebe ile ilgili tek bilgi kaynağımız Taberî'de yer alan Seyf ibn Ömer'in rivayetidir. Konunun özeti ve bu konudaki diğer görüşler için bkz: Fığlalı, Ethem Rûhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Şato İlahiyat Yayınları, İst, 2001, s.337-349.

¹⁹ eş-Şehristani, Muhammed el-Kerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, ter. Mustafa Öz, Ensar Yayınları, İstanbul 2005, s.147; el-Bağdâdi, Abdu'l-Kâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, trc. E.R. Fığlalı, Kalem Yayınevi, İstanbul

Bu kavramın menşei hakkında ise farklı iki görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki Alfred Jeremias'ın temsilciliğini yaptığı; bu inancın ilk defa Sümerlerde doğup, Babillerde ve Mısırlılarda gelişmeye devam edip bu iki kanaldan dünyaya yayıldığı teorisi. Mehdîliğin kökleri hakkındaki ikinci görüşe göre ise mehdî inancı, her dinin kendi içinde kendi tarihi, psikolojik, sosyolojik şartlarına göre doğmuş ve gelişmiştir. Bir dindeki mehdî inancının diğer dindeki mehdî inancına etkisi yoktur.²⁰

II) İSLAM FIRKALARINDA MEHDÎ İNANCI

Mehdî inancı yüz yıllardır İslam topraklarında tartışılan bir konudur. Müslümanlar arasında yıllarca mehdînin geleceğini kabul edenler yanında kabul etmeyenler de bulunmuştur. Mehdî inancı son derece istismara açık bir konudur. Çünkü mehdînin geleceğini kabul eden Müslümanlar mehdîyi dört gözle beklemiş ve bu doğrultuda da mehdîlik iddiasında bulunan birçok insan zuhur etmiştir. Şimdi kısaca mezheplere göre bu inancın değerlendirmesini yapalım. Bu doğrultuda öncelikle Sünni İslam anlayışının bu inanca bakış açısını inceleyeceğiz.

A) Ehl-i Sünnet'e Göre Mehdîlik

Ehl-i Sünnet'e göre bir konunun itikâdi bir bünyeye bürünebilmesi için Kur'an ve mütevâtir hadislerde bir delilin bulunması gerekir. Fakat mehdîlikle ilgili Kur'an ve mütevâtir hadiste herhangi bir nass yoktur. Bu konuyla ilgili hadislerin çoğu meşhur ya da âhad hadislerdir. Âhad hadislerle inanç esasları tespit edilemediğine göre mehdîlik düşüncesi Sünni anlayışta bir iman esası değildir.²¹ Bu sebeple de ilk asırlarda telif edilmiş önemli Sünni akâid kitaplarında bu konu ele alınmamıştır. Nitekim Ebû Hanîfe, Mâturidi, Eş'ari ve bunların çağdaşları olan âlimler eserlerinde bu konuya hiç temas etmemişlerdir. Bunun sebebi ise mehdî inancının imametle ilgili bir mesele olması ve imametin ise Ehl-i Sünnet'e göre furu' a ait bir mesele olmasındandır.²² Fakat daha sonraları imamet konusunda mezhepler tarafından İslam'ın ana kaidelerinden

---

1979 s.39; el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallîn*, trc. M. Dalkılıç-Ö. Aydın, Kabalcı Yayınları, İst. 2005, s.49.

²⁰ Sarıkçıoğlu, *age*, s.18.

²¹ Kuzu, Selman, *Mehdi, Mesih, Deccal*, Merkür Yayınları, İzmir 2001, s.203.

²² İlhan, Avni, *Mehdîlik*, s.85

uzaklaşmaya götürecektir derecede inançlar ortaya çıkınca Sünni kelamcılar imamet konusunu kelamın konuları arasına aldılar.²³

Fakat şunu belirtmemiz gerekir ki muteber Sünni hadis kaynaklarında Şia'nın tanıttığı ve anladığı mehdîden farklı bir mehdî anlayışı vardır. Buna rağmen mehdîyi bekleme inancı asırlar boyu Sünni Müslüman topluluklar arasında Şiîlerin anladığı tarzda yaygın olmuştur.²⁴ Tabii ki mehdîyi bu şekilde beklemek bu inancı kabul edenler için geçerlidir. Çünkü Sünni Müslümanlar arasında mehdî inancını kabul edenler yanında kabul etmeyenler de olmuştur.

Her bir âlim bu inancı kabul ya da reddederken çeşitli sebepler öne sürmüştür. İlk olarak bu inancı kabul edenler ve kabul etme sebepleri incelenecektir. Bundan sonra ise mehdî inancını kabul etmeyenlerin görüşlerine yer verilecektir.

1) Mehdîlik İnancını Kabul Edenler

Mehdîlik inancını kabul edenlerin en büyük dayanakları bu konuda zikredilen hadis-i şeriflerdir. Bu konuda rivayet edilen hadisleri incelediğimiz zaman Ahmed b. Hanbel, Ebû Davud, Tirmîzi, İbn Mâce, Bezzaz, Hâkim, Taberâni, Ebû Ya'la Musulî'nin eserlerinde bir çok hadis buluruz. Fakat Buhârî ve Müslim konuyla ilgili olan rivayetlere eserlerinde hiç yer vermemişlerdir.²⁵

İbn Kesir, Muhyiddin ibn Arabî, İbn Ebî Vâtl, El- Kindi, İmam Kurtubi ve bir takım sûfiler mehdînin zuhurunun hakikat olduğunu söylemişler ve bu görüşlerini çeşitli sebeplere dayandırmışlardır.

İbn Haldun bu âlimlerin mehdî inancını kabul ettiklerini ve kabul etme sebeplerini eserinde detaylıca inceler.

Ona göre sûfilerin sonradan yetişenleri (mütâ'ahhirleri) arasında keşf ve mükâşefe yoluyla nesnelere bilebilmek fikri doğmuş ve sonunda sûfilerden birçoğu "hulul" ve "vahdet-i vücud" ilkelerini kabul etmişler ve bu tarik ile imamların uluhiyeti

---

²³ Kuzu, *age*, s.203.

²⁴ İlhan, *age*, s.87

²⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, c.II, s.153.

ve ilâhın imamlara hululu inancında İmamiyye ve Rafizîlerle birleşmişlerdir. Sûfiler arasında kutub ve abdal inancı doğmuş ve onlar bu inançları ile Şîîlerden Rafiziyye kolunun İmam ve Nakib hakkındaki inançlarını hikâye etmişler ve Şîîlerin fikir ve mezheplerine meylederek onları sevmişlerdir.

Sûfilerin sonradan yetişenleri dahi eserlerini, Fâtıma neslinden geleceğine inanılan beklenen mehdî fikri ile doldurmuşlardır. Hatta bazen mehdînin zuhur edeceğini, münecimlerin kıranlara dâir olan kâide ve kanunları ile ispat etmeye çalıştıkları görülmüştür.²⁶

Sûfilerin bu konuyla ilgili fikirlerinin özeti ise kısaca şöyledir: Onlar konuyla ilgili olarak Buhari'nin "Hatemi Nebiyyin" babında rivayet ettiği "Benim hâlim kendimden önce gelip geçen peygamberlere nispetle bir ev bina edip de o evin binasından ancak bir kerpiç koyacak kadar bir yerini tamamlamamış kimsenin haline benzer ki, işte ben bu kerpiçim" hadisini delil olarak alırlar. Bunlar "peygamberlerin sonuncusu" tabirini hadiste geçen "kerpiç" diye tefsir etmektedirler ki, o kerpiçle bina tamam olduğu gibi, peygamberlik de Hazreti Muhammed ile sona ermiştir. Bu da kâmil ve mükemmel olan peygamberliktir. Velayetin derecesi birbirinden farklı olduğundan velayeti peygamberliğe benzeterek, veliliği kemâl derecesine erişeni "Hatemi Evliya= velilerin sonuncusu" diye anarlar ki, Hazreti Muhammed peygamberlerin sonuncusu olduğu gibi, mehdînin de velilerin sonuncusu olduğuna işaret ederler. Bunlara göre Şâri hadisteki kerpiçle Peygamber sülalesinin kerpicine, yani mehdîye işaret etmiş oluyor. Dereceleri farklı olduğu için peygamberlikteki kerpiç altın, velilikte ise gümüşdür. Bu yolla altın kerpiçle Hazreti Muhammed, gümüş kerpiçle Fâtıma neslinden gelecek olan veli kastedilmiştir.²⁷

Yaşamakta olduğumuz çağın sûfilerine gelince, çoğu dinin hükümlerini, hak ve hakikatin alametlerini diriltecek bir müceddidin zuhur edeceğini ve asrımıza yakın bir zamanda geleceğini söylerler. Bu müceddidin neslini tayin hususunda ise her biri farklı

---

²⁶ İbn Haldun, *age*, s.185-186.

²⁷ İbn Haldun, *age*, s.189.

görüşler söylemiştir. Aralarından bazıları Ali'nin Fâtıma'dan türemiş neslinden geleceğini, bazıları ise mutlak olarak Hz. Muhammed neslinden geleceğini söylemiştir.²⁸

İbn Haldun geçmiş zaman sûfileri ile kendi zamanında yaşayan sûfilerin mehdîlikle ilgili görüşlerini bu şekilde açıkladıktan sonra, bunların bu neticeye varırken takip ettikleri fikirlerin özünü ise şu şekilde açıklar: “Onlara göre azgınlık ve kötülük çağından sonra hakikat ve hidayet yolu peygamberler tarafından aydınlatılmış, peygamberliğin arkasından halifelik, halifeliğin arkasından hükümdarlık gelmiştir. Bundan sonra gelen hükümdarlık kibir, gurur ve batıl şeklini aldı. Her şeyin kendi aslına dönmesi ilahi bir kanun olduğu için peygamberlik görevinin ve hakikatin velayet ile dirilmesi ve bunu halifeliğin takip etmesi, bundan sonra tekrar zulüm devresinin gelmesi ve bunun bir sonucu olarak peygamberlik gelmeden önce olduğu gibi, küfrün avdet etmesi tabîdir.

Dolayısıyla Hz. Peygamber, ondan sonra halifelik, halifelikten sonra hükümdarlık şeklinde üç devre söz konusudur ve velâyetle Fâtıma evlâdından zuhur edecek olan kimseye ve onun arkasından Deccal'in hurucuna ve bunu küfür çağı takip edeceğine işaret olunur. Bu üç devre ise yukarıda saydığımız, peygamberlik, halifelik ve hükümdarlık çağlarından ibaret olan devreler nispetindedir. Halifenin Kureyş'ten gelmesi ümmetin icma ve ittifakı ile sabit olduğu için, imamın Kureyş'ten, peygamberin en yakın akrabasından, zâhiren Abdulmuttalip-oğullarından; batında ise Peygambere vâris olanın Ali'nin ailesinden olması şarttır. Fazîlet ve meziyetler neseb cihetinden olan yakınlık yerini tuttuğu için insanın gerek hazır bulunduğu ve gerek gıyabında razı olacağı bir şekilde hareket eden kimse ona varis olur ve o aileden sayılır.”²⁹

Fâtıma evladından mehdînin zuhur edeceği hakkında görüş bildirenlerden biri de İbn Ebi Vatıl'dır. İbn Ebi Vatıl “*Hal-i en-Naleyn*” şerhinde bu konuyla ilgili bilgiler verir ve mehdînin zuhur edeceği fikrini kabul ettiğini belirtir. İbn Ebi Vatıl bu fikri kabul ederken “İsa'dan başka mehdî yoktur.” hadisini delil olarak alıp mehdî inancını reddedenlerin yanıldıklarını ve hadisin başka manalara delalet ettiğini açıklayarak işe başlar. Ona göre bu hadisin manası “İsa'nın gökten inerek adaleti hâkim kılması

---

²⁸ İbn Haldun, *age*, 196-197.

²⁹ İbn Haldun, *age*, s.187-188.

müstesna, adaletinde mehdînin dengi yoktur” ya da “ İsa’dan başka beşikte iken konuşan yoktur” manalarına gelmektedir. Dolayısıyla bu hadise dayanarak mehdînin zuhurunu reddedemeyiz. Ayrıca sahih hadiste: “Bu din, kıyamete kadar yahut on iki imam hüküm sürünceye kadar mahfuz kalır” denilmektedir ve halife ile Kureyş’ten olan halifeler irade edilmektedir. Bu on iki halifenin birkaç tanesi İslamiyet’in ilk çağında hüküm sürmüştür. Bir kısmının İslamiyet’in son günlerinde hüküm sürmesi icap eder. Peygamber ise: “Halifelik, benden sonra 30 veya 31 veya 36 yıldır.” der. Bu 36 yıl, Hasan’ın halifeliğinden sonra Muaviye’de bitiyor. Bu sûretle Muaviye altıncı halife olup, onun ilk günlerindeki hâkimiyeti halifelik sayılıyor. Yedinci halife ise Ömer b. Abdulaziz’dir. Kalan beş halife peygamber ailesinden Ali-oğullarındandır ki, bunu Peygamberin Ali’ye hitap ederek: “Ey Ali! bu ümmetin iki devrinde, yani İslamiyet’in ilk zamanlarında senin mensup olduğun nesilden gelen halifelik ettiği gibi, İslamiyet’in son gününde dahi senin evladın halifelik eder.” demiş olması buna delalet eder.³⁰

İbn Ebi Vatıl’a göre sûfilerin bahsettiği Tanrı’nın emriyle hüküm süreceğ olan ve zuhuru beklenen velîden maksat Muhammed Mehdî adıyla anılan ve velilerin sonuncusu olan zattır. O, peygamber değil ancak bir velîdir. Peygamber’in ruhu onu göndermiştir. O peygamberin dostudur.³¹

Mehdînin geleceğini kabul edenlerden biri de İbn Arabî’dir. İbn Arabî “*Anka-i Mağrib*” adlı eserinde bu konuyla ilgili görüşlerini açıklamıştır. O dünyanın sonu geldiğinde zuhur edecek olan mehdîyi “Hatemü’l-Evliya” adıyla anmakta ve Buhari’nin “ Hatemü’n-nebiyyin” babında rivayet ettiği şu hadise dikkat çekmektedir: “Benim halim kendimden önce gelip geçen peygamberlere nispetle bir ev bina edip de o evin binasından ancak bir kerpiç koyacak kadar bir yerini tamamlamamış kimsenin haline benzer ki, işte ben bu kerpiçim.”³² İbn Arabi bu hadisin mehdînin gelişine delalet ettiğini söylemiştir. Muhtemelen onun bu konu ile ilgili açıklamaları ve yorumları yukarıda bahsettiğimiz sûfilerin görüşleri ile aynıdır.

İbn Arabi, zuhur edeceği beklenen mehdînin peygamber ailesinden Fâtıma evladından olduğunu ve Hicretten (hicrî) yıl geçtikten sonra zuhur edeceğini mezkur

---

³⁰ İbn Haldun, *age*, s. 192.

³¹ İbn Haldun, *age*, s.190.

³² İbn Haldun, *age*, s. 189.

harflerin işaretiyle göstermiştir. Cümmel hesabına göre h= 600, f= 80, c= 3'e delâlet ettiğine göre, mehdînin 683'te zuhur edeceğini söylemiştir.³³

Mehdînin zuhuru fikrini kabul eden düşünürlerden biri de el-Kindî'dir. el-Kindî mehdî hakkında kısaca şu bilgileri vermektedir: Ona göre cemaate öğle namazı kıldırarak, İslamiyet'in hüküm ve kâidelerini yeni baştan diriltecek, adaleti hâkim kılacak ve Endülüs yarımadasını fethedecek olan zat işte bu velîdir. Bu velî Roma üzerine yürür, Roma'yı fetheder. Doğu üzerine yürür, Doğuyu da fetheder. Konstantiniyye'yi fetheder yeryüzüne sahip olur. Onun sayesinde Müslümanlar kuvvetlenir, İslamiyet yükselir. Hazreti Muhammed'in dini diğer dinlere galebe çalar. Hadiste anıldığı gibi öğle ve ikinci arasında namaz kılınacak bir vakit mevcut olup, velî o vakit Müslümanlara öğle namazı kıldırır.

Kindî'ye göre noktasız olan Arap harflerini yani Kuran'ın sûreleri başında bulunan harflerin ebcele hesabıyla 743'ü anlattığı âşikârdır. Bu harfler Deccal'in zuhuru tarihine işaret etmektedir. İsa ikinci vaktinde gökten yere iner dünyayı ıslah eder. Koyunlar kurtlarla beraber dolaşır. Bundan sonra İslamiyet'i kabul eden Arap olmayan kavmin hükümdarı, İsa ile beraber 160 yıl yaşar ki buna noktalı olmayan kaf, ya, nun harfleri ile işaret edilmiştir. Kur'an surelerinin bazılarının başlarında görülen harfler ebcele hesabıyla yukarıda anlattığımız 160 yıla işaret eder. Fakat bu 160 yılın ancak 40 yılında adalet icra olunur.³⁴

Bu inancı kabul eden âlimlerden bir diğeri de İbn Kesir'dir. O bu konu ile ilgili görüşlerini “*Kitabu'n-Nihaye evi'l-Fiten ve'l-Melâhim*” adlı eserinde zikretmiştir. Ona göre mehdî, râşid ve kendilerine doğru yol gösterilmiş halife veya imamlardan biridir. Yoksa Râfizîlerin zannettiği gibi Samerra'da bir bodrumda kaybolan ve dönmesini bekledikleri “Mehdî Muntazar= beklenen mehdî” değildir. İbn Kesir'e göre mehdî hadislerde zikredildiği gibi İsa b. Meryem'in nüzulundan önce zuhur etmektedir.³⁵ Ayrıca “İsa b. Meryem'den başka mehdî yoktur” hadisi düşünüldüğünde mehdînin ispatı hakkında vârid olan diğer hadislerle zıd değildir. Belki bundan hakiki mehdî

³³ İbn Haldun, *age*, s. 190.

³⁴ İbn Haldun, *age*, s.191-192.

³⁵ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *en-Nihaye evi'l-Fiten ve'l-Melâhim*, tahkik: Doktor Tâha Muhammed Zeynî, 1968, s. 37.

kastedilmiştir. O da İsa b. Meryem'dir. Bu İsa b. Meryem'den başka bir mehdî olmaması anlamına gelmez.³⁶ Örneğin İbn Kesir bu konuyla ilgili "Kâbe hazinesini almak için üç halife oğlu savaşırlar..." şeklinde başlayan hadisi kabul eder ve bu savaşın mehdînin çıkışına kadar devam edeceğini söyler. Ve ona göre mehdînin çıkışı Râfîzî cahillerinin zannettiği gibi Samerra'daki bodrumdan değil, meşrik taraflarından olur.³⁷

İmam Kurtubi de mehdîden bir hayli bahsetmiştir ve o da tıpkı İbn Kesir gibi mehdînin zuhurunu kabul etmiştir. Ona göre bu konuda rivayet edilen hadislerin tamamı sahihtir. Ayrıca "İsa'dan başka mehdî yoktur" hadisini günahsızlık bakımından İsa'nın benzeri yoktur şeklinde anlar ve dolayısıyla bu hadisin diğer hadislerle zıt olmadığını belirtir. Ayrıca bu konuyla ilgili bir takım hadislerde de mehdînin hurucundan önce iki defa güneş tutulduğunun belirtildiğini söylemiştir.³⁸

Görüldüğü gibi geçmiş zaman İslam âlimlerinden bazılarının bu konuyla ilgili fikirleri böyledir. Günümüzde de bir çok yazar bu konuyu tartışmış ve bunlardan kimisi mehdînin zuhurunu kabul ederken, bazıları da kabul etmemişlerdir. Kabul edenler ise görüşlerini aşağıda anlattığımız fikirler üzere bina ederek açıklamışlardır.

Dini inanç ve ibadetin zayıfladığı, zulmün ayyuka çıktığı, ekonomik düzenin bozulduğu devirlerde mehdî bekleme inancının yaygınlık kazandığı görülmektedir.³⁹Böyle sıkıntılı dönemlerde insanların zulmün yerini adaletin aldığı bir dünyada yaşamayı arzuladıkları görülmektedir. Büyük yazarlara önemli eserlerini yazdıran da hep bu özlemdir. Zîra Farâbi bu inanç ve özlemlerle "*el-Medinetü'l-Fâzıla*"yı Sümerler "*Gılgamış Destanı*"nı v.s. vucuda getirmişlerdir.⁴⁰ Dolayısıyla her fert ve milletin sıkıntılardan, zulüm ve haksızlıklardan kendilerini kurtaracak bir mehdî beklemesi vazgeçilmez bir tutkudur. Bir yönüyle adeta fitrîdir.⁴¹ Görüldüğü gibi bu fikri kabul edenlerin dayanaklarından biri de "mehdî beklemenin fitrî olduğu" görüşüdür.

---

³⁶ İbn Kesir, *age*, s. 45.

³⁷ İbn Kesir, *age*, s. 42.

³⁸ Şar'ani, Abdülvehhab, *Muhtasaru't-Tezkiretü'l-Kurtubiyye*, Mısır 1313, s.119.

³⁹ Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Mehdilik*, DİA, c.XXVIII, s.369-374.

⁴⁰ Seyhan, Ahmed Emin, *Hadislerde Kıyamet Alâmetleri*, Isparta 2006, s.211.

⁴¹ Kuzu, *age*, s.207

Mehdî inancını kabul edenlerin dayanakları kısaca böyledir. Peki bu beklenen mehdînin özellikleri nedir? Nasıl bir ortamda zuhur edecektir? Görevleri ve fonksiyonu ne olacaktır? Bu gibi sorular insanlar tarafından merak edilmiştir. Bu sebeple ulema hadisler ışığında bu soruların cevaplarını bulmaya çalışmıştır.

Öncelikle şunu söylemeliyiz ki mehdî ile ilgili hadisler, kitapların kıyamet alametleri bölümünde yer almaktadır. Dolayısıyla mehdînin zuhuru kıyamet alametlerinden sayılmıştır. Hatta mehdî zuhur etmeden kıyamet kopmayacaktır. Bu konuyla ilgili şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: Tirmizi ve Ebû Dâvud Asım b. Ebû Necud'dan o da Zerr b. Hubeş'ten o da Abdullah b. Mes'ud vasıtasıyla h.z. Muhammed'den (s.a.v) şöyle nakletmiştir: “Dünyanın ömrü bir gün kalmış olsa dahi benim evladımdan yahut benim ailemden birini göndermek üzere Allah bu günü uzatır. Allah'ın göndereceği bu adamın adı adıma, babasının adı benim babamın adına uygundur.”⁴² (Ebû Dâvud bu hadisin değerlendirmesi hakkında söz söylememiştir. Bu durumu bizzat kendisi o râvilerin rivayetlerinin kendisince makbul olduğundan ileri geldiğini söylemektedir. Hakim ise: “Bu hadisi Şu'be, Za'ide ve Müslümanların diğer imamları Asım'dan rivayet etmişler ve Asım'ın Zirr ve onun Abdullah'tan olan rivayetlerinin hepsini doğru saymışlardır. Asım, Müslüman imamlardan olmasından dolayı onun rivayetlerinin doğruluğu istidlal olunur” der. Ahmed b. Hanbel: Asım'ın salih insanlardan olduğunu belirtip güvenilir bir zat olduğunu söyler. Muhammed b. Sad: “Asım'ın rivayetine güvenilir; fakat yanılması çoktur.” der. Yahya b. Kattan: Asım'ın hıfzının kötü olduğunu söyler. Darakutni: “Asım'ın hadisleri hıfzında kusur var” der. İbn Hiras: “Asım tarafından rivayet edilen hadislerde inkâr edilen cihetler var” der.)

Kıyamet alâmetlerinden olan mehdî, rivayetlerin çoğuna göre Ehl-i Beyttendir. İbn Mâce'nin *Süneninde*, Ali b. Tufeyl'in Said b. Müseyyeb'den onun Ümmü Seleme'den rivayet ettiği hadiste şöyle buyrulur: “Mehdî benim sulbümden, Fâtıma evladındandır.”⁴³ Bir başka rivayette ise hadis şöyledir: Ebû Dâvud'un Ali'ye ulaşan senedi ile Mervan b. Muğire'den; o, Ömer b. Ebî Kays'tan ; o, Şuayb b. Ebî Haldun'dan

⁴² Tirmîzî, Fiten 44; İbn Kesir, Kitâbu'n-Nihaye evi'l-Fiten-i ve'l-Melâhim; Sünen-i Ebî Dâvud, el-Mehdi I.

⁴³ Sünen-i İbn Mâce , Fiten, 34; Sünen-i Ebî Dâvud, Mehdi, I; İbn Kesir, *age*, s.27.

o da Ebû İshak Nesfî'den rivayet eder: “Hz. Ali ,oğlu Hasan’a baktı ve dedi: “ Şüphesiz bu oğlum Rasûlullah’ın isimlendirdiği gibi sizin efendinizdir. Onun neslinden adı Hz. Peygamberin adı olan, ahlakı onun ahlakına benzeyen; fakat yaratılış bakımından ona benzemeyen bir adam çıkar.”⁴⁴(Ebu Dâvud bu hadisi nakletmiş fakat ravilerin leh yada aleyhinde herhangi bir şey söylememiştir. Ebû Dâvud, Ömer b. Kays hakkında “rivayeti zararsızdır; fakat hadisi hatalıdır” der. Zehebî ise “doğru bir adamdır; fakat hadislerinde vehme kapılmıştır” der. Ebû İshak’a gelince her ne kadar Buhârî ve Müslim “*Sahih*”lerinde ondan naklediyorlarsa da, hayatının son günlerinde onun aklı karışmıştır, Ali’den olan rivayeti kesiktir(münkatıdır). Bundan dolayı hadisi zayıftır.)⁴⁵

Mehdî'nin zuhur edeceği yerle ilgili de tam bir görüş birliği yoktur. Bunun sebebi ise rivayetlerin birbirinden farklı olmasıdır. Nitekim bazı rivayetler onun doğudan⁴⁶, bazıları batıdan⁴⁷, Bazı rivayetler ise Horasan’dan⁴⁸ zuhur edeceğini söyler.

Mehdî'nin vasıflarıyla ilgili de yine birbirinden farklı rivayetler vardır. Bir hadiste Ebî Said el-Hudri Hz. Muhammed’in şöyle buyurduğunu nakleder: “ Mehdî bizden alını açık, burnu kartal gibi çıkıntılıdır. Yeryüzünü, kendinden önce zulümle doldurulduğu gibi, adaletle doldurur; yedi sene hüküm sürer.”⁴⁹ Başka bir hadiste Ebû Said el-Hudrî Hz. Muhammed’den şöyle bir hadis rivayet etmiştir. “Ümmetimden mehdî zuhur eder aranızda yedi-sekiz ya da dokuz yıl yaşar. Yeryüzünü adaletle doldurur. Yer meyvelerini verir, gök yağmur yağdırır.”⁵⁰ Yine başka bir hadiste Ebî Said El-Hudri Hz. Muhammed’den şöyle nakleder: “ Ümmetimden mehdî zuhur eder, beş, yedi veya dokuz yıl hüküm sürer. Sema onlara bol bol rahmet gönderir. Yeryüzü nimetlerinden hiçbir şey gizlemez. Mallar öbek öbek olur. Ona bir adam gelir ve “ey mehdî ver” der o da ona taşıyabileceği kadar verir.”⁵¹ Bir başka rivayette ise şöyle

---

⁴⁴ Sünen-i Ebû Dâvud, Mehdi 1; İbn Kesir, *age*, s.25.

⁴⁵ İbn Haldun, *age*, s. 159.

⁴⁶ Sünen-i İbn Mâce, Fiten, 34; İbn Kesir, s.28.

⁴⁷ Muhtasaratu't-Tezkireti'l-Kurtubiyye, s.119.

⁴⁸ Müsned-i Ahmed b. Hanbel, 5/277.

⁴⁹ Sünen-i Ebû Dâvud, Mehdi, I; İbn Kesir, s.27 vd.

⁵⁰ Müsned-i Ahmed b. Hanbel, 3/27.

⁵¹ Tirmîzî, Fiten, 53.

buyrulur: “Ümmetimin son zamanlarında saymaksızın servetler saçan bir halife gelecektir.”⁵²

Görüldüğü gibi rivayetler mehdînin çok cömert olacağını ve onun zamanında insanların bolluk ve refah içerisinde yaşayacağını bize gösterir. Ayrıca rivayetler bize mehdînin zulümle dolu bir ortamda zuhur edeceğini ve onun bütün bu haksızlıklara ve zulümlere karşı gelerek yeryüzünü adaletle dolduracağını haber verir.

Mehdînin zuhur edeceği ortamla ilgili şunları söyleyebiliriz:

1) Büyük fitnelerin meydana geleceği: Mehdî gelmeden önce birçok fitnenin ortalığı kasıp kavuracağı ve bunların, mehdî gelinceye kadar devam edeceği rivayetlerde haber verilmektedir. Nuaym b. Hammad'ın, Ebu Said el-Hudri'den rivayetine göre, Rasulullah şöyle buyurmuştur: “ Benden sonra fitneler görülecektir. O fitnelerden kurtuluş yoktur. Orada harp ve kaçmalar olur. Sonra ondan daha şiddetli bir fitne olur. İşte kesildi derken daha da artmaya devam eder. Fitnenin girmediği hiçbir ev ve dokunmadığı hiçbir Müslüman kalmaz. Bu durum soyumdan bir adam çıkıncaya kadar devam eder.”⁵³ Bu dönemdeki fitneler kısaca haramın helal sayılması, kişinin imandan küfre dönmesi, iman ile küfür arasında zikzak çizmesi ve Allahın inkâr edilmesidir.⁵⁴

2) Fırat'tan bir hazine çıkması: Fırat'tan çıkacak hazinenin, mehdî'nin gelmesinin yaklaştığına dair bir alâmet olduğu, Nuaym b. Hammad'ın rivayetleri arasında yer almaktadır.

Fırat'ın içinden, altından bir dağ çıkacağı, sahih hadis kaynaklarında zikredilmekte, fakat Kütüb-ü Sitte'nin hiçbir rivayetinde olayın, mehdî gelmeden önce görülecek bir alâmet olduğundan bahsedilmemektedir. Dolayısıyla bu sadece Nuaym b. Hammad'ın rivayetinde vardır.⁵⁵

---

⁵² Şar'ani, *Muhtasaru't-Tezkireti'l-Kurtubiyye*, s. 117.

⁵³ Nuaym b. Hammad, *Kitabu'l-Fiten ve'l-Melahim*, Atif Ef Ktb. No: 602, İst, vr. 75b.

⁵⁴ Kuzu, *age*, s. 103-104.

⁵⁵ Kuzu, *age*, s. 105.

2) Mehdilik İnancını Reddedenler

Yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı mehdî inancını kabul edenler yanında çeşitli sebeplerle bu inancı kabul etmeyenlerin de bulunduğunu söylemiştik. Bu gruptaki ulemâ bazı eser ve haberlere dayanarak veya bu konudaki sahih hadisleri çeşitli senet ve metin tenkidine tabi tutarak bu hadisleri reddederler.⁵⁶ Ayrıca bu konuyla ilgili hadisleri incelediğimizde Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde bu konuyla ilgili herhangi bir hadis bulamayız. Üstelik diğer hadis kitaplarında nakledilen hadislerin hepsi meşhur ya da âhad hadistir. Kur'an'da da mehdî ile ilgili bir nassın olmaması ve İslam'ın ilk dönemlerin de telif edilen Sünni akaid kitaplarında bu konuya hiç temas edilmemesi mehdî inancını reddedenlerin en büyük dayanağıdır.⁵⁷ Halbuki Avni İlhan ilk dönem akâid kitaplarının bu konuya yer vermemesinin sebebi olarak mehdî inancının Sünni anlayışa göre, Kur'an ve mütevatir hadiste bulunmamasından dolayı, itikadi bir mesele olmayıp furu'a ait bir mesele olmasından kaynaklandığını açıklamaktadır.⁵⁸

Bazı bilim adamlarına göre İslam dünyasında bu konunun ortaya çıkması Hz. Osman ve Ali dönemindeki siyasi ve sosyal kargaşalara rastlamaktadır. Daha önce Müslüman olmayan bir takım insanlar İslam'a girdikten sonra eski inançlarında yer alan mehdî-mesih tasavvurlarını, çeşitli sıkıntılardan dolayı, girmiş oldukları yeni dinin ışığında yorumlamaya başladılar. Sosyal ve ekonomik sıkıntılarla ümitleri kırılan insanlara ümit vermek için iyi niyetle Hz. Muhammed adına hadisler uydurmaktan kendilerini alamamışlardır. Böylece yeni Müslüman olan bu insanlar eski inançlarını hadis rivayeti şeklinde İslam kültürüne sokmuşlardır.⁵⁹ Bu durum bize medeniyetlerin hiçbir zaman saf olmadığını, insanların birbirinden etkilendiği gerçeğinin var olduğu gerekçesiyle mehdî-mesih inancının dinlerde ortak bir fenomen olduğunu gösterir.⁶⁰

---

⁵⁶ İbn Haldun, s.152. Hadislerin tenkiti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: "Mehdi İnancını Kabul Edenler" bölümü. Bu bölümde konuyla ilgili hadisleri sıralarken hadislerin tenkidini de parantez içerisinde verdik.

⁵⁷ İlhan, Avni, *age*, s. 85.

⁵⁸ İlhan, Avni, *age*, s. 85

⁵⁹ Ekrem Sarıkçıoğlu, s. 116

⁶⁰ Fırlı, E.Ruhi, *age*, s.310.

Görüldüğü gibi bu inancı reddeden bilim adamlarından bazısı yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı mehdilikle ilgili hadislerin uydurma olduğunu söyleyerek mehdînin zuhuru meselesini böylece kabul etmemişlerdir.⁶¹

Ahmed Emin Sayhan da Ahmed Bican'ın "*Envâr-u'l-Âşikin*" adlı eserinde mehdî ile ilgili zikrettiği hadisleri senet ve metin tenkidine tabî tuttuktan sonra reddetmiştir. Ona göre bu tür rivayetlerin doğru değerlendirilmesi ve Hz. Peygamber'e aidiyetinin iyi araştırılması gerekmektedir. Örneğin Ümmü Seleme'den rivayet edilen mehdînin Fâtıma'nın oğlu olduğuyla ilgili hadisin⁶² isnad zincirinde yer alan Ziyad b. Beyan'ı Zehebi, Buhâri ve İbn Adiyy gibi âlimlerin güvenilir saymadığını ve dolayısıyla da bu hadisin uydurma olabileceğini söylemiştir. Zira Zehebi onun hadisinin sahih olmadığını zikreder.⁶³ Aynı şekilde "Mehdi'nin Ehl-i Beytten olduğu, yeryüzünü adaletle olduracağı ve 7-9 sene hüküm süreceği şeklindeki hadislerin de sened zincirlerinde güvenilir olmayan râvilerin bulunduğu dolayısıyla da bu hadislerin zayıf olduğunu söyler.⁶⁴ Buhâri ise onun hadisi için: " İsnadı üzerinde durulmalı, araştırılmalıdır." demektedir.⁶⁵

Hadisleri bu şekilde eleştirerek reddedenlere karşı çıkan âlimler ise mehdîlikle ilgili hadislerin muteber hadis kaynaklarında nakledilmesi, sağlamlığını söyleyenlerin daha çok oluşu ve delillerinin daha sağlam gözükmesi dolayısıyla hadislerin

---

⁶¹ Bu konudaki hadislerin bu şekilde iç ve dış tesirlerin etkisiyle ortaya çıktığı fikrine karşı çıkanlar bu konudaki hadislerin uydurma değil sahih olduğunu belirtirler. Bkz. Kuzu, Selman, *age*, s. 51-57. Kuzu bu konuda mehdilik fikrinin bir Yahudi dönmesi olan Abullah b. Sebe'nin ric'at fikrinden kaynaklandığı dolayısıyla Yahudi tesiriyle İslam'a girdiği yahut Hz. Osman döneminden sonra yaşanan sıkıntılardan dolayı insanları ümitsizliklerden kurtarmak için böyle bir fikrin ortaya atıldığı ve bu konuda Kur'an'dan bir delil bulunmadığı için Hz. Peygamber adına bir çok hadisler uydurulduğu ve bu fikrin İslam dinine bu tür iç tesirler etkisiyle girmiş olduğu ile ilgili fikirler olduğunu söyler; fakat bu tür fikirlerin bu konuyla ilgili sahih hadisleri görmezlikten geldiğini belirterek yanlış olduğunu vurgular. Daha sonra hadislerin çoğunluğunun sahih olduğunu göstermek için bu konudaki hadislerin ve râvilerinin genel değerlendirmesini yapar. (Daha geniş bilgi için bkz. s.141-156) .

Ayrıca bu konudaki hadislerin sahih olduğunu kabul eden alimler, hadisleri reddedenlere bunu nasıl keşfettiklerini sormak gerektiğini vurgulayarak, bu zayıflığın Ahmed b. Hanbel, İbn Teymiyye, İbn Kayyim, Şafi... gibi alimlerin gözünden nasıl kaçtığını düşünmeleri gerektiğini vurgularlar. Zira bu alimler mehdîlikle ilgili hadisleri kabul ettiklerine göre bu hadisleri reddetmenin imkansız olduğunu belirterek, bu fikri reddedenlerin Goldziher, Felton gibi müsteşriklerden etkilenen ve Batıyı her şeyiyle taklit eden taklitçiler olduğunu söylerler. Bkz: Eyyüb, Said, *Deccal Komplosu*, ter. Fatih Albayrak, s.319-320, Bursa 2000.

⁶² Sünen-i İbn Mâce, Fiten, 34; Sünen-i Ebî Dâvud, Mehdi, I; İbn Kesir, Kitabu'n-Nihâye evi'l-Fiten-i ve'l-Melâhim, s.27.

⁶³ Zehebî, *Mîzan*, c.II, s.277.

⁶⁴ Daha geniş bilgi için Sayhan, s. 214-215.

⁶⁵ Buhâri, *Tarih*, Haydarabad 1361, c.III, s.346.

sağlamlığını zayıflığından önce düşünmek gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁶ Bu sebeple bazıları hadislerle dayanarak mutlak bir mehdilik anlayışını benimserken⁶⁷ bazıları bu şekilde hadisleri sahih kabul ederler; fakat hadislerde kastedilen kişinin klasik anlamıyla anlaşılabilir olağan üstü bir kişi olmadığını ve bu hadislerin bir inanç esasını teşkil etmediğini de belirtirler. Örneğin hadislerde müjdelenen kişi ileride gelecek olan adil bir halifeyi müjdelemekte olabilir⁶⁸ ve dolayısıyla İslam uğruna her çağda mücadele veren ihlaslı liderlere mehdî gözüyle bakılmalıdır. Çünkü İslam’da âhad haberle itikad sabit olmaz. Bu konudaki haberlerin kesinlik ifade eden haberler olmaması da ne mehdîyi inkâr etmeyi ne de mutlak bir şekilde mehdî gelecektir diye kesin hüküm verebilmeyi sağlamaktadır. Bu durumda İslam’ın güçlenmesine yardım eden ve bu uğurda canını feda etmeye hazır her Müslüman mehdîdir.⁶⁹ Aslında Sünnilik, İslam toplumunun baskı altına girdiği ve mecalsiz bir hale geldiği ya da inananların gittikçe zayıflamaya yüz tuttuğu bir zamanda onu periyodik olarak ihya ederek hayatîyet kazandıran bütün şahsiyetlere “mehdî” demiştir. Dolayısıyla “Sünnî Mehdî” dini ve toplumu ihya eden karizmatik bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan başka ahir zamanda kıyametten önce genellikle Hz. İsa ile özdeşleştirilen bir kimsenin çıkıp yeryüzünde adil bir düzen ve yönetim kuracağına Sünnî çoğunluk tarafından inanılmaktadır.⁷⁰

Bu hadisler çeşitli metin tenkidine tabi tutularak da reddedilmiştir. Örneğin bu tür haberlerin İslam’ın ana siyasi prensibini oluşturan halifenin seçimle gelmesi ilkesine ters düştüğü; ayrıca on dört asırlık İslam tarihiyle çeliştiği; dolayısıyla zayıf olduğu söylenmiştir.⁷¹ Ayrıca konuyla ilgili hadislerin çoğunluğunun tartışmalı olup tutarsızlıklar ve çelişkilerle dolu olduğu gerekçesiyle hadisleri reddetmek mümkündür.

---

⁶⁶ Avni İlhan, S. 84.

⁶⁷ Bkz. “Mehdi inancını kabul edenler” bölümü.

⁶⁸ İlhan, s.87.

⁶⁹ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997, c.II, s.406.

⁷⁰ Coşkun, Ali, *Mehdilik Fenomeni*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s.96.

⁷¹ Çelebi, İlyas, *Gayb Problemi*, İFAV, İstanbul 1996, s.134.

Mehdî inancını reddedenlerden biri de İbn Haldun'dur. İbn Haldun mehdî inancını kabul eden İbn Arabi, İbn Kissi... gibi alimlerin bu konuyla ilgili söyledikleri her şeyin bulmaca, atalar sözü kabilinden olduğunu söyler.⁷²

Bunları söyleyen İbn Haldun şöyle devam etmiştir: “Ben diyorum ki mütesarrıflardan bazısı mehdînin şahsını, zuhur edeceği vakti, nerede zuhur edeceğini tayin etmek üzere bir takım temelsiz ve zayıf deliller (ve kendi mezheplerine göre tevil ederek) ayetler ve hadisler ileri sürdüler. Fakat bunların mehdînin zuhuru ile ilgili tayin ettikleri vakit gelip geçiyor da söyledikleri sözlerden hiç biri doğru çıkmıyor. Sonra bunlar yeni yeni fikirler uyduruyorlar ki, bunlar kelimelerin mefhumlarından ve hayal mahsulü olan şeylerden ibaret ve nucum ilmüne dayanan hükümlerdir.⁷³

Muhyiddin İbn Arabi mehdînin cümmel hesabıyla hicretten 683 yıl geçtikten sonra zuhur edeceğini söylüyor. Bu tarihin hicretin yedinci yüzyılının sonları olduğu bellidir. Fakat bu çağ geçip gittiği halde mehdinin zuhur etmemiş olduğunu gören taklitçilerden bazıları bu rakamla mehdinin doğacağı yıla işaret edilmiş olduğunu ve h.710'dan sonra zuhur edeceğini ve bunun Batıdan gelecek imam olacağını, İbn Arabi'nin söylediği gibi 683'de zuhur edecek mehdi geldiğinde 26 yaşında olacağını söylemişlerdir.⁷⁴ Ancak bugün hicri on dördüncü asırda olmamıza rağmen hala mehdi zuhur etmemiştir.

İbn Haldun iddialarını kuvvetlendirmek için daha sonra şunları söyler: “ Gerek dine davetin, gerek devletin yayılabilmesi için kuvvetli bir asabiyet ve şevkete ihtiyaç olduğu kesindir. Mehdî'nin Fatıma evladından veya Kureyş'ten zuhur edeceği söylendiğine göre, Fatıma evladının ve Kureyş'in böyle bir kuvvete sahip olması lazımdır. Halbuki Hicaz, Mekke, Medine ve Yenbu'da yaşayan Beni Hasan, Beni Hüseyin, Beni Cafer gibi uyruklar hariç Kureyş asabiyeti yıkılmıştır. Bundan başka bir kuvvetle mehdînin davetinin yayılamayacağı şüphesizdir. Mesela birinin: “ben Fatıma evladından mehdîyim” demesine kimse, inanmaz.⁷⁵

---

⁷² İbn Haldun, s.187.

⁷³ İbn Haldun, s.196.

⁷⁴ İbn Haldun, s.190.

⁷⁵ İbn Haldun, s.197-198.

Mehdî inancını ve bu konuyla ilgili hadisleri akli tenkitlerle reddedenler ise şu görüşleri öne sürmüşlerdir: Mehdîlik fikri ve inancı insanlardaki mücadele ruhunu öldürür ve sosyal hayatın donmasına sebep olur. Halbuki Allah Müslümanların tümüne çalışmayı ve cihadı emretmiştir, zulmü kaldırıp adalet sarayını kurmalarını söylemiştir. Dolayısıyla her Müslümanın doğru yolda olan bir mehdî olması gerekir. Bu sebeple de Müslümanların Kur'an'ın hakikatinden kaçıp hayale sapmalarına, evham ve hurafelere kapılmalarına gerek yoktur.⁷⁶ Ayrıca Allah-u Teâlâ insanlara kurtarıcı ve uyarıcı olarak peygamberler göndermiştir ve artık Allah insanlara diyeceğini Kur'an da demiştir. Kur'an'dan başka bir şeye gerek olsaydı onu Kur'an'da söylerdi. Bu durum başka bir kurtarıcıya ihtiyaç olmadığını bize açıkça gösterir. Kur'an'da zikredilen bir mehdî vardır. O da Kur'an'ın kendisidir. Çünkü Kur'an'da: “ Bu kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”⁷⁷, “ Gerçekten bu Kur'an en doğru yola götürür...”⁷⁸ buyrulmuştur. Tasarlanan mehdî, Kur'an'dan daha doğru bir hüküm vermez. Kur'an-ı olanın mehdîye ihtiyacı olmaz.⁷⁹ Ayrıca mehdî ya da İsa ortaya çıksa insanların onlara hemen inanmaları gibi bir durum söz konusu olamaz. Çünkü insanların yerleşmiş inançları vardır. Gerçek manada mehdî-mesih ortaya çıksa insanlar onlara hemen inanmazlar, hakaret ederler. Onların gerçekten mehdî ya da mesih olduğundan emin olmazlar. Bu durumda mehdîlik inancını bize kesin olarak reddettirmese de mutlak manada kabul etmemize de engel olur.⁸⁰

B) Şia'ya Göre Mehdîlik

Şiilerde mehdîlik inancı imametle yakından alakalıdır. Şia dışındaki diğer mezheplerde imamın diğer insanlardan farklı bir tarafı yoktur. Hatta bu görüşe Şiî fırkalardan biri olan Zeydiyye bile katılır. İmam da diğer insanlar gibi hata eder, hatasında ısrar ederse azledilir; ayrıca diğer mezheplere göre imamet itikâdi esaslardan

---

⁷⁶ Abdulhamid, Muhsin, *İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler*, ter. Saim Yeprem-Hasan Güleç, DİB Yayınları, Ankara 1973, s.52.

⁷⁷ Bakara,2/2.

⁷⁸ İsrâ, 17/9.

⁷⁹ Atay, Hüseyin, *Cehaletin Tahsili*, Atay Yayıncılık, Ank. 2004, s.54-56.

⁸⁰ Ateş, age, s.407.

biri değildir. Şiilerde ise imamet her şeydir. Bütün inançlarının ve felsefelerinin hareket noktasıdır.⁸¹

Ehl-i Sünnetten farklı olarak Şiâ Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından gönderilmiş bir imam olduğuna inanır.⁸²

Şiâ kendi arasında bir çok gruba ayrılmıştır. Bunları incelediğimizde bu konu hakkındaki görüşlerinde farklılıklar olduğunu görürüz. Örneğin Şianın gulatı Hz. Ali'ye ilah ya da peygamber nazarıyla bakarken, Şia'nın Zeydiyye kolu bu konudaki fikirlerinde Ehl-i Sünnet'e yaklaşmaktadır. Bu sebeple Şiî fırkaların bu konudaki görüşlerini ayrı başlıklar altında inceleyeceğiz.

1)İsnâ Aşeriyye'de Mehdîlik

Bu bölümün başında zikrettiğimiz gibi Şiîlerde mehdîlik imametle yakından alakalıdır. Şiîlerin İsnâ Aşeriyye kolu, on iki imam anlayışını kabul ettikleri için bu şekilde adlandırılırlar. Hz. Peygamber'in vefatından sonra nass yoluyla tayin edilen imamlar sırasıyla; Ali b. Ebî Tâlib(v: 661), Hasan b. Ali(v: 670), Hüseyin b. Ali(v: 680), Ali b. Hüseyin Zeyne'l-âbidin(v: 713), Muhammed el-Bâkır b. Ali(v: 733), Câfer es-Sâdık b. Muhammed, (v: 765), Musa el-Kâzım b.Câfer (v:799), Ali er-Rızâ b. Musâ (v: 818), Muhammed et-Takî b. Ali (v: 835), Ali en-Nakî b. Muhammed(v: 868), Hasan el-Askerî b. Ali en-Nakî (v: 873), Muhammed el-Mehdî b. Hasan el-Askerî (vefat ettiğine inanılmaz. Gaybette olduğuna inanılır.)⁸³. İşte İmamiyye'de mehdî ölmediğine fakat kaybolduğuna inanılan ve kaybolduktan sonra bekledikleri son imamdır.⁸⁴

İsnâ Aşeriyye'ye göre imamların bir takım özellikleri vardır. Son imam olan mehdînin de özellikleri olan bu özellikleri kısaca şu şekilde sıralayabiliriz:

---

⁸¹ İlhan, *age*, s. 17-18.

⁸² el-Eş'ari, *Makalat*, s.135.

⁸³ el-Kummî, İbn Babeveyh, *Risâletu'l-İ 'tikadâti'l-İmâmiyye(Şii İmamiyyenin İnanç Esasları)*, trc. E.Ruhi Fığlalı, Ankara 1978, s.109; Ayrıca, Küleyni imamların özelliklerini anlattığı 65-75. arasında imamları sırasıyla bu şekilde zikretmiştir. bkz: el-Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, *Usul-u Kâfi*, trc. Vahdettin İnce, Daru'l-Hikem Yayınları, İstanbul 2007, c.I, s.418-479.

⁸⁴ Akça, Mehmed, *Mehdîlik*, s.32, tarihsiz.

1) İmama inanmak imanın şartlarından biridir. Bu sebeple insanların imamlara itaat etmeleri üzerlerine farzdır. Çünkü onlar, Allah'ın kendilerine itaat etmeyi emrettiği Ulû'l-Emr olan kişilerdir. Hammad b. Osman Beşir b. Attar'dan rivayetle Ebû Abdullah (Cafer Sadık) şöyle buyurmuştur: “ Biz Ehl-i Beyt öyle bir topluluğuz ki, Allah insanlara bize itaat etmelerini farz kılmıştır.”⁸⁵ Yine başka bir rivayette Muhammed Bâkır şöyle demiştir: “ Onlara büyük bir mülk verdik...”(Nisa,54) ayeti ile “imamlara itaat etmenin farz olduğu kastedilmiştir.”⁸⁶ Arıca Muhammed b. Bâkır Nisâ sûresi 59. ayette geçen ve inananların, Allah'a, Rasûle, ve emir sahiplerine itaat etmeyi emrettiği ve ayette geçen “emir sahipleri”nden kastın ise Ehl-i Beyt imamları olduğunu nakleder.⁸⁷

2) Onlar Allah'ın yeryüzündeki hüccetleridir. Yani Allah'ın işleri sonuçlandırmak için belirlediği kimselerdir. Dolayısıyla da onların, bütün işleri, sözleri, davranışları Müslümanlara hüccettir.⁸⁸ Yeryüzü, Allah'ın yarattıkları için hüccetinden, yani açık ve gizli bir imamdan mahrum olmaz.⁸⁹

3) Allah-u Teâla, Hz. Muhammed ve imamlardan daha üstün birini yaratmamıştır. Onlar melekler dahil⁹⁰ yaratılmışların en üstünüdür. Dolayısıyla Allah'ın Muhammed (s.a.s)'den ve imamlardan daha üstününü yaratmadığına, onların, Allah'ın gözünde halkın en sevgilileri olduklarına inanmak gerekir.⁹¹ Zîra bir rivayette Muhammed b. Velid şöyle nakletmiştir: Bize Said el-A'rec anlattı ve dedi ki: Ben ve Süleyman b. Halid Cafer Sadık'ın yanına gittik. İmam biz bir şeyden söz etmeden konuşmaya başladı ve dedi ki: “ Ey Süleyman Ali b. Ebû Tâlib'den ne geldiye alınır ve o, neyi nehyettiye ondan sakınılır. Hz. Muhammed'e verilen fazilet ve üstünlüğün benzeri, ona da bahşedilmiştir. Muhammed(a.s) ise Allah'ın yarattığı bütün varlıklardan

---

⁸⁵ Küleyni, *age*, s.254.

⁸⁶ Küleyni, *age*, s.254.

⁸⁷ Küleyni, *age*, s.388.

⁸⁸ Ayetullah Humeynî, *İslam Fıkında Devlet*, trc. Hüseyin Hatemi, Düşünce Yayınları, İstanbul 1979, s.99.

⁸⁹ El-Kummi, *age*, s.111.

⁹⁰ El-Kummi, *age*, s.104.

⁹¹ El-Kummi Şeyh Sadûk, *age*, s.108; krş. İhsan İlâhi Zahir, *Şia'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, trc. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1984, s.58.

üstün kılınmıştır. Koyduğu hükümler konusunda Ali'yi ayıplayan bir kimse, Allah'ı ve Rasûlünü ayıplayan bir kimse gibidir...’’⁹²

4) Nübüvvet insanlara Allah'tan bir lütuftur. İşte bunun gibi Allah'ın bir lütfu olarak her asırda peygamberlerin vazifeleriyle vazifelenmiş, insanların hidayetlerini üstlenmiş bir imamın mevcudiyetine inanmak gereklidir. İmamlar insanların din ve dünya işlerini düzenlemek, aralarında zulmü, düşmanlığı gidermek, adaleti yaymak hususunda peygamberin velayetini haizdir ve bu bakımdan imamet, nübüvvetin devamıdır. Peygamberleri göndermek nasıl bir lutuf ise peygamberden sonra, onun yerine imam göndermekte lütuftur ve Allah'a vâciptir; bu bakımdan imamet Allah'ın nassı ile yahut o imamdan önceki imamın, onun imâmetini beyânıyla tahakkuk eder. İnsanların seçmesi ya da dilemesiyle olmaz. Yani insanlar dilediklerini imam olarak tayin ya da azl edemezler.⁹³

5) İmamlar hata ve günahattan korunmuş mâsumlardır. Onlar küçük ya da büyük günah işlemezler. Şeyh Ebû Câfer şöyle buyurmuştur: “Bizim nebîler, rasûller, imamlar ve melekler hakkındaki görüşümüz şudur: Onlar mâsumdur, her türlü lekeden temizlenmişlerdir. Küçük ya da büyük günah işlemezler. Onların ismet sıfatını inkâr eden kimse kafirdir.”⁹⁴

6) Şia'ya göre imamlar her şeyi bilir. Meleklerle, rasûllere, nebîlere ulaştırılan bütün ilimler imamlara da ulaştırılır. Ebû Bâsir, Cafer-i Sadık'tan şöyle rivayet etmiştir: Allah'ın iki türlü ilmi vardır. Bu ilimlerden ilki onun katındadır ve yarattıklardan hiç kimse bu ilimden hiçbir şey öğrenemez. Bir diğer ilim de meleklerine ve rasûllerine vermiştir. Meleklerine ve rasûllerine verdiği ilim sonunda bize ulaşır.⁹⁵ Allah peygamberine bir ilim öğrettiği zaman onu Emirü'l-Mü'minin'e öğretmesini de

---

⁹² Küleyni, *age*, s.272.

⁹³ el-Muzaffer, Muhammed Rıza, *Câferî İmamîyye İnançları*, trc. H. Bilgin Coşkun, Ehi-i Beyt İlim-Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1996, s. 65.

⁹⁴ Şeyh Sadûk, *age*, s.113.

⁹⁵ Küleyni, *age*, 357.

emretmiştir. Ali ilimde peygambere ortaktır.⁹⁶ Onlar gaybı, ne zaman öleceklerini, olanları, olacakları kısaca her şeyi bilirler.⁹⁷

7) İşte bu imamlara uymayan kişiler bir tür sapıklık içerisinde dirler. İbn ebû Nasr, Ali. b. Musa'ya “ Allah'tan bir hidayet olmadan kendi hevâsına uyan kimseden daha sapık kim olabilir”⁹⁸ ayetini sorduğunda : “ Hevâsını dini haline getirip hidâyet imamlarına uymayan kimse kastedilmiştir”⁹⁹cevabını almıştır. Üstelik imamlara uymadan ölen kimse cahiliye üzere ölmüş olur. Çünkü Hz. Peygamber: “Bir imamı olmadan ölen kimse cahiliye üzere ölmüş olur” buyurmaktadır.¹⁰⁰

Bu özelliklere sahip olan on iki imamın sonuncusu; Hasan el-Askeri'nin oğlu Muhammed el-Mehdî'dir. Muhammed el- Mehdî 30 Temmuz 869 tarihinde doğmuştur. İmam Muhammed el-Bâkır, İmam Câfer Sadık, İmam Musa el-Kâzım, İmam Ali er-Rıza, İmam Muhammed et-Takiyy onu adıyla anmanın insanlar üzerine helal olmadığını bildirirler. Bu yüzden onu lakaplarıyla anmak daha uygundur. Lakapları: Sâhibu'z-Zaman (zamanın sahibi), Sahibü'd-Dâr (yurdun sahibi) , Kaim (ayakta duran), Huccet (reddi mümkün olmayan delil), Hâtim (sona erdiren), Muntazar (beklenen), Nâhiyetü'l-mukaddes (kutlanmış yön), Hâdi (hidayete sevk eden), Mehdî (hidyete ermiş)'dir.¹⁰¹ Şiilere göre on ikinci imam halen daha sağdır ve ölmemiştir. O babası Hasan el-Askeri'nin vefatından(873) sonra gizlenmiştir. İmam Mehdî'nin babasının vefatı olan 873 yılından 27 Mayıs 940 yılına kadarki devreye “Gaybet-i Suğra” denir. Gaybet-i Suğra döneminde, insanların gözünden uzaklaşan on ikinci imamla Şiiler arasında, arka arkaya dört kişi onunla görüşerek irtibatı sağlamış, sefirlik görevi görmüşlerdir. Bunlara Suferâ-i Erbaa (dört Sefir) veya Nüvvâb-ı Erbaa (Dört Nâib) denir. Bunlar: Ebû Amr Osman b.Said (v:?), Ebû Câfer Muhammed b. Osman (v: 917), Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Rûh (v: 938), Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed es-Samarri (v: 940).¹⁰² Son Sefir Ali b. Muhammed Şiilere göre on ikinci imamın emriyle Üçüncü Sefir Hüseyin b. Rûh tarafından tayin edilmiştir. Ölümüne yakın kimin imam olacağını soran Şîî cemaate

⁹⁶ Küleyni, *age*, s. 367

⁹⁷ Küleyni, *age*, s.360-364.

⁹⁸ Kassas, 50.

⁹⁹ Küleyni, *age*, s. 559.

¹⁰⁰ Küleyni, *age*, s.562.

¹⁰¹ Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s.519; Küleyni, s.487.

¹⁰² Gölpınarlı, *age*, s.528-532.

kendisine Gâib imamdan bir tevkii(emir) geldiğini söylemiştir. Bu tevkii şöyledir: “ Rahman ve Rahim Allah adıyla. Ey Samarrâlı Muhammed oğlu Ali, Allah senin yüzünden, kardeşlerinin ecrini artırsın. Sen öleceksin; ölümüne de altı gün kalmıştır. işini derleyip toparla; ölümünden sonra da yerine geçmek üzere birisine tavsiyede bulunma. Geçekten de artık gaybet başlamıştır ve zikri yüceldikçe yücelsin Allah izin vermedikçe zuhûr yoktur...”¹⁰³

Böylece Gaybet-i Suğra sona ermiş ve son Sefir Ali b. Muhammed’in ölümüyle Gaybeti Kübra başlamış (15 Şaban 328/ 27 Mayıs 940) ve Gâib imamla Şîf topluluğu arasındaki bağlantı tamamen kesilmiştir.¹⁰⁴ İşte Şîf topluluğu Gaybeti kübra’dan sonra imamın muhakkak Allah’ın izniyle kıyametten önce zuhûr ederek zulümle dolu dünyayı adaletle dolduracağına inanmışlardır.

Yeryüzünü, zulümle, cevirle dolduktan sonra adaletle, eşitlikle dolduracak olan ve Fâtıma evladından olan mehdînin zuhur edeceği müjdesi, Rasûl-i Ekrem’den tevatüren sabittir ve meşreblerinin ayrılıklarına rağmen bütün Müslümanlar, buna dair hadisleri rivayet etmişlerdir.¹⁰⁵ Dolayısıyla bu inanç bazılarının idda ettiği gibi Şia’nın icad ettiği bir şey değildir. İslam’a birçok bid’atler girmiş, İslam nâmına birçok sapıklıklar meydana gelmiştir. Dinin kuvvet bulması ve bid’atlerin tümünden kalkması için ilahi bir lütuf gereklidir. Allah tarafından kulları böyle bir hidayete sevk edenin olağanüstü bir kudretle zuhur ederek yeryüzünü, zulümle dolduktan sonra adaletle, eşitlikle doldurması gerekir. Netice itibarıyla İslam’ın son din olduğuna inanmak gibi, mehdînin zuhur edeceğine de iman etmek icab eder.¹⁰⁶ Ayrıca Şiiler mehdînin bu kadar yıl sağ olabilmemesinin imkansızlığını iddia ederek bu inanca itiraz edenlere de çeşitli akli delillerle cevap verirler. Bu delilleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Mehdinin bu kadar uzun müddet hayatta kalmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu Allah’ın mucizesidir. Zîra babasının vefatlarında beş yaşında olmaları ve bu yaşta ümmetin imametini üstlenmesi, Hz İsa’nın (a.s.) beşikte iken insanlarla konuşmasından, peygamber olarak gönderildiğini söylemesinden daha büyük bir mucize değildir. Nitekim Nuh Peygamber (a.s.) pek uzun bir ömür sürmüştür; İsa Peygamber Kur’an’ın bildirdiğine göre hala

¹⁰³ Gölpınarlı, *age*, 533.

¹⁰⁴ Fığlalı, Ethem Rûhi, *İmamiyye Şiası*, Selçuk Yayınları, Ank. 1984, s. 179.

¹⁰⁵ el-Muzaffer, *age*, 77-78. Bu konuda rivayet edilen hadislerin kaynakları için bkz: s.78, dipnot:I

¹⁰⁶ el-Muzaffer, *age*, s.79-80.

hayattadır. Tabiki mehdîyi beklerken şunu unutmamak gerekir. İslam'ı düzene sokacak, adaleti yayacak böyle bir zâtn geleceğini bekleyip dinin ahkâmını yaymayı o zamana bırakmak, iyiliği emir ve kötülüğü nehiyden vazgeçmek de hiçbir zaman câiz olmaz.”¹⁰⁷

2) *Zeydiyye'de Mehdîlik*

Zeydîlik Ali b. Hüseyin Zeynelâbidin'in oğlu Zeyd'e (699/740) ondan sonra oğlu Yahya'ya (743) uyarak onların imametini kabul edenlerin mezhebidir. İmam Zeyd Emeviler döneminde İrakeyn valisi Yusuf es-Sakafi'ye karşı ayaklanmış; fakat Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer hakkındaki görüşlerinden dolayı taraftarlarınca terkedilmiş ve bu sebeple de öldürülmüştür.¹⁰⁸ İmam Zeyd'in hiçbir zaman “ölmemiş ve halkı kurtaracak olan beklenen mehdî” fikri olmamıştır. Onun imametle ilgili görüşleri ise kısaca şöyledir:

1) Hâşimî soyundan olması gereken imamın tayininde ne vasiyet ne de nass gereklidir. Hz. Hasan, Hz. Hüseyin soyundan imamlık vasfını taşıyan biri açıkça imamlığını ilan etmeli ve halkı kendine davet ederek bu yolla zalim idareciye karşı çıkmalıdır.

2) Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in halifelikleri meşrudur; ancak Hz. Ali hilafete onlardan daha layıktır. Böylece İmam Zeyd diğer Şîî fırkaların “gâsıb” olarak gördüğü ilk iki halifeyi meşru sayarak Hz. Ali'nin onlardan daha üstün olduğunu söyler (efdal); Fakat Ali'den daha az üstün olan ilk iki halifenin hilâfetlerinin meşru olmaması gibi bir durumun söz konusu olamayacağını belirtir.¹⁰⁹

İmam Zeyd'in ölümünden sonra Zeydiyye de kendi arasında kollara ayrılmıştır.¹¹⁰ Onlardan Carudiyye dışındaki, Süleymaniye(Ceririyye) ve Butriyye kolu imametle ilgili konuda Ehl-i Sünnet'e yaklaşırlar. Dolayısıyla da Zeydiyye'nin Cârudiyye kolu dışındaki diğer kolları “beklenen mehdî” fikrini kabul etmezler. Bunlar

¹⁰⁷ el-Muzaffer, *age*, s. 80-81.

¹⁰⁸ Fığlalı, *age*, s.139.

¹⁰⁹ Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasi, İtikâdi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, trc. Sıbğatullah Kaya, Harf Yayıncılık, İst. 1993, s.52.

¹¹⁰ Eş'ari Makalat'ında Zeydiyye'nin 6 kola (Cârudiyye, Süleymâniye, Butriyye, Nu'amiyye, Ömer ve Ebûbekir'den uzak olanlar, Yakûbiyye) ayrıldığını söylerken, bkz:85-87. Şehristani ve el-Bağdadi 3 kola ayrıldığını söyler.

Ehl-i Sünnet'ten farklı olarak imamlar ile ilgili “efdal” kavramını ortaya atmışlardır. Sadece Carudiyye'nin bazı kolları imamların ölmediğini ve onların beklenen mehdî olduğunu kabul ederler.

Ebu'l Cârud Ziyad b. Münzir el-Abdi (150/767) taraftarlarına Carudiyye denilmiştir. Onlara göre: “ Hz. Muhammed Hz Ali'yi yerine geçirmek üzere ismen değil onun vasıflarını zikrederek nassen tayin etmiştir. Bu sebeple ondan sonra imam Ali'dir. İnsanlar vasfedileni tefrik ederken hataya düştüler ve onu istemeyip Ebubekir'i seçtiler. Onun için küfre daldılar.¹¹¹ İmametle ilgili görüşleri kısaca böyle olan Carudiyye “beklenen mehdî” ile ilgili çeşitli kollara ayrılmıştır. Örneğin: Onlardan bazıları Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el Hasan b. Alî b. Ebî Tâlib'i bekleyen; onun ne öldürüldüğünü, ne de ölümünü kabul eden fırkadır. Bunlar, onun hurûc ederek dünyaya sahip olacak beklenen mehdî (el-Mehdiyyu'l-Muntazar) olduğunu ileri sürerler. Bazıları ise Muhammed b. el-Kâsım'ın beklenen mehdî olduğunu ve ölmediğini söylemişlerdir (el-Kâsım halife Mutâsım zamanında Horasan'ın Tâlikan bölgesinde hurûc etmiş ve sonunda halife tarafından hapsedilmiştir; fakat halktan onun hapisneden kaçtığını, sonra öldüğünü; ancak dirildiğini ve bir gün çıkacağını söyleyenler olmuştur).¹¹²

Zeydiyye Mezhebindeki asıl ciddi mehdîci hareketse Yemen'de kendisinin “beklenen mehdî” olduğunu öne süren Zeydî İmam Hüseyin b. el-Kâsım el-I ‘yani’nin (401-4/1020-23) hareketi olmuştur. Onun ölümü ailesi ve Hüseyniye diye bilinen taraftarlarınca inkâr edilmiş ve bir gün geri döneceği beklentisine girilmiştir. Zeydîlerin çoğunluğu tarafından karşı çıkılan Hüseyniye fırkası 8/14. asra kadar yaşamıştır.¹¹³

Bu hareketler dışında Zeydîlerde imamları insanüstü görme gibi bir inanış var olmamış ve Zeydîlerin çoğunda mehdî beklentisi zayıf kalmıştır.

3) *Gulat-ı Şia'da Mehdîlik*

¹¹¹ Eş'ari, *Makâlat*, s.85; Şehristâni, *el-Milel*, s.159-160.

¹¹² el-Bağdâdî, *el-Fark*, trc: E.Rûhi Fığlalı, s.26-27.

¹¹³ Coşkun, Ali, *Mehdîlik Fenomeni*, s. 323-24.

Bu grubu Hz. Ali hakkında aşırıya gidenler oluşturur. Bunlarda tenasüh, rec'at, hulûl v.s gibi görüşler en abartılı şekliyle yer almaktadır. Bunlar Ali hakkında aşırı gittikleri ve ifrata varan sözler söyledikleri için bu isimle anılmıştır.¹¹⁴ Abdulkaahir el-Bağdadî eserinde İslam'a ait olmayan abartılı görüşlerinden dolayı eserinde bu grup için İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nisbet edilenler başlığını atmıştır.¹¹⁵ Çünkü Galiye, imamları hakkında onları yaratılmışların hududundan çıkaracak derecede aşırılık gösterenler, onlarda ilahi özellikler bulunduğunu hükmedenler, bazen yaratılmışlardan birini ilaha bazen de ilâh'ı yaratılmışlardan birine benzetenlerdir. Bunların ortaya koyduğu şüpheler hulul, tenasüh, Yahudi ve Hristiyan mezheplerinden kaynaklanmaktadır. Zira Yahudiler yaratıcıyı yaratılana, Hristiyanlar ise yaratılanı yaratıcıya benzetmişler, bunlardan kaynaklanan şüpheler Şia'nın zihinlerine sirayet etmiş, imamlarından bazılarına ilahi özellikler isnad etmişlerdir.¹¹⁶ Dolayısıyla bunlar son derece aşırıya giderek ulûhiyet ve nübüvvet hakkında küfre varacak laflar ortaya atmışlardır. Zîra bunlardan bazıları Hz. Muhamed'den sonra, onun dışında peygamberliği gerekli görürken, bazıları da ilahlığı Allah dışındakilere nisbet etmişlerdir.¹¹⁷

Hz. Muhammed'in ölmemiş olduğunu, ileride döneceğini söyleyip aynı şeyi Hz. Ali için de tekrarlayan ve mehdî inancını ilk defa ortaya atan meşhur Yahudi dönmesi Abdullah Sebe'dir. Abdullah Sebe'ye nispet edilen Sebeiyye fırkası klasik mezhepler tarihi kitaplarında Gulat'ın ilki olarak zikredilir. Abdullah b. Sebe önce Ali'nin peygamber olduğunu iddia etmiş sonra ilah olduğunu söylemiştir. Hz. Ali'ye onun haberi gelince onu yaktırmak istemişse de muhaliflerinin bunu aleyhine kullanabileceğini düşündüğü için bundan vazgeçmiş ve onu Medâin'e sürmüştür. Daha sonra o Ali'nin ölmediğine onun İsa gibi göğe yükseldiğini sonra yeryüzüne inip düşmanlarından intikam alacağını iddia etmiştir. Bunlar beklenen mehdînin Ali olduğunu söylerler. Bunlardan bazıları Ali'nin bulutlarda olduğunu gök gürültüsünün onun sesi şimşegin de onun kamçısı olduğu iddia ederler.¹¹⁸ Mehdîlik hakkında görüş

---

¹¹⁴ Eş'ari, *age*, s.35.

¹¹⁵ el-Bağdâdi, *age*, s. 175.

¹¹⁶ Şehristâni, *el-Milel*, s.176.

¹¹⁷ İbn Hazm, Ebû Muhammed Saîd ez-Zahirî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, c.IV, s.183

¹¹⁸ Şehristâni, s.174; Bağdâdi, s.233; Eş'ari, s.32; İbn Hazm, s.186. Şehristâni bu başlık altında on bir fırka zikrederken; Eş'ari 15 fırka zikretmiştir.

bildiren aşırı fırkalardan bir diğeri de Beyan b. Sem'an et-Temim'e uyan Beyaniyye fırkasıdır. Bunlara göre imamlık Muhammed b. Hanefiyye'den oğlu Ebu Haşim'e ondan da onun kendisine vasiyetiyle Beyan'a geçmiştir. Beyaniyye mensupları onun hakkında ayrılığa düşmüşler bir kısım onun peygamber olduğunu söylerken bir kısım ise Beyan'ın iddialarına dayanarak onun ilah olduğunu söylemişlerdir. Çünkü o, Al-i İmran suresi 138. ayette: "Bu, insanlar için bir beyan sakınanlar için yol gösterici öğüttür" ifadesindeki "beyan"ın kendisi olduğunu söylemiştir. Sonra o, ism-i azam'ı bildiğini, ilahın nurdan bir adam olduğunu ve yüzü dışındaki her şeyinin yok olacağını iddia etmiştir. Kassas suresi 88 ve Rahman 26-27. ayetleri bu doğrultuda tevîl etmiştir. Vali Halid b. Abdullah el-Kasri Beyan'ı öldürmüştür.¹¹⁹ Bu konuyla ilgili başka bir örnek ise Muğiriyye fırkasıdır. Muğire b. Said el-İclî'nin taraftarlarıdır. Bu şahıs Muhammed Bakır b. Ali b. el-Hüseyin'den sonra imâmetin, Medine'de isyan eden Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye b. Abdullah b. Hasan b. Hasan'a geçtiğini, onun sağ olduğunu ve ölmediğini iddia etmiştir. Muğîre Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'den sonra, önce kendisinin imamlığını, daha sonra da peygamberliğini iddia etmiştir. Bu görüşlerden sonra Muğîre Allah, Hz. Muhammed ve yaratılış ile ilgili küfre varan sözler söylemiştir.¹²⁰

Mehdîlikle ilgili görüş bildiren diğeri bir aşırı fırka ise Keysaniyye'dir. Mezhepler tarihi kitapları Keysaniyye'yi Galiyye'nin içinde zikretmeyip müstakil bir başlık altında vermişlerdir.¹²¹ Keysaniyye mehdî inancının yerleşmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bunlar Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakaffî'ye uyanlardır. Muhtar Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib'in öcünü almak için ayaklanmış ve Kerbelâ'da Hüseyin'i şehit edenlerin birçoğunu öldürmüştür. Keysaniyye Muhammed b. el-Hanefiyye'nin imâmetini kabul ederler; fakat daha sonra onlar bu konuda görüş ayrılığına düşmüşler ve birçok fırkaya ayrılmışlardır. Onların mehdîlikle ilgili genel görüşleri ise; Muhammed el-Hanefiyye sağdır, ölmemiştir. O, Radva Dağındadır ve yanında

---

¹¹⁹ Şehristani, s.152; Bağdâdi, s. 238; Eş'ari, s. 25; İbn Hazm, s.185. Not: Eş'ari ve Bağdâdi bu fırkayı Galiye başlığı altında zikrederken, İbn Hazm bunları Karamita başlığı altında zikretmiş, Şehristani ise bu fırkayı Keysaniyye içinde zikretmiştir.

¹²⁰ Şehristani, *age*, s.179; el-Eş'ari, *age*, 38-39; el-Bağdâdi, *age*, s.218.

¹²¹ Şehristani Keysaniyye'yi Şia başlığı altındaki ilk fırka olarak incelemiş ve dört kola ayırmıştır. Bkz: Şehristani, s.147; Bağdâdi Ravâfiz başlığı altında ikinci fırka olarak Keysaniyye'yi incelemiştir; el-Bağdâdi, s. 38-51; Eş'ari de Râfıza fırkalarından ikincisi olarak Keysaniyye'yi zikretmiştir. Eş'ari, s.49.

yiyeceklerini sağladığı su ve bal pınarları vardır. Sağında bir aslan, solunda bir panter, onu ortaya çıkacağı zamana kadar düşmanlarından korumaktadır. O, “beklenen mehdî (el-Mehdiyyu’l-Muntazar)”dir şeklindedir.¹²²

4) Kızılbaşlık'ta Mehdilik

Kızılbaşların yazılı kaynaklarının çok fazla olmaması, göçebe kültürlerinden dolayı yazılı edebiyattan ziyade sözlü edebiyatın daha yaygın olması onların inançları hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmamızı engellemektedir.¹²³ İnançları ile ilgili bilgileri büyük oranda ozanların ve şairlerin şiirlerinden öğrenmekteyiz. Ayrıca inançlarının şifahi kültürle birbirlerine aktarılması dolayısıyla Kızılbaşlar inanç yönünden bir bütünlük arz etmemektedirler.¹²⁴

Genel itibarıyla Kızılbaşların inançlarını anlatırsak şunları söyleyebiliriz: Öncelikle onlar Allah ve Peygamber inancı konusunda Ehl-i Sünnet'ten çok farklı düşünmezler; fakat bazı gruplarda Allah'ın insana hulul edebileceği fikri oluşmuştur. Bazı Kızılbaşların şeyhleri Cüneyd ve onun oğlu Haydar'ı Allah ve Allah'ın oğlu olarak telakki etmeleri bu durumla alakalıdır.¹²⁵ Kızılbaşların Şah İsmail'e olan aşırı bağlılıkları onun da kendisini bazen İlah olarak hissetmesine sebebiyet vermiştir.¹²⁶ Bunun dışında onlarda peygamber inancı vardır. Onlar Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul ederler. Ancak Hz. Ali ile Hz. Muhammed arasında makam olarak pek fark yoktur. Hatta bazen Hz. Ali daha üstün sayılmıştır.

¹²² el-Bağdâdi, *el-Fark*, s. 38-39.

¹²³ Ekinci, Mustafa, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İst. 2002, s.208.

¹²⁴ Gölpınarlı, Abdülkâkiy, *Kızılbaş*, İ.A, c.VI, 789-795.

¹²⁵ Gölpınarlı, *Kızılbaş mad.*, İ.A, c. VI, s.791.

¹²⁶ Örneğin Şah İsmail bir şiirinde şöyle demektedir:

Aynullahım, aynullahım, aynullah

Gel imdi Hakk'ı gör ey guruh-ı gümrah

Menem o fail-i mutlak ki dirler

Menüm hükmümedür Hürşid ile Mah

Vücudum beytullahır yakın bil

Sücudum sanadur Şam u sehergah. Öngören, Reşat, *Safeviyye Tarikatı*, s. 93, Bilgi ve Hikmet Dergisi, İz Yayınları, sayı: 1, İst. 1995. Yine Şah İsmail Hatâyi'nin başka bir şiiri şöyledir:

Aşkın şerbetinden içtim hâk oldum

Kudretten donumu giydim pâk oldum

Hem Hakk'a ulaştım hem de Hâk oldum

Anın için îrad etmem ölümü. Bkz: Gölpınarlı, Abdülkâkiy, *Alevi ve Bektaşî Nefesleri*, s.25-26.

Yine bazı gruplara göre Allah-Muhammed-Ali üçü birdir. Mîraç, Muhammed'in Ali'nin sırrına ermesidir. Ali Muhammed'in mürşididir.¹²⁷

Kızılbaşların mehdîlikle ilgili fikirleri bir bütünlük arz etmemektedir. Onlar çeşitli zamanlarda farklı kişileri “Mehdî” olarak adlandırmışlardır. Bu farklılıkta yukarıda da belirttiğimiz gibi Kızılbaşların inanç yönünden bir bütünlük arz etmemeleri yatar.

Onlar imamet ve hilafet ile ilgili İmamiyye Mezhebi gibi düşünürler. İnançlarında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi ön plandadır. Onlara göre Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'i Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz Hüseyin'dir. Hz. Muhammed'in Ehl-i Beytini sevmek bütün Müslümanlara farzdır. Çünkü Allah bir kudsi hadiste: “Levlâke levlâk lemâ halaktu'l-eflak” buyurmuştur. Hadisin meali ise şöyledir: “ Ya Muhammed! Seni varlığım için yarattım ve benim dileğim sensin. Ben on sekiz bin âlemi senin için yarattım eğer seni ve Ehl-i Beyt'ini yaratmayacak olsaydım, evet sen olmasaydın, yerleri ve gökleri ve ikisi arasında bulunanları yaratmazdım”. Bunun dışında Allah Kur'an-ı Kerim'de “de ki: Ben tebliğime karşılık sizden, akrabamı sevmeniz dışında bir şey istemiyorum” buyuruyor. Bütün bunlar Ehl-i Beyt'i sevmenin zorunlu olduğunu bize gösterir.¹²⁸ Yine Kızılbaşlar imametle ilgili de İsna aşeriyye gibi düşünürler. Onların imametle ilgili İmamiyye gibi düşünmeleri mehdîlikle ilgili de İmamiyye gibi düşünmelerine sebep olur. Dolayısıyla İmamiyye'nin kabul ettiği on iki imamı kabul ederler ve on ikinci imamın Hasan el-Askerî'nin oğlu İmam Muhammed Mehdî olduğunu söylerler. Mehdî 870 yılında Samara'da dünyaya gelmiş, daha sonra gâiplere karışmıştır ve âhir zamanda meydana çıkması umulmaktadır.¹²⁹

Mehdîlikle ilgili fikirleri bu şekilde olan Kızılbaşlar çeşitli zamanlarda çeşitli kişileri “mehdî” olarak kabul etmişlerdir. Örneğin XVI. yüzyılın başında meydana gelen Bozoklu Celal isyanının lideri Bozoklu Celal kendisini mehdî ilan etmiştir.¹³⁰ Yine Nur Ali Halife ve Şahkulu isyanlarının liderleri de mehdîliklerini ilan ederek isyanlarını

¹²⁷ Gölpınarlı, “*Kızılbaş*”, İA, c. VI, s. 791.

¹²⁸ Saygı, Hakkı, *Soru ve Cevaplarla Alevî-Bektaşî İnanç*, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s. 78.

¹²⁹ Saygı, *age*, s.87-89.

¹³⁰ Danişmendi, İsmail Hakkı, c.II, s.49.

başlatmışlardır.¹³¹ Halkta bunları mehdî kabul edip peşlerinden sürüklenmiştir. Bazı Kızılbaşlar ise Şah İsmail'i mehdî kabul etmişlerdir.¹³²

---

¹³¹ Ocak, Ahmed Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İst. 1996, s.157.

¹³² Örneğin; Alevi ozanlardan olan Pîr Ahmed Çaldıran savaşı sonrası Kızılbaşların ruh halini anlattığı bir şiirinde sürekli mehdî vurusu yapar ve mehdînin bir gün gelip Osmanlı'dan intikam alacağını belirtir. Ancak burada belirttiği mehdînin kim olduğu muallaktır. Şiir şu şekilde başlar:

Osmanlu yanına kalırmu sandun

Nice intikamlar alınsa gerek

Mehdî çıkarsa nic' olur halin

Heybetlü küsleri alınsa gerek. Şiirin bu bölümünde mehdî'nin er geç düşmandan intikam alacağı belirtilmiştir. Pîr Ahmed üç ve dördüncü kıtalara ise şu şekilde devam eder:

Sanma ki Osmanlu Yanına kalır

Tanrı'nın arslanı Şah oğlu gelir

Darb ile tahtını elinden alır

Harabende erkân sürülse gerek

Yezid göze almış ol güzel Şah'ı

Muhammed Ali'dir onun yardağı

Ali'm dünyaya gelirse bir dahı

İşiden Yezidler yerinse gerek. Şiirin bu kıtalarında sürekli Şah'a vurgu yapılması Pîr Ahmed'in mehdî olarak Şah'ı görebileceği ihtimalini bize göstermektedir. Şiirin tamamı için bkz: Gölpınarlı, Abdülbakiy, *Alevi-Bektaî Nefesleri*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1963, s.94.

II. BÖLÜM

XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ANADOLUDA MEYDANA GELEN MEHDİLİK HAREKETLERİ

I. OSMANLI-SAFEVÎ İLŞKİLERİ

XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'ndeki mehdilik hareketlerini incelediğimizde bunları hazırlayıcı faktörlerin daha çok, konar-göçer ve yarı göçebe kesimde, XV. yüzyılın ikinci yarısında başlayan merkezileşme sürecine paralel olarak ortaya çıkan sosyo-ekonomik rahatsızlıklar olduğu sonucunu kaynaklar bize göstermektedir.

Bununla beraber ideolojik zeminin bu hareketlerin fiiliyata intikal etmesinde ve kitleleri yönlendirmedeki rolü büyüktür. Bu hareketlerin hiç birisi resmen Sünniliğe karşı bir iddia ile ortaya çıkmamış olmakla beraber hareketlerin Sünni İslam'dan çok Şif İslam'a uygun mehdîci karakterin ihtilalci bir nitelik kazandırılarak kullanılmış olması dikkat çekicidir.¹³³

Bu hareketlerin çoğunda Safevî etkisi söz konusudur. Her ne kadar söz konusu hareketlerin doğrudan Safevî tahrikiyle çıkmış olduğunu söyleyemesek de (Nur Ali ve Şah Veli isyanları hariç. Bunlar doğrudan Safevî tahrikiyle ortaya çıkmıştır.), olaylara katılanların çoğunun Safevî yandaşı olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁴ Zîra bu tür olayların önemli bir kısmının Safevî propagandasının işlediği bir dönem olan XVI. yüzyılın ilk yarısında meydana gelmesi, isyanlardaki Safevî etkisini bize ispatlamaktadır.

Kısacası şunu söylemek gerekirse XVI. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen isyanların temel olarak iki sebebi vardır. İlki: Sosyo-ekonomik sebepler, ikincisi: İdeolojik sebepler-Safevî etkisi.

Özellikle XVI. yüzyılda meydana gelen isyanların temelinde Safevî etkisinin olması, bu isyanların daha iyi anlaşılabilmesi için konumuz açısından Safevîleri önemli

¹³³ İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İst. 1998, , c.II, s.145.

¹³⁴ İhsanoğlu, *age*, s.145.

hale getirmektedir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi isyana katılanların çoğu Safevî taraftarı olan Osmanlı vatandaşlarıdır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde meydana gelen isyanların sebeplerinin anlaşılabilmesi öncelikle Osmanlı-Safevî ilişkilerini iyi bilmeye bağlıdır.

Osmanlı-İran ilişkilerini Timur zamanına kadar götürmek mümkündür.¹³⁵ Timur'un İran toprakları üzerindeki hâkimiyeti sona erince bu imparatorluğun enkazı üzerine Akkoyunlu Devleti kurulmuş ve bu devlet yarım yüzyılda Ortadoğu'nun üç büyük İslam devletinden biri olmayı başarmıştır(Diğer iki devlet Osmanlı'lar ve Memlük'lerdir)¹³⁶.

Ortadoğu'da güçlü bir devlet konumunu alan Akkoyunlular'ın Osmanlı Devletiyle ilişkileri pek de dostça olmamıştır. Çünkü her iki devlette Orta Asya'ya hâkim olmaya çalışan iki güçlü rakip konumundadır.¹³⁷ Bizim konumuz olan Safevîler ise İlhanlılar zamanında bir tarikat olarak kurulmuş İlhanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra da bu topraklar üzerinde kurulan Timur İmparatorluğu ve daha sonra Akkoyunlu devleti üzerinde varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin Timur İmparatorluğu ve Akkoyunlular ile ilişkileri hasmâne olsa da bu devletler içerisinde varlığını sürdüren

---

¹³⁵ Osmanlı Devleti'nin Timur ile ilişkileri Türk Tarihi açısından son derece önemlidir. Doğuda büyük bir imparatorluk kuran Timur, topraklarını Anadolu'ya kadar genişletmek için İstanbul'u kuşatmış olan Osmanlı devletine saldırmıştır. Osmanlı Padişahı Yıldırım Bâyezid kuşatmayı kaldırarak savunmaya geçmiş ve nihayetinde Timur ile Ankara Savaşını yapmış ve bu savaşta mağlup olarak esir edilmiş, bu esaretin üzüntüsüne dayanamayarak ölmüştür. Ankara savaşını kazanan Timur ise Anadolu beyliklerinin topraklarını geri vererek I. Bâyezid'in Anadolu'da kurduğu Türk birliğinin bozulmasına neden olmuştur. Bkz: Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İst. 1992, c.I, s. 309 v.d.

¹³⁶ Kayabalı, İsmail, *İran'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi*, Ankara 1990, s.57.

¹³⁷ Osmanlı Akkoyunlu ilişkileri çokta dostça olmamıştır. Osmanlı Akkoyunlu ilişkileri incelendiğinde Karamanoğulları'nın önemli roller üstlendiği görülmektedir. 150 yıldır Osmanlı hanedanlığının ezeli rakibi konumundaki Karamanoğulları, Osmanlı padişahları ne zaman başka bir seferle uğraşsalar Osmanlı'ya hemen harp açarlardı. Bu düşmanlık mücadelesindeki en büyük müttefikleri ise Akkoyunlular olmuştur. Osmanlı Akkoyunlu arasındaki ilişkilerin dönüm noktası ise Fatih ve Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan döneminde olmuştur. Uzun Hasan Karamanoğulları beyleri arasındaki hükümdarlık mücadelesine karışmış ve yardım edeceği Pir Ahmed Bey'e Osmanlı toprakları üzerinden yardım göndermiştir. Osmanlı Topraklarına giren Uzun Hasan'ın kuvvetleri Tokattan geçerken bu şehri yağmalamışlar, bunun üzerine Fatih Uzun Hasan'ı savaşa davet etmiş ve nihayetinde iki taraf arasında *Otlukbeli Savaşı* meydana gelmiştir. Bu savaşta ağır bir yenilgiye uğrayan Akkoyunlu'lar bir daha kendilerini toparlayamamışlardır. Bundan sonra da Osmanlı Karamanlıların elindeki toprakları zappederek Karamanoğullarına son vermiştir. İşte Şah İsmail devletini bu Akkoyunlu devletinin enkazı üzerine kuracaktır. Osmalı-Akkoyunlu ilişkileri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yayınları, Ank. 1990, c.II, s. 87-109; Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, trc. İsmail Erünsal, Tercüman Yayınları, c.II, s.337-48.

Safeviyye Tarikatıyla ilişkileri pek olumsuz olmamıştır. Tâki Safevî Tarikatı, tarikat yapısından çıkıp siyasi faaliyetlere girişinceye kadar. Şeyh Cüneyd zamanında siyasi faaliyetlere başlayan tarikat, Şah İsmail zamanında bir devlet halini almış ve Osmanlı Devletiyle iktidar mücadelesine girişmiştir. Tarikat bu şekilde farklı evrelerden geçmiş ve her evrede Osmanlı ile farklı ilişkiler içerisinde olmuştur. Osmanlı-Safevî ilişkilerini daha iyi anlayabilmek için bu evreleri göz önünde bulundurarak konuya yaklaşmak gerekmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında ilk olarak Şah İsmail öncesi Osmanlı-Safevî ilişkilerini inceleyeceğiz.

A. Şah İsmail Öncesi Osmanlı-Safevî İlişkileri

Bilindiği gibi “Safevî” ismi Şah İsmail’in altıncı cediti olan Şah Safiyyüddin Ebu’l-Feth İshak’ın (v:1334) ismine nisbet edilmektedir. Şeyh Safiyyüddin Sünni bir zat olup 1334 tarihinde İlhanlılar devrinde Erdebil’de Sünni bir tarikatın kurucusu konumundadır.¹³⁸ Tarikatın kuruluşu Moğolların İran’ı istilasından hemen sonraya denk gelmektedir.¹³⁹ Şeyh Safiyyüddin varlıklı bir aileden gelmesine rağmen dünya çıkarlarını terk etmiş ve kendisi için mistik bir yaşam biçimi tercih etmiştir. Daha sonra Geylandaki Hilye Karan Kasabasında bulunan Şeyh Tâceddin İbrahim Zâhidî’nin öğrencisi ve damadı olmuştur. Memleketi olan Erdebil’e dönünce etrafında bir çok kişi toplamayı başarmıştır. Memleketine döndükten 20 yıl sonra hocasını kaybetmiş ve bunun üzerine tamamen Sünni olan kendi tarikatı Safevîyyeyi kurmuştur.¹⁴⁰ Şeyh Safiyyüddin’in ölümünden sonra yerine oğlu Sadreddin geçmiştir. Sadreddin döneminde tarikat daha fazla gelişme göstermiştir. Sadreddin döneminde de tarikat Sünni yapısını korumaktadır. Tarikat için dönüm noktası Şeyh Safiyyüddin’in torunu olan ve Sadreddin’den sonra tarikatın başına geçen Hâce Ali dönemine rastlamaktadır.¹⁴¹ Hâce Ali zamanında Erdebil sûfileri açıkça Şîliğe temâyül ederek

¹³⁸ Fırlalı, *Çağımızda İtikâdi İslam Mezhepleri*, s.164.

¹³⁹ Allouche, Adel, *Osmanlı-Safevî İlişkileri, Kökenleri ve Gelişimi*, trc. Ahmed Emin Dağ, Ankara Yayınları, İstanbul 2001, s.9.

¹⁴⁰ Allouche, *age*, s.42-43.

¹⁴¹ Allouche, *age*, s.45; Fırlalı, *age*, s.164.

İran, Irak, Suriye ve Anadolu'daki zümreler ve hususiyle Türkmen aşiretleri arasında taraftar toplamaya çalıştılar.¹⁴²

Timur üzerinde büyük nüfuzu olduğu anlaşılan Hâce Ali'ye bu hükümdar tarafından, köyleri ile birlikte, Erdebil verildi ve kendisine bu arazi içinde, her türlü kayıt ve şarttan azade olarak müstakilen hareket etme hakkı tanındı.¹⁴³ Hâce Ali Timur ile 1402 yılındaki Anadolu seferindeki galibiyetinden dönüşte buluşmuştu. O sırada Timur Safevî şeyhin "Anadolu'dan getirilmiş olan esirlerin serbest bırakılması" yönündeki isteğini kabul etti. İşte bütün bu sebepler Anadolu Batinileri arasında Safevî muhabbetinin kuvvetle yerleşmesine sebep olmuştu.¹⁴⁴ Hâce Ali'nin vefatından sonra tarikatın başına oğlu Şeyh İbrahim geçmiştir. İbrahim'in ölümünden sonra ise oğlu Cüneyd tarikatın lideri olmuştur. İbrahim'in oğlu Cüneyd siyasi hırslar taşımaktaydı ve o Safevî Tarikatı'nı siyasi ve askeri bir güce dönüştürme çabasına girdi.¹⁴⁵ Onun zamanında tarikat tamamıyla siyasi gayeler taşıyan bir teşekkül haline geldi.¹⁴⁶ Zira Safevî şeyhleri, Şeyh Cüneyd zamanında Safevî tarikat topluluğundan bir devlet meydana getirmişlerdi. Erdebil şeyhlerinin, zamanın devletleriyle münasebetleri Şeyh Cüneyd zamanında başlamış değildir. Fakat bundan evvelki bu münasebetler din ve dünya işlerinin tamamıyla ayrılması esasına dayanıyordu. Bu hususta Moğol veziri ve tarihçisi Reşidüddin'nin Şeyh Safî hakkında gösterdiği ihtimam ve Timur'un Hâce Ali'ye karşı yaptığı cemilekâr muameleler misal olarak sayılabilir.¹⁴⁷

Şeyh Cüneyd tarikat reisliğini üstlendikten sonra, etrafındaki sûfiler bir hayli çoğalmıştı ve Şeyh Cüneyd böylece gücünü günden güne arttırmaktaydı. Bu durum Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ta huzursuzluk uyandırmıştı. Kendiside koyu bir Şîî olan Cihanşah, Şîî mezhebince kutsal sayılan bir zata karşı silahlı bir mücadeleye girişmek istememiştir. Bu sebeple de Cüneyd'in tarikat liderliğinden hoşnut olmayan

---

¹⁴² Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1962, s.1 ; Fiğlalı, *age*, s. 164; Allouche, *age*, s.45.

¹⁴³ Fiğlalı, *age*, s.164

¹⁴⁴ Kütükoğlu, *age*, s.2; Allouche, *age*, s.45.

¹⁴⁵ Allouche, *age*, s. 48.

¹⁴⁶ Fiğlalı, *age*, 164.

¹⁴⁷ Hinz, Walther, *XV. Yüzyılda İran'ın Milli bir Devlet Haline Yükselişi* " Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, ter. Tefik Bıyıklıoğlu, TTK Yayınları, Ank. 1948, s. 14.

Hâce Ali'nin büyük oğlu ve Cüneyd'in amcası olan Cafer'le anlaşarak Şeyh Cüneyd'i Erdebil'den çıkarmıştır(1448)¹⁴⁸.

Erdebil'den çıkarılan Şeyh Cüneyd, Anadolu'ya gitmiştir. Osmanlı Topraklarına ayak basan Cüneyd Padişah II. Murad'a hediyeler sunmuş (bu hediyeler: Bir seccade, bir Kur'an ve bir tesbihtir.) ve Kurtbeli'nde oturmasına müsaade edilmesini rica etmiştir. Sultan Murad Han hediyeleri kabul etmekle beraber, Şeyh Cüneyd'in Anadolu'da yerleşmesine “ bir tahtta iki padişah sığmaz” diyerek reddetmiştir.¹⁴⁹ İkinci Murad'ın verdiği bu cevapla Cüneyd'in siyasi amaçlarının anlaşılmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁵⁰

Siyasi maksadı anlaşılan ve taraftar toplamak için Anadolu'ya yerleşmek isteyen Şeyh Cüneyd Osmanlı hükümdarından yüz bulamamıştır. Uzun Hasan'ın ise teveccühünü kazanarak Akkoyunlu memleketlerinde geniş ölçüde propaganda faaliyetinde bulundu. Uzun Hasan, Cüneyd'in Şirvan Şah ile mücadelesi sırasında telef olması üzerine oğlu Haydar'ı Erdebil'de iktidara getirip kızı ile evlendirdi.¹⁵¹ Şeyh Haydar dokuz yaşına kadar Uzun Hasan'ın vesayetinde Diyarbekir'de büyüdü. Dokuz yaşına gelen Haydar babasının yerine geçmek için Erdebil'e gitti.¹⁵² Daha sonra muhtemelen 18 yaşına geldiğine Uzun Hasan'ın Trabzon Rum İmparatorunun kızı Despina Hatundan olan kızı Halime Begi ile evlendi. Şah İsmail bu evlilikten meydana gelmiştir.¹⁵³ Şeyh Haydar babasının intikamını Şirvanşah'tan almak için yanıp tutuşmaktaydı. Bu maksatla tekkesini bir silah deposu haline getirmişti. Bu amaçla Şirvanşah'la giriştiği muharebede hayatını kaybetti.¹⁵⁴

Şeyh Haydar'ın ölümünden sonra uzun mücadeleler vererek yerine ortanca oğlu İsmail geçmiş ve İran'da siyasi birliği tamamlayarak Safevî Devletini kurmuştur.

---

¹⁴⁸ Hinz, *age*, s.15.

¹⁴⁹ Aşıkpaşazâde, Ahmed, *Tevârih-i al-i Osman'dan Aşıkpaşazâde Tarihi*, Matbaai Amire, İst. 1918, s.266. II. Murad, Şeyh Cüneyd'in Anadolu da yerleşmesini uygun bulmasa da na hürmetsizlik etmemiştir. Zira kendisine gönderdiği hediyeleri kabul etmekle kalmamış, hediyeleri getiren müride Cüneyd'e verilmek üzere 200 duka altını, ve kendisiyle birlikte gelen dervişlere 1000 akçe altın harçlık verip göndermiştir.(bkz: Aıkpaşazade, s.264.)

¹⁵⁰ Hinz, *age*, s.17 dipnot, 1; Kütükoğlu, *age*, s.2.

¹⁵¹ Kütükoğlu, *age*, s. 2.

¹⁵² Hinz, *age*, s.36.

¹⁵³ Hinz, *age*, s.63.

¹⁵⁴ Şeyh Haydar'ın Şirvanşah ile olan mücadelesi ilgili daha geniş bilgi için bkz: Hinz, s.64-76.

B. Şah İsmail Dönemi Osmanlı-Safevî İlişkileri

1) Yavuz öncesi ilişkiler

Osmanlı'nın Safevîlerle ilişkisinin çok eskilere dayandığından yukarıda bahsettik. Daha tarikatın kuruluş aşamasında Anadolu'dan birçok kişi Şeyh Safiyyüddin'in müntesibi olmuştu. Hâce Ali zamanında da Timur'un Anadolu seferi neticesinde ele geçirdiği üç bin esiri Hâce Ali'nin isteğiyle serbest bırakması, Anadolu'da Safevîlerin daha çok itibar kazanmasına sebep olmuştu. Hatta kaynaklar Osmanlı Sultanları'nın Erdebil Tekkesine her yıl "çerağ akçesi" göndererek hürmetlerini sunduğunu bize bildirir.¹⁵⁵ Şeyh Cüneyd zamanında da Erdebil'den sürülen Şeyhin Anadolu'ya yerleşmek isteğiyle II. Murad'dan izin istediğini; fakat izin verilmediğini yukarıda anlattık.¹⁵⁶ Görüldüğü gibi Osmanlıların Şah İsmail dönemine kadar Safevîlerle olan ilişkilerinde pek fazla hâdise yaşanmamıştır. Fakat Şah İsmail dönemine gelindiğinde işler değişecek ve Yavuz Sultan Selim döneminde ilişkiler iyice gerginleşecek ve nihayetinde iki taraf arasında Çaldıran Savaşı meydana gelecektir.

Şah İsmail Şeyh Haydar'ın oğlu ve Şeyh Cüneyd'in torunudur. Şeyh Cüneyd'in Şirvanşah'la olan mücadelesi neticesinde hayatını kaybetmesiyle oğlu Haydar, Uzun Hasan'ın vesayeti altında büyümüştür. Bilindiği gibi Şeyh Cüneyd, Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hadice Begüm ile evlidir ve Şeyh Haydar da Uzun Hasan'ın yeğenidir. Daha sonra Uzun Hasan, Haydar'ı Trabzon Rum İmparatorunun kızı Despina Hatundan olan kızı Halime Begi (Alemşah Banu) ile evlendirmiş bu evlilikten de üç erkek evlat dünyaya gelmiştir: Sultan Ali, İsmail, İbrahim.¹⁵⁷ İşte Şah İsmail bu evlilikten dünyaya gelecek ve Akkoyunlu Türkmen Hanedanını yıkıp yerine yine Türk ırkından olan Safevî Saltanatını kuracak ve bu Türk Hanedanlığının ilk hükümdarı ve bu yeni saltanatın müessisi olacaktır. Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran Türkmenleri arasındaki siyasi ve dini nüfuzu onu başarıya götüren en önemli sebeplerdendir. Çünkü Şah İsmail baba tarafından Şeyh Safiyyüddin'in torunu sıfatıyla sahip olduğu dini nüfuz, ana tarafından

---

¹⁵⁵ Kütükoğlu, *age*, s.2; Hinz, s.7.

¹⁵⁶ Bkz: dipnot 124.

¹⁵⁷ Hinz, *age*, s. 35-36, 62-63.

Uzun Hasan'ın hem torunu, hem küçük yeğeni olması sıfatıyla siyasi nüfuza varisti.¹⁵⁸ Bu durum da doğal olarak güçlenmesine sebep oluyordu.

Şah İsmail'in babası, Şirvan Şah ile giriştiği mücadelede çoğu yeri zapt ettiği için Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Yakub'un müdahalesiyle öldürülmüştü(1488). Bunu müteakip Sultan Yakub, Erdebil'e bir Türkmen kıtası göndermiş ve Şeyh Haydar'ın üç oğlu ile annelerini eski Sâsani başkenti İstahr'ın bir hisarına kapatmıştı. Bundan iki sene sonra, 1490 yılı sonunda, Sultan Yakub (Akkoyunlu hükümdarı) daha 20 yaşında iken vefat etmiştir. Yakub'un ölümünden sonra Akkoyunlu Hanedanları arasında taht kavgaları meydana gelmiş ve nihayetinde Rüstem tahta geçmiştir. Rüstem'in tahta geçmesiyle Şeyh Haydar'ın büyük oğlu Ali, annesi ve kardeşleri İbrahim ve İsmail mahkum oldukları İstahr Kalesinden serbest bırakıldılar ve Tebriz'e girdiler. Rüstem, Ali'ye hürmet göstermekteydi. Çünkü kuzeni Baysungurla arasında meydana gelen mücadelede ve İsfahan valisinin ayaklanmasında Sultan Ali, Türkmen-Sûfi kuvvetleriyle Rüstem'e yardım etmiş ve böylelikle tahtını sağlamlaştırmıştı.¹⁵⁹ Bundan sonra Şeyh Ali Tebriz'den ayrılmış babasının halefi olarak Erdebil Tarikat Devletinin idaresini eline almak için Erdebil'e gitmiştir. Ancak Ali'nin her geçen gün güçlenmesi, Sultan Rüstem'in hoşuna gitmiyordu ve bu sebeple Sultan Ali ve kardeşlerini tutuklamaya karar verdi. Bu sebeple Ali'yi 1493'te Tebriz'e getirtmiştir. Ancak Sultan Rüstem'in niyetini öğrenen Safevîler Erdebil'e kaçtılar. Ancak Erdebil'e varmadan Akkoyunlu Ordusu onları yakaladı.¹⁶⁰ Öleceğini anlayan Sultan Ali, küçük kardeşi İsmail'i yanına çağırarak ve başına Haydari tacı koyarak kendi yerine geçirmiştir. Müntesipleri arasından güvendiği yedi sûfi seçerek kardeşlerini Erdebil'e götürmelerini söylemiştir ve kendisi de Akkoyunlular ile girdiği mücadele sonucu ölmüştür.¹⁶¹ Bu tarihten sonra da Şah İsmail'in saklanma süreci başlamıştır. Henüz yedi yaşında olan Şah İsmail tam beş yıl Akkoyunlulardan saklanmıştır.¹⁶² Şah İsmail 13 yaşına geldiğinde Sultan Rüstem, yeğeni Göde Ahmed ve vezir Aybey tarafından öldürülmüş,

¹⁵⁸ Danişmendi, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınları, İst.1971, c. I, s.412.

¹⁵⁹ Erşahin, Seyfettin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Bizim Büro Basımevi, Ank. 2002, s.125.

¹⁶⁰ Erşahin, *age*, s.125; Hinz, *age*, s.80-82.

¹⁶¹ Hinz, *age*, s.82; Ayrıntılı bilgi için bkz: Rumlu Hasan, *Ahsenu't-Tevârih(trc. Şah İsmail Tarihi)*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ank.2004, s.3.

¹⁶² Erşahin, *age*, s.125. Şah İsmail'in beş yıl boyunca saklanması ve saklandığı yerler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hinz, s.82-86.

tacını ve hayatını kaybetmişti(1497).¹⁶³ Bu tarihten itibaren de Akkoyunlularda taht kavgaları iyice kızışmıştır ve nihayet 1501 yılında Şah İsmail taht mücadelelerinden iyice yıpranan Akkoyunlu Hükümdarı Alvand Mirzayı yenmiş ve Tebriz'i başkent yaparak Safevî Hanedanlığını kurmuş¹⁶⁴ ve daha sonra kendisinin şahlığını ilan etmiştir. Bu sıfatla bir buyruk yayınlayan İsmail, on iki imam Şîî doktrininin bu tarihten itibaren İran'ın resmi dini olduğunu bildirirken bu fermanı Sünnî nüfusun zorla şîîleştirilmesi takip etti.¹⁶⁵

Bu tarihten itibaren iki yüz yıldan fazla Safevî Hanedanlığı İran'a hâkim oldu. İmamiye Mezhebi de Safevîler sayesinde bu tarihten 1736-1737 yılına kadar süren bir devlete sahip oldular. Böylelikle Gaybet-i Kübranın başladığı 10. asırdan İran'ın resmi mezhebi olduğu 16. asra kadar pek bir gelişme kaydedemeyen İmamiye'nin de gelişebilme süreci başlamıştır.¹⁶⁶

Osmanlı'nın Şah İsmail'le ilk temasları dostça olmuştur.¹⁶⁷ Ancak İran'da idareyi eline alan Şah İsmail dedesinin halifeleri Anadolu'da yaygın olduğundan buradaki halkı mektuplarla davet etti. Anadolu'dan kitle kitle insan Şah İsmail'in davetine icabet ederek İran'a gitti. Gidenlerin çoğu Teke ve Hamid Vilayetlerinden olmuştur. Şah İsmail de 1502'de Padişah Bâyezid'e mûti olduğunu gösteren bir mektup göndererek dedesini sevenlerin Acem vilayetine gelmesi için padişahın izin vermesini istedi. Ancak izin verilmedi.¹⁶⁸ Ayrıca Bâyezid Teke mutaassıplarının hicretine engel olmak için bu şehir ahalisinin çoğunu yeni fethedilen Koron ve Modon'a naklettirmişti.¹⁶⁹

Daha sonra Şah, kızını evlendirmek istediği Dulkadir Hükümdarı Ala'ü'd-Devle'den hüsn-ü kabul görmemiş, Osmanlı'nın gücünden korkarak Osmanlı'dan izin istemiş, yeni bir savaşa girme konusunda isteksiz olan II. Bâyezid da hudutların muhafazası için Ankara'ya bir ordu göndermekle yetinmişti. Şah İsmail de savunmasız Dulkadirlilere saldırmış, Âmid ile Harput'u zapt etmiştir.

---

¹⁶³ Hinz, s.86.

¹⁶⁴ Allouche, *age*, s.9.

¹⁶⁵ Bkz: Allouche, dipnot: 114.

¹⁶⁶ Fırlalı, Ethem Rûhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, s.164.

¹⁶⁷ Hammer, c.II, s.369.

¹⁶⁸ Nişancızâde, Muhammed b. Ahmed, *Mîrat-ı Kâinat*, sadeleştiren: A.Faruk Meyan, Berekât Yayınları, İst. 1987, c.II, s.443; Hammer, c.II, s.369.

¹⁶⁹ Münecimbaşı Ahmed Dede, *age*,s.417; Danişmendi, c.II, s.413.

Ertesi sene (1508) Bayburt ve Erzincan'ı fetheden Trabzon Valisi Şehzâde Selim'den şikâyet etmek ve padişaha dostluk teminatını yenilemek maksadıyla İstanbul'a tekrar elçiler göndermiştir.¹⁷⁰

Görüldüğü gibi Bâyezid zamanında ilişkiler böyle düzgün ve dostanedir. Şah İsmail Osmanlı aleyhine herhangi bir eylemde bulunamamıştır. Tabi bu durumun en büyük sebebi Osmanlının muhteşem bir güce sahip olması ve daha yeni yeni devletini tesis eden Şah İsmail'in bu güçle baş edebilecek takatinin olmadığı bilincinde olmasıdır. Fakat Yavuz dönemine gelindiğinde dengeler bozulmuş ve Osmanlı-İran arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir

Sultan Selim hükümdar olmadan önce henüz Trabzon sancakbeyiyken Kızılbaşlarla mücadele ediyordu.¹⁷¹

3) *Yavuz Dönemi İlişkiler*

Bilindiği gibi Yavuz Sultan Selim, II. Bâyezid'in oğludur. Sultan Selim gayet sert mizaçlı bir yapıdaydı. Hatta bu sebeple, Sultan Bâyezid oğullarından Şehnişah'a Karaman Vilayeti'ni, Sultan Ahmed'e Amasya Vilayeti'ni, Sultan Korkud'a Saruhan Vilayeti'ni, sert olduğundan vezirlerin pek sevmediği Sultan Selim Han'a gayet uzak olan Trabzon Vilayeti'ni sancak vermişti.¹⁷² Ancak ülkede artan huzursuzluklar, babasının idareyi vezirlere bırakması ve veliahtı olarak büyük oğlu Şehzade Ahmed'e meyletmesi Yavuz Sultan Selim'i harekete geçirmiş¹⁷³ ve Selim Han babasını tahttan indirerek 24 Nisan 1512'de 46 (Müneccimbaşı'nda tahta çıktığında yaşı 43 diye geçer) yaşında iken tahta geçmiştir.¹⁷⁴

Sultan Selim babasının son saltanat yıllarını ve memleketin düştüğü perişan durumu bir süre vali bulunduğu Trabzon şehrinden endişe ile takip etmiş ve sonunda babasını tahtan indirerek ve kendisine rakip olabilecekleri merhamet göstermeden ortadan kaldırarak imparatorluk işlerini ele almıştı. Babasının ona bıraktığı bu geniş

---

¹⁷⁰ Hammer, c.II, s.370.

¹⁷¹ Müneccimbaşı, *age*, s.422.

¹⁷² Nişancızâde, *age*, c.II, s. 465.

¹⁷³ Yavuz Sultan Selim'in babası ile olan taht mücadelesinde daha ayrıntılı bilgi için bkz: Müneccimbaşı, *age*, c.II, s. 421-440; Hammer, c.II, S.376-386; Nişancızâde, c.II, s.465-467.

¹⁷⁴ Tansel, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB Yayınları, Ank. 1969, s.1.

imparatorlukta acele halledilmesi gereken işler vardı. Çünkü II. Bâyezid devri sona ererken gevşemiş olan idareden türlü şekillerde faydalanmak isteyenler, kendi emellerini gerçekleştirmek üzere her tarafta harekete geçmişler ve her çeşit halkın huzurunu ve sükûnunu bozmuşlardır. Bu hâle sebep olanlar arasında, vezirden tutunuz devletin en küçük görevlisine kadar olanlar da vardı. Bu arada en çok güvenilmesi gereken kadılar, müftüler, müderrisler, bilginler, zâhidler, müridler ön safta geliyordu. İşte bu durumdaki halkın bütününün maksadı, zulümden kurtulmak ve mes'ut bir hayata kavuşmaktı. Onun için bir kurtarıcı arıyorlardı.¹⁷⁵

Örneğin Şah Kulu isyanı sırasında bir çok kişi Şah Kulu'nun yanında yer aldı. Köyleri zulümle harap olan tımar ehli de bunlara katıldı. İşte bu durum halkın Kızılbaşlara teveccüh ettiğinin göstergesidir. Aslında Anadolu da halkın Kızılbaşlara teveccüh etmesinin tâli sebeplerinden biride II. Bâyezid'in memleketin durumundan bî haber olması, memleketin idaresini vezirlere bırakıp yaptıkları işleri, aldıkları tedbirleri kontrol etmemesidir. Vezirlerden her birinin kendine bağlı adamları vardı. Bunlarda rüşvet almak, mallarını artırmak için halka zulmetmekten geri kalmıyorlardı¹⁷⁶

Diğer taraftan Şah İsmail gittikçe güçleniyor ve Anadolu halkı arasında geniş taraftar kitlesine ulaşıyordu. Safevîlerin “Kızılbaş” olarak bilinen destekçilerinin çoğu Anadolu'daki Türkmen kabilelere mensuptu ve bu bölgedeki erken dönem Safevî propagandasının mirası olan güçlü manevi bağlarla Şah İsmail'e bağlıydılar. Dolayısıyla Şah İsmail'in öncelikli hedefleri Anadolu'ya yönelikti. Safevî Hanedanlığı'nın kuruluşu aslında, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki eyaletlerine yönelik doğrudan bir tehdit anlamına geliyordu.¹⁷⁷

İşte bütün bu sebepler Yavuz Sultan Selim'in Doğu siyasetini belirliyordu. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Yavuz Sultan Selim daha Trabzon valisiyken Şah İsmail tehlikesini sezmiş ve onunla mücadele etmişti. Bu amaçla Erzincan ve Bayburt'a saldırmış ve Şah İsmail de bu durumu babası II. Bâyezid'a şikâyet etmişti.¹⁷⁸

---

¹⁷⁵ Tansel, *age*, s.20.

¹⁷⁶ Münecimbaşlı Ahmed Dede, *age*, c.II, s. 428.

¹⁷⁷ Allouche, *age*, s.11.

¹⁷⁸ Hammer, *age*, c.II, s.370; Tansel, *age*, s.64; Uzunçarşılı, *age*, c.II, s.258.

Yavuz da padişah olur olmaz şehzadeler meselesini halletmiş ve bundan sonra da Safevî meselesine eğilmeye karar vermiştir. Sultan Selim'in Trabzon Valisi olduğundan beri tehlikeli gördüğü Şah İsmail'in Sultan Selim hükümdar olduktan sonra da Osmanlı aleyhine gösterdiği bazı faaliyetler iki hükümdarın birbirlerinden iyice uzaklaşmasına ve barışın gittikçe imkansızlaşmasına sebep olmuştur. Zîra yukarıda da belirttiğimiz gibi Akkoyunluyu yıkarak büyük bir devlet kuran Şah, Horasan'ın egemenliği konusunda anlaşmazlığa düştüğü ve Osmanlı gibi amansız rakibi olan Özbeklere galebe çalmış bunun verdiği güvenle de Osmanlıyla daha çok uğraşmış ve Anadolu'daki propaganda faaliyetlerini artırmıştı. Şah, Sultan II. Bâyezıd zamanında başlamış olduğu hareketlerini devam ettirmek maksadıyla Karamanoğulları ve onlarla akrabalık kurmuş olan Turgutoğulları ile gizlice mektuplaşıyordu.¹⁷⁹ Ayrıca Şah İsmail, kendisinin yanına kaçan Sultan Selim'in kardeşi Şehzade Ahmed'in oğlu Şehzade Murad'ı himaye etmiş ve Selim'in cülusunu tebrik için bir elçi göndermemişti.¹⁸⁰ Halbuki Venedik, Macaristan, Rusya, Mısır sefirleri mensup oldukları sarayların tebriklerini ulaştırmak için acele etmişlerdi. İşte bütün bunlar Sultan Selim'i daha çok tahrik etmiş ve Sultan Selim ile müthiş rakibi Şah İsmail arasında harp çıkacağını o zamandan itibaren herkes anlamıştı.¹⁸¹

Bundan dolayı Sultan Selim Şah İsmail'in üzerine gitmeden evvel özellikle Orta Anadolu da ki Kızılbaşları sindirmeye karar vermiştir. Çünkü Şah İsmail Akkoyunluları yenerek Ceyhun nehrine kadar hududunu genişletmiş, Özbeklere galebe çaldıktan sonra Osmanlı vilâyetlerine gönderdiği halifeler vasıtasıyla Alevileri tahrik ederek kendisine bağlamaya başlamış ve Sultan Bâyezıd'ın yumuşaklığı ve bir kısım devlet adamlarının kayıtsızlığı ve bazılarının da Aleviliğe mütemayil bulunmaları Şah İsmail'in cesaretini artırmıştı.¹⁸² Sultan Selim de Orta Anadolu'daki Kızılbaşlar hakkında inceden inceye tahkikat yapılmasını arzu ederek bu hususta bir karar alınması için görüşlerini beyan etmiş ve memleket içindeki bu tehlikeyi önlemedikçe Şah İsmail'e karşı harekete geçilemeyeceğini, çünkü muharebe sırasında bunların ordu gerisinde ayaklanabileceklerini söylemiştir. Bu amaçla da yediden yetmiş yaşına kadar Kızılbaş

---

¹⁷⁹ Tansel, *age*, s.32.

¹⁸⁰ Müneccimbaşı Ahmed Dede, c.II, s.456; Uzunçarşılı, c.II, s.259.

¹⁸¹ Hammer, c.II, s. 410.

¹⁸² Uzunçarşılı, *age*, c.II, s.258.

oldukları sabit olanları tahrir ettirerek bunların kimini katlettirmiş, kimini de hapsedirmiştir. Bunların sayısı kırk bin civarındadır ¹⁸³ Münecimbaşı Ahmed Dede ise belirlenen bu kırk bin kişinin hepsinin, padişahın emriyle öldürüldüğünü yazar. ¹⁸⁴ Böylelikle Sultan Selim, Şah İsmail'le mücadelesinde tehlike arz edebileceğini düşündüğü Anadolu Kızılbaşlarını bertaraf etmeye çalışmıştır.

Bu durumdaki ilişkilerden dolayı İran işini kesinlikle halletmek gerektiğini düşünen Sultan Selim, İran üzerine yürümenin lüzumunu sadece kedisinin değil, devlet erkânının ve askerlerinin de benimsemesini istiyordu.

Padişah bundan sonra harekete geçmiştir. Çünkü kaybedilecek vakti yoktu. Çünkü Şah İsmail mezheptaşlarının intikamını almak ve padişahın yeğeni Şehzade Murad'ın taht üzerindeki haklarını muhafaza etmek üzere büyük bir ordu ile ilerliyordu. Selim Yenişehir ovasını askerinin toplanma yeri olmak üzere tayin etti. Selim üç gün sonra 22 Muharrem 920(19 Mart 1514) Edirne'den hareketle on gün sonra 2 Safer, (29 Mart), İstanbul kapılarına ulaştı. Sonra hükümet dizginlerini oğlu Süleyman'a bırakarak 24 Safer 920'de yola çıktı ve ordusuna Maltepe'de yetişti. Bu arada ordu içerisinde yakalanmış "Kılıç" adıyla anılan bir İran casusunu İlan-ı harb beyannâmesini ihtiva eden bir nâme ile İsmail'e gönderdi. ¹⁸⁵ Mektubun mealen tercümesi şöyledir: " Bayındırîleri perişan ettikten sonra Şark vilâyetlerine musallat oldunuz. Zındıklığı mühlidlikle birleştirerek bunca fitneler çıkardınız. Şeyheyn-i Mükerremîne (Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer) hakaret etmeniz ve diğer fesatlıklarınızın katli icab ettirdiğine fetva verilmiştir. Safer'de o tarafa teveccüh edeceğim. Kılıca yapışmazdan evvel İslam

---

¹⁸³ Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-Tevarih, c.IV, sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kül.Bak.Yay., Ank.1992; Hammer, *age*, c.II, s.418; Uzunçarşılı, *age*, c.II, s.257. Uzunçarşılı Yavuz'un Anadolu'da giriştiği bu katliamı gerekli görüp, şunları söylemektedir: " Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olduktan ve şehzadeler meselesini hallettikten sonra Şah İsmail ile muharebeden evvel Anadolu'daki kırk bin Kızılbaşın idam veya hapsolünmalarını sebepsiz bulurlar ve Sultan Selim'i muaheze ederler. Yukarıdan beri vesikalarla gösterilen olaylar göz önüne alınacak olursa (Şah Kulu isyanı ve Şah İsmail'in Anadolu'daki faaliyetleri kastedilmektedir.) padişahın ne kadar isabetli hareket ettiğini ve bütün bu işlerde baş rolü olan Şah İsmail üzerine giderken gerisindeki tehlikeyi bertaraf etmek istediği görülür." (Uzunçarşılı, c.II, s.256). Hammer ise bu düşüncenin tam aksini savunarak bunun çok büyük bir katliam olduğunu, bu kadar kanlı bir manzarayı hiçbir Osmanlı padişahının tekrarlamadığını, Sultan Selim'in bu emrinin, büyük engizisyon ve Sen Bartelmi dehşetlerine rekabet edebileceğini söyler. Öldürülenlerin adedi Şark tarihinde ancak Nûşirevan'ın saltanatı zamanında öldürülen elli bin Mazdeki'nin adedine kıyas edilebilir. Hammer'e göre şayan-ı hayret olan ise böyle büyük bir katliam ve zulüm yapmasına rağmen Osmanlı müverrihleri ve ayrıca Hristiyan sefirlerin ona "âdil" ünvanını takmış olmalarıdır.(Hammer, c.II, s.418-419)

¹⁸⁴ Münecimbaşı Ahmed Dede, c.II, s. 457.

¹⁸⁵ Hoca Saadeddin Efendi, *age*, c.VI, s. 174-176; Hammer, c.II, s.420; Uzunçarşılı, c.II, s.259-261.

teklifi şeriat hükmündedir. Tövbe ve istiğfar ediniz; atlarınızın ayakları basan yerleri geri veriniz. Böyle yapmazsanız zorbalıkla aldığımız memleket, askerimiz tarafından zapt olunacaktır. Safer, 920.”¹⁸⁶

Şah İsmail ve Yavuz Sultan Selim arasındaki mektuplaşma sadece bununla sınırlı değildir. İki hükümdar da savaş meydanına gelinceye kadar birbirlerine hakaret dolu ifadeler içeren bir çok mektup göndermiştir.¹⁸⁷ İki ordu bu türlü atışmalardan sonra nihayet 2 Recep 920’de (Ağustos 1514) Çaldıran Ovası’nda karşılaştılar. Osmanlı ordusu Şah İsmail’i ağır bir yenilgiye uğratmış ve Şah bu savaşta yaralanmıştır. Tam bir Osmanlı süvarisi tarafından öldürülecekken maiyetindeki fedâileri sayesinde kaçmayı başarmıştır; fakat bütün eşya ve karargâhı ele geçip haremi de esir edilmiştir. Çaldıran mağlubiyeti üzerine Şah İsmail Tebriz’de tutunamayacağını anlayarak Dergüzin’e kaçmış ve Osmanlı kuvvetleri Tebriz’i ele geçirmiştir. Yavuz Tebriz’de sekiz gün kalmış ve buradaki sanat erbabı, tüccar v.s bin haneyi İstanbul’a naklettirmiştir.¹⁸⁸ Daha sonra Şah İsmail sulh istemişse de bu teklif padişah tarafından kabul görmeyip, Şah’ın gönderdiği elçiler zindana atılmıştır.¹⁸⁹

Netice olarak Osmanlı-İran ilişkileri hep rekabet esasına dayanmıştır. Bu durum Timur İmparatorluğu döneminde de Akkoyunlular döneminde de Safevîler döneminde de böyledir.

Akkoyunlular döneminde Uzun Hasan, devletini geniş sınırlara ulaştırarak güçlü bir devlet kurmuş ve bunun verdiği cesaretle en büyük hükümdar olma hevesine düşmüştür. Bu idealini gerçekleştirirken en büyük rakibi ise diğer bir güçlü devlet olan Osmanlı Devletidir. İki devlet arasındaki en büyük olma hedefi sonucunda *Otlukbeli Savaşı* meydana gelmiş ve Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Fatih Sultan Mehmet tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Uzun Hasanın ölümünden sonra ise oğulları arasında taht mücadelesi başlamış ve bunun sonucunda devlet kısa sürede yıpranmıştır. Bu durumu iyi değerlendiren Şah İsmail Safevî Hanedanlığı’nı kurarak devletin başına geçmiştir. Şah İsmail de kısa sürede devletinin sınırlarını genişletmeyi başararak güçlü

¹⁸⁶ Hammer, c.II, s. 420; mektubun aslı için bkz: Hoca Sadedin Efendi, *age*, c.VI, s.177-182.

¹⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hammer, c.II, s. 421-426; Hoca Sadedin Efendi, c.VI, s. 177-195.

¹⁸⁸ Hammer, c. II, s. 426-436; Uzunçarşılı, c.II, s. 265-268; Hoca Sadedin Efendi, c. VI, s.195-216.

¹⁸⁹ Uzunçarşılı, s.269.

bir devlet tesis etmiştir. Osmanlının İran Topraklarında bu seferki rakibi ise Şah İsmail olmuştur.

Akkoyunlar döneminde iki devlet arasındaki rekabet *en güçlü devlet* olma prensibine dayanıyordu. Akkoyunlular da Osmanlılar da Sünni idi. Doğal olarak Akkoyunlu hükümdarları Osmanlıyı içten yıkmak gibi propaganda faaliyetlerine girişmemişlerdir. İki devlet aralarındaki rekabeti savaş meydanlarında halletmişlerdir. Fakat Safavîler dönemine gelindiğinde olayın rengi değişmiştir. Şah İsmail en büyük lider olma idealini gerçekleştirirken, ideolojik söylemlerle Osmanlı halkını özellikle göçebe Türkmenlerin önemli bir kısmını kendi safına çekebilmiştir. Bu doğrultuda geniş propaganda faaliyetleri sürdürerek Osmanlıyı içten yıkmayı amaçlamıştır. İşte XVI. yüzyılda meydana gelen isyanlarda bu propaganda faaliyetlerinin ve Şah İsmail'in söylemlerinin büyük etkileri vardır. Bu anlamda Osmanlı- İran ilişkileri son derece önemlidir. Çünkü bu ilişkilerin bilinmesi incelediğimiz ayaklanmaların daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Zira ayaklanmaya iştirak edenlerin çoğu Safevî taraftarı olan kişilerdir.

II. ANADOLU'DA MEYDANA GELEN HAREKETLERİN SEBEPLERİ

A) Ekonomik Sebepler

Şah İsmail ile Osmanlının ilişkileri yukarıda anlattığımız gibi son derece gergindir. Şah İsmail ezeli ve tek rakip olarak gördüğü Osmanlıyı alt edebilmek için bütün imkânlarını seferber etmiştir. Osmanlının içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik durumu çok iyi bilen ve değerlendiren Şah İsmail kısmi olsa da emellerinin çoğunu gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu durumun oluşmasında muhakkak Osmanlı'nın da büyük hataları olmuştur. Osmanlının en büyük hatalarından biri de Anadolu halkını ekonomik olarak yalnız bırakmasıdır. Zira ekonomik bunalımlar halkı devletten soğutmada birinci etken olmuştur.

Ahmet Refik bu durumun oluşmasında Osmanlıyı hatalı görerek şöyle der: “ Kabahat Osman oğullarında idi. Fatih Anadolu'yu Osmanlı Ülkesi'ne katmıştı. Fakat

halk refah ve saadet nimetinden mahrumdu. Yüce dağlar ortasında “ tekâlifi örfiye ve şakka” ile muztarip olan halk, kendisine dinde bir ilticâgah buluyor, Şeyh Safî'nin neslinden İran'da saltanat süren Şah İsmail'in istila hırsı ile meşbu' dini kudretine iman ediyordu.”¹⁹⁰

Ahmet Refik'in de dediği gibi Anadolu'da halk fakir ve mazlumdu. Örneğin II. Bâyezîd zamanında Anadolu tamamen unutulmuş Bâyezîd memleketin idaresini vezirlere bırakıp yaptıkları işleri, aldıkları tedbirleri kontrol etmemiştir. Bu serbestlik içerisinde de vezirler rüşvet almaktan, mallarını artırmak için halka zulmetmekten geri kalmamışlardır.¹⁹¹ Bu dönemde devlet yönetimi iyice gevşemiş ve halk zalim yöneticiler arasında iyice ezilmişti. Halk kendilerini bu durumdan kurtarabilecek kurtarıcılar arıyordu.

Yavuz tahta geçtiği sırada Halife Ali b. Abdülkerim isimli bir âlim padişaha bir rapor sunmuş ve halkın ne kadar perişan bir halde olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Aslında bu rapor II. Bayezîd dönemi ve Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği sıralarda Anadolu'daki ekonomik durum hakkında bize bilgiler verir. Selahattin Tansel *Topkapı Sarayı Arşiv belgeleri 3192* numaralı belgelerde bu raporu bulmuş ve raporu şu şekilde özetlemiştir: Bu raporlar da Halife Ali b. Abdülkerim halkın durumunu şu şekilde özetlemiştir:

1) Ali b. Abdülkerim ilk olarak kadıların fukaranın hakkını yediğini belirtmekte, “iskât-ı salât” ve hatta rüşvet almakta, ölen bir kimsenin serveti bunlar, nâibler, “müteseyyidler” tarafından yağmalanmıştır demektedir. Bütün bunlar ise toplumda dengenin bozulmasına, bir taraftan yokluk içinde kıvranan bir halk kitlesi öte taraftan müreffeh bir zümre çıkmasına sebep olmuştur. Ali b. Abdülkerim bu durumu “biri toklukta öle, biri yoklukta öle” terimiyle açıklamıştır.

Devlette rüşvetin kesin olarak hangi tarihte başladığı belli olmamakla birlikte bu devir muhtemelen rüşvetin en bol alındığı ve devletin en büyük makamlarını işgal edenlerin ve birinci sınıf bilginlerin bile rüşvet şüphesi altında bulunduğu bir devredir.

---

¹⁹⁰ Refik, Ahmet, *On Altıncı Asırda Râfîzilik ve Bektâşilik*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İst. 1932, s.7.

¹⁹¹ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *age*, c.II, s. 428.

Örneğin İstanbul kadılığı ve kazaskerliği yapmış olan Mevlana Sarıgürz de rüşvet almakla itham edilmiştir. Topkapı Sarayı arşivlerindeki kayıtlara göre halk Semendire Valisi olan Bali Bey'in zulmünden usanmış ve durumu hemen saraya bildirmişlerdir. Olayla yakından ilgilenen padişah Yavuz Sultan Selim olayı araştırması için Mevlana Sarıgürz'ü görevlendirmiş ve kesinlikle rüşvet almadan bu olayı araştırmasını emretmiştir. Hatta rüşvet almaması için Mevlana Sarıgürz'ü Kuran'a el bastırmıştır. Tahkikata giden Mevlana Sarıgürz, Semendire valisinin hakkında olumsuz şeyler söylememesi şartıyla teklif ettiği 50000 akçeyi kabul etmiştir.¹⁹²

2) Ali b. Abdulkerim halkın türlü şekillerde soyulduğunu söyleyerek bir takım vergilerin usulsüz bir şekilde alındığını belirtmiş ve buna örnek olarak da Bennak¹⁹³ resmi denilen bir vergiden bahsetmiş ve bu durumdan halkın usandığını söylemiştir. Çünkü timar sahibine ödenmesi gereken ve yurdun türlü bölgelerinde türlü şekillerde uygulanan bu verginin toplanışında büyük yolsuzluklar olmakta ve bu suretle alınan vergi son derece ağırlaşmaktadır.

3) Bunların dışında hukuka aykırı olan bir miras meselesine de değinerek, bu durumun halkı mağdur ettiğini bildirmektedir. Anlaşıldığına göre o tarihlerde, bir kimse öldüğü vakit, bırakmış olduğu topraklar ne kadar geniş olursa olsun, ölen kişinin mirasçısı olarak oğlu yoksa, on kızı dahi olsa bunlara o topraklar üzerinde hiçbir hak tanınmamakta ve toprakları beylik araziye katılmaktadır. Ali b. Abdulkerim bu durumun adalete uygun olmadığını belirterek padişahın bu zulmü bitirmesi gerektiğini belirtmiştir.

4) Ali b. Abdulkerim başka bir adaletsiz uygulamanın da kanunnâmelere kadar giren, evlenmek isteyen zengin veya fakirlerden “gerdek değdi” veya “gerdek değer” adı altında alınan altmış altı akçelik vergiler olduğunu belirtir. Zîra Ali b. Abdulkerim şeriat hükümleri arasında böyle bir şey bulunmadığına, padişah da şeriat hükümlerinin dışında hareket edemeyeceğine göre bunun mutlaka kaldırılması gerektiğini söylemektedir. Çünkü evlenmek isteyen şahıs sadece altmış altı akçe vermekle kalmamakta ayrıca kadı için yirmi beş, imam için beş, müezzin için iki-üç, mahalle

¹⁹² Tansel, Selahaddin, *Yavuz Sultan Selim*, s. 22, dipnot3.

¹⁹³ Pakalın, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, c. I, s.264.

kethüdası için bir asesbaşı için on, ...(kelime okunamamış), yiğit için yirmi akçe daha ödemektedir. Bu durum evlenme müessesesinin de diğer müesseseler gibi halkı soyduğunu göstermektedir. Maalesef diğer müesseselerde olduğu gibi burada da halkın huzurunu kaçıırıp, elinde avucunda olanı almaya çalışanlar aynı kişilerdir. Yani kadılar, din adamları ve beylerdir.

5) Raporda halkı rahatsız eden diğer bir grubun da ulaklar olduğu bildirilir.¹⁹⁴ Devlet dışarıya göndereceği kâğıdı teslim ettiği ulaka “ulak hükmü” denilen ve uğradığı her yerde istediği atı alabilmesine, ağırlanabilmesine v.s dair maddeler ihtiva eden bir kâğıt verirdi.¹⁹⁵ İşte bu “ulak hükmü”ne dayanarak hareket eden ulaklar buldukları yerde şikâyet konusu oluyorlardı. Bazen bunlar büsbütün zalim olabiliyorlardı. Raporda belirtildiğine göre bu devre de bunların zulmü daha da artmış aynı zamanda sahteleri de türemişti.

Toplumda çeşitli görevleri yapmakla yükümlü olanların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, devlet düzeninin günden güne bozulması, halkın sosyal hayatının kötüye doğru gitmesine ve sonunda da halkın keyif verici maddelere, fuhşa, livataya ve tefeciliğe sürüklenmesine sebep oldu. Ona göre bütün bu haller o gün için kınanmamaktadır. Bütün kötülüklerin başı olan şarap, esrar, afyon toplumun çoğunu sarmıştı. Çünkü bunların kullanılmasına mani olacak şahısların kendileri bizzat bunları içmektedir. Ali b. Abdulkerim bu durumu” kadı içer, subaşı içer, bey içer, vezir içer, âlim içer, cahil içer, hayvan içer, insan içer, bay içer, yoksul içer, büyük içer, küçük içer, oğlan yiğit içer, koca içer, bazı halde muttali’ olduk avret dahi içer.” Anlaşılan o ki imparatorluk içinde yaşayanların büyük bir kısmı kimi varlıktan, kimi yokluğun verdiği sıkıntıdan kendini içkiye ve zevke vermiştir.

Bu rapor II. Bâyezid dönemi ekonomisi hakkında çok şey anlatır. Rapor bu dönemde Anadolu’da rüşvet, yolsuzluk ve yoksulluğun arttığını bize kanıtlamaktadır. En ilginç olanı ise bu yolsuzlukları yapanların içinde kadılar ve din adamlarının da bulunmasıdır.

---

¹⁹⁴ Ulak: Devlete ait kâğıtları bir yerden başka bir yere götürüp getiren resmî memur. Bkz. Pakalın, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, ulak mad., c.III. , s.542.

¹⁹⁵ Pakalın , *age*, ulak mad. , s.542.

II. Bâyezîd kendinden sonra oğlu Yavuz Sultan Selim'e de bu kötü ekonomiyi bırakmıştır. Yavuz Sultan Selim de seferler ve Anadolu'daki siyasi karışıklarla uğraşmaktan Anadolu ekonomisiyle fazla ilgilenememiştir.

Yukarıdaki raporda belirtildiği gibi bu dönemlerde Anadolu köylüsü ağır ekonomik bunalımlar geçirmekte idi. Zira hem toplanan usulsüz vergiler, hem de devletin ekonomik anlamda halka yardım etmemesi halkı son derece yıpratmıştır. Öyle ki II. Bâyezîd'in oğulları olan şehzadeler bile aylıklarının azlığı yüzünden geçim zorluğu çektiklerini söylemekteydiler.¹⁹⁶

Osmanlı devlet düzenindeki bozulmalar, akçe değerinin düşmesiyle de değişmeyen Osmanlı vergi kanunlarına göre ayarlanan hazine gelirlerinin hizmetlere yapılacak masraflara yetmemesi yüzünden başlamıştır.

Para bulmak zorunda olan devlet bir taraftan “tekalif-i divaniye” vergilerini kolayca yükseltmiştir. Bu tür vergilere tabi olan halk ise zorluklar çekmeye başlamıştır. Hizmete karşılık tutulan paranın çoğalan ihtiyaçlara artık yetmemesi üzerine, ücretleri nakit para ile ödenen veya kendilerine “dirlik”¹⁹⁷ bağlanan memurlar geçimlerini sağlamak için halkın çeşitli sınıflarına musallat olmuşlardır. Örneğin kapıkullarından bir çoğu ticaret, aldıkları ulûfeleri ara faizciliğinde işletme, borçlandırdıkları köylülerin mahsulünü ucuza paylaşma, çeşitli yollardan ele geçirdikleri topraklarda ekincilik ve hayvan besleme işleri yapmak gibi kazanç alanlarında halkı sömürmeye başlamışlardır. Yine dirlik sahipleri besledikleri hayvan sürülerinin hizmetleri için raiyyetleri hükmünde olan köylüleri çalışmaya zorluyorlardı.

Aynı şekilde kadı, müftü, müderris, naib gibi hazine ve vakıflardan sorumlu “ehl-i şer' ” sınıfı bağ-bahçe, köylerde tarla ve otlaklar edinerek, çiftçilik ve hayvan besleme işi yapmaya başlamışlardı. Bu da köylü halkı zor durumda bırakan başka bir iktisadi sorun idi.

---

¹⁹⁶ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, s.93, Cem Yayınları, İst. 1995.

¹⁹⁷ Dirlik, geçim vasıtası olması maksadıyla devlet tarafından verilen maaş ve buna yarayan timar, ulûfe v.s anlamlarında kullanılan bir tâbirdir Dirliğin lügat manası yaşamak için lazım olan şey, nafaka demektir. Binaenaleyh sipahilerle zâimlerin ve has sahipleriyle yurdruk ve ocaklık eshabının timar, zeamet ve haslariyle devlet memurları ve askerlerin maaş ve ulûfeleri dirlik sayılırdı. Bkz: Pakalın, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.I, s. 455.

Ayrıca devlet büyüklerinin has arazilerine koydukları voyvodaları serbest idareye sahip has ve zeamet köylerini, hem birer vergi amili, hem de idareci olarak yönetmekte oldukları için buralardaki yolsuzluklar bir hayli artmıştı. Bu yüksek memurların bütün işleri köylüler tarafından görülüyordu. Yine XVI. yüzyılda herhangi bir hizmet için yaptığı yolculuk sırasında, konakladığı yerin halkından türlü adlarla paralar almakta, erzakını da onlardan almakta idi. Öteki memurlarda, hizmet için memleket içine çıktıkça, aynı şekilde para istiyorlardı.¹⁹⁸

Bazen de gerekli gördüğü durumlarda devlet halkın elindeki mala el koyuyordu. Muhakkak ki ihtiyaca binâen bu şekilde bir uygulama söz konusuydu; fakat bu durum zaten zor durumda olan halkı iyice zor duruma düşürüyordu. Bu durumla ilgili olan ve Kırkkilise kadısına yazılan hüküm şu şekildedir: “Kırkkilise kadısına hüküm ki tahtı kazanda(orada) bazı yürük ve müsellim ve çingene ve gayri kimesnelerde (kimselerde) un ve sâir zahire bulunup mahmiyei Edirne (korunan Edirne) zahiresiyçün talep olundukda virmeyüp inat ve muhalefet ettikleri istima olunmağın (işitmekle) buyurdum ki, vusül buldukta (yani hüküm eline ulaşınca) anın gibi (onun gibi) tahtı kazanda zahire bulunan yerde eğer yürük ve eğer müsellim ve eğer Çingene ve gayriden her kimde bulunursa taallül ettirmeyüp (vakit yitirmeden) eğer undur ve eğer sair zehairdir (zahireler) bulunan yirlerden vafır (bol, çok) ve müstevfa (yeteri kadar) tedarük edüp eshabı (sahipleri) veya vekilleri ile gönderesin ki eshabına ticaret ve şehir halkına ciheti maişet vaki ola.Fi 25 cemadel evvel 975”¹⁹⁹

İşte Osmanlı Devleti’ndeki köylünün hali bu şekildeydi. Bu durum doğal olarak halkı bezdirmiş ve devlete karşı cephe almalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla halk kendisini yalnız hissetmiş ve Osmanlı Devleti’nin muhalifi olan gruplara meylederek devlet aleyhindeki isyanlara iştirak etmişlerdir.

Anadolu’nun içinde bulunduğu bu ekonomik düzensizliğe bir de şehzadeler arasındaki taht mücadeleleri eklenince halk iyice bunalmıştır.

Anadolu halkının bu durumundan haberdar olan Şah İsmail zaten düşman ve rakip olarak gördüğü Osmanlı’yı yok etmek için faaliyetlerini hızlandırmış ve

¹⁹⁸ Akdağ, *age*, s.93-95.

¹⁹⁹ Refik, Ahmed, *Anadolu’da Türk Aşiretleri*, Devlet Matbaası, İst. 1930, s.9-10.

Anadolu’da yayılcı bir siyaset izleyerek Anadolu halkını kendi devletine düşman etmek için çabalamıştır. Anadolu Türkmenlerinin bir kısmı Safevîler’in bu yayılcı siyasetine meylederek kendi devletlerine karşı olan hareketlerin içerisinde bulunmuşlardır.

B) Safevî Yayılma Zihniyeti

Osmanlı tarihi incelendiğinde XVI. yüzyılın ilk yarısı (Şah İsmail’in devletini kurduğu tarih) Osmanlı’nın dini sosyal tarihi bakımından etkileri hâlâ günümüzde de süren olayların meydana geldiği bir dönemi simgeler. Bu Halk İslam’ının *Sünnilik ve Kızılbaşlık* şeklinde ikiye bölünmesidir. Bu olayı başlatan kişi ise Şah İsmail’dir.

Eski dini inançlarını ve geleneklerini kendilerine has bir islâmi anlayışla birleştirip sürdüren göçebe Türkmenler Şah İsmail’in Anadolu’daki propaganda faaliyetleri neticesinde bazı bâtını-Şîî anlayışları benimsemişlerdir. Bu ise Osmanlı topraklarında *Kızılbaşlık*’ın doğmasına sebep olmuştur. Bu terim XV. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte bununla kastedilen sosyal yapı, X. yüzyıldan itibaren İslamiyet’e giren ve bu dini önceki inanç ve gelenekleriyle bağdaştırıp kendi sosyoekonomik yapılarına uyduran konar-göçer zümrelerdir.²⁰⁰ İşte XVI. yüzyıla geldiğinde Safevîler’in etkisiyle dini anlayışlarına Şîî unsurları karıştıran Anadolu’daki bu kitleler ayrılıkçı hareketlerin temellerini oluşturmuşlardır.

Şah İsmail’in bu kitleler üzerinde çok büyük etkisi olmuştur. Şah İsmail’in bu kitleleri harekete geçirebilecek kadar etkili olması, bu kitlelerin kendi devletlerine isyan edebilecek kadar başka bir devletin liderine bağlı olması ilgi çekicidir. Ayrıca kaynaklar Şah İsmail’in faal, cesur, edebiyatı kuvvetli; fakat son derece zalim ve gaddar olduğunu yazar.²⁰¹ Zira o Dulkadir Hükümdarı Ala’u’d-devleyle giriştiği mücadele neticesinde Dulkadirlileri yenmiş ve hükümdarın oğlu ve iki torununu esir almış sonra esirleri şişte kızartıp ordusuna yedirdiği rivayet edilmiştir.²⁰² Bu kadar despot ve acımasız olmasına rağmen onun için gözünü kırpmadan canını verecek kadar bağlı fedâileri vardı. Örneğin Çaldıran Savaşı esnasında Osmanlı Ordusu “Allah” nidaları atarken Safevî Ordusu

²⁰⁰ Üzüm, İlyas, “Kızılbaş” mad, DİA, c. XXV, s.548

²⁰¹ Hasırcızâde, *Osmanlı Padişahları*, Menzil Neşriyat, İst.1980, s.83.

²⁰² Hasırcızâde, *age*, s.84; Hammer, c.II, s.370.

“Şah” nidaları atarak savaşa başlıyorlardı. Yine bu savaş esnasında Şah yaralanmış ve üzerine yürüyen bir Osmanlı askerinin elinden bir fedâisi sayesinde kurtulabilmişti. Zîra bu asker, ben şahım diyerek kendi canını hiçe saymış ve Osmanlı askerinin üzerine yürüyerek öldürülmüştür.²⁰³ Hiç şüphesiz Şah’ın başarılı olmasında ve Osmanlıya kafa tutacak kadar cesaretlenmesinde her şeyleriyle Şah’a bağlı bu fedâilerin büyük etkisi vardır.

Şah İsmail’in bu fedâilerinin çoğu, Osmanlı ülkesinde yaşayan Türkmenlerdi. Bu Türkmenler Safevî hanedanlığına o denli bağlıydılar ki birçoğu Şah İsmail’in Safevî Devleti’ni kurmasına yardım etmiştir. Rumlu (Bu boya mensup olanlar genellikle Sivas’ta oturmaktaydılar. Koyulhisar ve Şebinkarahisar bunların merkeziydi. Ayrıca Tokat-Amasya bölgesinde oturan Kızılbaşlar da bu boya mensup idiler.), Ustaclu(Bu boya mensup olanlar Sivas, Amasya, Tokat bölgesinde otururlar. Bazı oymakları da Kırşehir bölgesinde oturur ve Ulu Yörük adını alır.), Tekeli(Antalya bölgesinde oturan Türkmenlerdir. Iparta-Burdur-Muğla’da da oturan vardır.), Şamlu(Bunlar Halep Türkmenleridir.), Dulkadır (Bu boya mensup olanlar Maraş ve Yozgat Vilayetlerinde oturuyorlardı.), Varsak (Bunlar Tarsus bölgesinde, Toroslar da oturan Türkmenlerdir.), Çepni (bunlar oldukça geniş ve dağınıktır. Bunların bir kısmı Halep Türkmenleriydi, bazıları Sivas-Tokat-Amasya bölgesinde yaşamaktaydı bir kısmıda Karadeniz bölgesinde otururdu.), Arapgirli (Malatya civarında otururlardı.), Turgutlu (Karaman bölgesinde yaşamaktaydılar), Bozcalu (Halep Türkmenleridir.), Acirlü (Bunlar da Halep Türkmenlerine bağlı oymaklardır.), Hınıslı (Kürt menşeyli bir oymaktır. Erzurum’un güneyinde oturmaktaydılar.), Çemişgezekli (Bunlar Kürt menşeli bir oymaktır. Tunceli civarında otururlar.) bu boylardandır.²⁰⁴

Şah İsmail kurduğu devleti devam ettirebilmek için de bu boylardan yardım almıştır. Bu doğrultuda da Anadolu’dan İran’a sürekli göçler teşvik etmiştir. Anadolu’dan göçen bu insanlar göç ettikleri bu yerlerin askeri ve iktisadi dengesini

---

²⁰³ Hammer, c.II, s.430.

²⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976, s. 43-56.

bozuyor, tarım bölgesinin boş ve muattal kalmasına sebep oluyorlardı. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu sebepten dolayı II. Bâyezîd göçleri yasaklamıştır.²⁰⁵

Bu yasaklara rağmen Anadolu'daki Türkmenlerin Safevî hayranlığı bitmiyordu. Hatta ileriki tarihlerde Safevî propagandasıyla birçok isyan meydana gelmiştir. İncelediğimiz on altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen üç isyanda da bu durum söz konusudur. Kısacası bu Türkmen oymakları kendi ülkelerinde Osmanlı devletini değil Şah İsmail'i metbu olarak tanıyorlardı. Bilindiği gibi Safevî Hanedanlığı başlangıçta Erdebil'de bir tarikat olarak kurulmuştur. Bu tekkenin oluşumundan itibaren ona tâbi olanlar yüzde doksan oranında Türkmenler olmuştur. Anadolu'daki Türkmen oymakları Şeyh Safiyyüddin'den Şah İsmail'e kadar tekke'nin mürid kaynaklarındandır. Bu durum muhakkak bir an da meydana gelmemiştir. Bunu ortaya çıkaran birçok sebep ve uzun bir tarihi süreç söz konusudur. Bu sebepleri şu şekilde maddeleyebiliriz:

1) Erdebil Tekkesi Şeyhlerinin Türkçe Konuşması

Erdebil Tekkesi ve Safevî Devleti Türkçe konuşmaktaydı. Şah İsmail'in kurduğu devlette herkes Türk'tü ve resmi dilde Türkçeydi. İleride anlatacağımız gibi Şah İsmail "Hatayi" mahlasıyla Türkçe şiirler yazmış ve bu şiirler Anadolu halkında büyük tesirler uyandırmıştır. Çünkü özellikle on dördüncü yüzyıldan itibaren divan teknik ve estetiğine dayanarak, yapmacık, uydurma bir dille ve aruzla meydana gelen edebiyatla, halk edebiyatı tamamen ayrılmıştı.²⁰⁶ Bu sebeple Anadolu Türkmenleri kendi dillerini konuştuğunu düşündüğü Erdebil Tekkesi'ne yönelmişti.

2) Osmanlı Devlet Yönetim Şekli (Devşirme Sistemi)

Türkmen oymaklarının Erdebil tekkesine, devlet olduktan sonra da Safevîlere meyletmesinin başka bir sebebi de Osmanlı devlet yönetim şekliydi. Bilhassa yeniçeri ocağının kurulup, askerin devşirme usulüyle Balkan milletlerinden toplanması, Anadolu'daki Türkmen oymakları üzerinde menfi bir tesir icra etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu uygulamada haklı sebepleri olabilir; fakat bu durum Türkmen aşiretlerinin yönetim kademesine gelmesini engellemiştir, kendilerini devlette

²⁰⁵ Ekinci, Mustafa, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, s. 147.

²⁰⁶ Gölpinarlı, Abdülbaki, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, s.1.

görememişlerdir. Doğal olarak devlete yabancılaşmışlardır. Böylece bu oymaklar, kendilerine değer veren “sizde devlet kurabilir ve yönetebilirsiniz” diyen bir yer aramışlar ve karşılarında Erdebil Tekkesini bulmuşlardır.

Osmanlı Devletinin batınî zümrelere iyi bakmaması, zamanla Kızılbaşlara da aynı muameleyi yapması neticesinde bu zümreler devlete olan güvenlerini tamamen kaybetmişlerdir. Bu durum onları Erdebil ocağına itmiştir.²⁰⁷

Osmanlı eyaletlerinde de yöneticilerin adaletsiz uygulamaları, zulüm ve haksızlıkları bu insanların devletten iyice soğumalarına ve Safevîlere daha çok bağlanmalarına sebebiyet vermiştir.²⁰⁸ İşte bu uygulamalar bahsettiğimiz isyanların çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Çetin Yetkin bu durumu açıklarken Osmanlıların kurdukları devlete “Türk”, ülkelerine de “Türkiye” demediklerinden yola çıkarak, Osmanlıların devletlerinin Türk devleti, ülkelerinin de bir Türk ülkesi olduğunun akıllarına gelmediğini bilakis “Türk” sözcüğünü bir sövme, aşağılama olarak kullandıklarını yazar. Bununla ilgili ise şu örnekleri verir. Koçi Bey IV.Murat’a sunmuş olduğu raporda “Türk” sözcüğünü şu şekilde kullanmıştır:

“Harem-i humâyuna kanuna aykırı olarak Türk ve Yörük, Çingene, Yahudi, dinsiz, mezhepsiz, nice kallâş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu.”

Yine başka bir yede: “...mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı , Türk, Çingene,...Yörük, katırcı, deveci, hamal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşitli kimseler...” diye Türklerden bahsedilir.

Aynı şekilde Müneccimbaşı Türkleri “cahil” olarak nitelerken²⁰⁹ Hoca Sadeddin Efendi Türkler için “aşağılık türediler” dedikten sonra, “Yörgeç Paşa bir Türkmen

---

²⁰⁷ Ekinci, *age*, s.114.

²⁰⁸ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *age*, c.II, s. 428; Refik, Ahmed, *On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, Muallim Ahmed Halim Kitaphânesi, İst. 1932, s.7.

²⁰⁹ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *age*, s.211.

getirene bir hil'at adanmış, bunu da duyurmuştu. Bu yolla Türkmenlerden pek çok kişiyi temizlemiş oldu” demektedir.²¹⁰

Çetin Yetkin bu örnekleri verdikten sonra , “ ulus” kavramının bu dönemlerde bilinmediği, Osmanlıda bu dönemde ulus ayrımı yapılmadığı öne sürülerek, Türkler karşısındaki bu tutum kimilerince savunulmaya çalışılmaktadır der ve bunun tamamen yanlış ve kasıtlı olduğunu göstermek için şu örneği verir. “... Ne var ki Arnavut olan Koçi Bey, kimlerin devlete en iyi hizmet edebileceklerini belirtip padişaha önemli görevlere onları getirmesini önerirken bakın ne diyor: Arnavut diyarında öyle adam vardır ki, on beş, yirmi kılıca gelir şehbaz ve cesur evlatları vardır. En kötüsüne padişah iltifat edip dirlik verse, insan yiyan birer arslan olur.” Demek ki Arnavut Koçi Bey, Osmanlı’dır ama Arnavut olduğunun bilincindedir. Ve dahası kendi ulusundan olanları da açıkça kayırıp gözetecek ölçüde Arnavutçudur.”²¹¹

İşte böylece Çetin Yetkin’e göre “kendi ulusunu küçük Osmanlı Devletinin egemen ve yönetici kesimi her ulustan aç gözlü insanlardan oluşmaktaydı”. Yönetici kadrolar bilinçli bir şekilde çeşitli uluslardan oluşmuştu. Fatih Sultan Mehmet döneminde de bu durum sistematik bir hal almış ve yönetici kadroların yetiştirilmesi için *Enderun* kurulmuştu. Enderun’a Alman, Bulgar, Çek, Fransız, İspanyol, İtalyan, Leh, Macar, Rum, Rus, Sırp olanlar alınacak ve buradan 60 veziriâzam, 100’ü aşkın vezir, 3 Şeyhülislam, 23 kaptân-ı derya...yetişecektir.²¹² Çetin Yetkin’e göre bu durum Türklerin aşağılanması ve itilip kakılmasına sebep oluyordu. Türk halkı bu yabancı kökenli yöneticiler tarafından sömürülüp, eziliyorlardı. Bu sebeple de bu zulümden kurtulmak için Türkler, Türk Safevi Devleti’ne umut bağlamış, yerini yurdunu bırakıp oralara göç etmek istemiş, hatta bazen Osman oğullarına karşı direnmiş ve isyan etmiştir. İşte meydana gelen isyanların en büyük sebeplerinden biri de Anadolu’daki bu durumdur.²¹³

---

²¹⁰ Hoca Sadedin Efendi, *age*, c.II, s.157-158, (1979 basımı).

²¹¹ Yetkin, Çetin, *Türk Direniş ve Devrimleri” Başlangıçtan Atatürk’e*, ”, Otopsi Yayınları, İst. 2003, c.1, s.261.

²¹² Sakaoğlu, Necdet, “*Saray Okulu Enderun*”, Eylül 2002, sayı 105, s. 46.

²¹³ Yetkin, *age*, c.I, s.261-274.

Ancak şunu da söylemek gerekir ki Osmanlı bu sistemle Türk milletini aşağılamak değil devletin düzgün bir sisteme oturtularak yönetilmesini hedeflemiştir.

Osmanlı'nın bu sistemle amacı yetenekli kumandan yetiştirmek ve devamlı büyüyen ülkenin farklı din, dil ve kültürlere mensup kitlelerini idare edecek sağlam yönetici kadroları temin etmektir. Devlet gayri mütecanis bir sosyal yapıya sahip olduğundan böyle bir eğitim kurumu için ırk veya kan bağı yerine kültür ve disiplin temel prensipler olarak benimsenmiş, kadrolar bu anlayış içerisinde yetiştirilmiştir.²¹⁴

Çetin Yetkin daha sonra şu şekilde devam etmiştir: "...Anadolu'da bu durum yaşanırken, Osmanlı Anadolu Türkünü aşağılamak ve ona hakaret etmekle yetinmemiş, hırsızlık, şakilik, namussuzluk, cinsel ahlaksızlık suçlamalarında bulunmuştur. Anadolu Türkü'nün yazgısı artık Osmanlı tarafından kovuşturulmak, topluca cezalandırılmak ve öldürülmek ya da oradan oraya sürülüp durmak olacaktır..."²¹⁵

Yetkin bunları açıklandıktan sonra Divan-ı Hümayun mühimme defterlerinde Kızılbaşlarla ilgili hükümleri alır ve bunların, Osmanlı Devleti'nin Anadolu Türklerine nasıl baktığını açıkça gösterdiğini söyler. Ahmet Refik'in eserinde topladığı bu hükümlerden bazıları şunlardır:

"Koçaçık Yürüklerinin Rudnik madeni hizmetine tayin olduklarına dair."²¹⁶

"Kütahya'ya tâbi Akkeçeli yürüklerinden rahat durmayanların Kıbrıs'a sürgün edilmelerine dair."²¹⁷

"Maden hizmetinden kaçan Yürüklerin cezalandırılmalarına dair"²¹⁸

"İskân edilecekleri yerlere gitmeyen aşiretlerin behemehal (ne yapıp edip) iskan edilmelerine dair."²¹⁹

"Yürüklerin Kıbrıs Adasına sürgün edildiklerine dair."²²⁰

---

²¹⁴ İpşirli, Mehmet, "Enderun", DİA, c. XI, s. 186.

²¹⁵ Yetkin, *age*, c.I, s.274.

²¹⁶ Refik, Ahmet, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, s.14.

²¹⁷ Refik, *age*, s.15.

²¹⁸ Refik, *age*, s.24.

²¹⁹ Refik, *age*, s. 24.

Yukarıda saydığımız örnekler Anadolu Türklerinin cezalandırıldığını gösteriyor. Ama şunu unutmamak gerekir ki Aleviler Yetkin'in dediği gibi suçsuz ve günahsız oldukları halde, sırf Alevi oldukları için cezalandırılmamıştır. Bu başlıkların içeriği incelendiğinde verilen cezaların hepsinin işlenen bir suç neticesinde verildiği görülecektir. Yoksa devlet bu insanları Alevi oldukları için değil, suçlu oldukları için cezalandırmıştır. Zira bu suçları işleyen Sünni Müslümanlar olduğu taktirde devlet bunları da cezalandıracaktır. Yani bu insanlar durup dururken memleketlerinden, ocaklarından sürgün edilmemişlerdir. Dirlik ve düzeni bozdukları için sürgün edilmişlerdir.

Kendilerine ceza verilen bu Kızılbaşlar kendi devletleri aleyhinde çalışmışlardır. Örneğin mühimme defterlerinde bir Kızılbaş'a verilen cezanın gerekçesi şöyle açıklanır: "Zulmünden şikâyet olunan Divriği Alay-beyisi Ali'nin ve akrabasının Âcem Şahı'nın gayretini güttüğü ve Şah İsmail'in paşmağını doğurmayan kadınlara şifadır diye şayi ettiği arz edildikde teftişi hakkında hüküm gönderilmiştir."²²¹

Kısaca Kızılbaşlardan şekavet, katl-i nefis, ehl-i sünnet ibadet ve kitaplarını ta'an ve istihza, hatta "Yezid makberesidir" diye ölülerini dahi Müslüman mezarlıklarına gömmekten ihtiraz edecek kadar kendilerini büyük kütleden tecrit eden garip nefretler, sahte peygamber ve mehdîlik davasında bulunanlara umumiyetle küreğe konulmak veya ehl ü iyali ile Kıbrıs'a sürülmek sûretiyle cezalar verildiğini görüyoruz.²²² Yani bu cezalar boşuna verilmemiştir. İşledikleri suçlardan dolayı cezalandırılmışlardır. Alevilerden bazılarının da bir çok suç işledikleri, dirlik, düzeni bozdukları Ahmet Refik'in eserinde topladığı mühimme defterlerinin içeriğinde mevcuttur. İşledikleri bazı suçlar şu başlıklar altında toplanmıştır:

"Karatay evkafından olan Karatay kariyesine, Türkmenler'in tecavüz ettiklerine dair."²²³

"Kırşehir'de Yürükler'in intizamsızlıklarına dair."²²⁴

---

²²⁰ Refik, *age*, s.143.

²²¹ Kütükoğlu, *age*, s. 8. dipnot 28.

²²² Kütükoğlu, *age*, s. 8, dipnot 25.

²²³ Refik, *age*, s. 61.

“Karahamzeler cemaatinin Őkevatine dair.”²²⁵

“Rakka’daki aşiretlerin seferden d6nen askerlere tecavüz ettiklerine dair.”²²⁶

“İsyan eden aşiretlerin yola getirilmesi için kadılara yazılan hüküm”²²⁷

İŞte Türklerle Osmanlı Devleti’nin karŐılıklı konumu budur. Osmanlı Devleti’nin yabancı kökenli ve kökleri ile bağlarını sürdüren kozmopolit bir yönetici kadrosuyla yönetildiği, bazı araŐtırıcılara göre Türklerin gün geçtikçe dışlandığı, egemen çevrelerin sömürgenliği, Anadolu Halkının açlık, yoksulluk ve zulüm altında kıvrandığı açıktır. Ne var ki, Türk Halkı bu gelişmelere yalnız pasif olarak tepki göstermekle yetinmeyecek, ardı ardına kapsamlı direniŐlere geçecektir. Söz konusu eylemlerin en büyük sebeplerinden biri de bu durumdur.²²⁸ Dolayısıyla Alevi isyanları halk isyanlarıdır, halkın başkaldırısıdır. Alevi isyanları; sömürülen ve ezilen sınıflardan halkın, sömüren ve ezen sınıflara karşı verdiği sınıf mücadelesidir.²²⁹

Burada Şu konuyu belirtmekte fayda vardır. Osmanlı’ya muhalif olan yazarlar, görüşlerinin bir kısmında haklı olabilir. Gerçektende tarihçilerin ortak kanaati o dönemde Anadolu da yoksulluk ve yolsuzluğun olduğu yönündedir. Fakat Şurası da bir hakikattir ki Osmanlı’nın Anadolu’da aldığı önlemler Anadolu halkına karşı değil, devletin düzenine isyan eden, kendi devletleri yerine başka bir devletin –üstelik Osmanlı Devletine düşman bir devletin- egemenliğini kabul eden halka karşıdır.²³⁰

Faruk Sümer de Çetin Yetkin gibi devşirme sisteminin bu ayaklanmaların çıkmasında büyük rolü olduğunu vurgulamaktadır; fakat o Yetkin’den farklı bir bakış açısıyla olayları değerlendirir. Ona göre bu ayaklanmaların en büyük sebepleri iktisadi sebeplerdir. İktisadi bunalımların oluşmasında en büyük etkenlerden biri de devşirme sisteminin çok gelişmiŐ olmasıdır. Çünkü devşirme ocağı o kadar gelişmiŐti ki Anadolu’daki en küçük askeri hizmetler bu ocağın mensuplarının eline geçmeye

---

²²⁴ Refik, *age*, s.27.

²²⁵ Refik, *age*, s.30.

²²⁶ Refik, *age*, s.61.

²²⁷ Refik, *age*, s.92.

²²⁸ Yetkin, *age*, c.I, s.277.

²²⁹ Algül, Rıza, *Aleviliğin Sosyal Mücadeledeki Yeri*, s.122, Pencere Yayınları, İst. 1996.

²³⁰ Tansel, s.23.

başlamıştı. Sünni olsun, Şîf olsun Anadolu'daki Türk'e artık yalnız çiftçilik yapmak düşüyordu.²³¹ Devletin, askeri hizmetleri için en gözde unsuru kul, yani devşirme ve onların oğulları idi. Şayet herhangi bir hizmet için onlar bulunmaz veya kâfi gelmez ise o zaman Anadolu Türk gençleri istihdam oluyordu.²³² İşte bütün bu durumlar Sümer'e göre ekonomik darlık yaratıyordu. Bu ise Anadolu'da isyanların çıkmasına sebebiyet veriyordu.

Bu anlatılanlar devşirme sistemi uygulamasının Anadolu halkını küstürüp Erdebil Tekkesi'ne yaklaşmalarına sebebiyet vermiştir. Genel olarak yazarlar devşirme sisteminin Anadolu halkı üzerinde olumsuz etkiler yarattığı hususunda hemfikirdirler. Fakat hepsinin bakış açısı farklıdır. Zîra yukarıda anlattığımız gibi kimi tarihçilere göre devşirme sistemi Anadolu halkının devlette görev almasına engel olduğu için halkın, devletten uzaklaşmasına ve devlete yabancılaşmasına sebep olmuştur. Bu durumda yalnız kalan Anadolu Türkmenleri kendilerine değer verdiğini düşündüğü Safevîlere yönelmiş ve onların da tahrikiyle isyanlar çıkarmışlardır.²³³

Bazıları ise devşirme sisteminin Türk halkını görmezden gelip aşağılamak demek olduğunu, bu dönemdeki devşirme kökenli yabancı devlet görevlilerinin Türklere zulüm ve haksızlık yaptığını, Türklerin aşağılandığını ve bu durumda olan Türklerin de başkaldırarak zulme boyun eğmediğini vurgular.²³⁴

Kimileri ise devşirme sisteminin Anadolu halkının istihdam edilmesini engellediği için iktisadi problemler doğurduğunu bunun ise isyanlara sebep olduğunu kaydeder.²³⁵

3)Türkmen Aşiretlerinin Medrese Eğitiminden Uzak Kalmaları

Türkmen aşiretlerinin Erdebil Ocağına meyiletme sebeplerinden biri de medrese eğitiminden uzak kalmalarıdır. Köyler ve oymaklar bu eğitimden uzak kaldıkları için eski örf, gelenek ve inançlarını sürdürmüşlerdir. Eski dinleri olan Şamanizm'in etkisini

---

²³¹ Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, Ana Yayınları, İst. 1980, s.172.

²³² Sümer, *age*, s.173.

²³³ İkinci, *age*, s. 147.

²³⁴ Yetkin, *age*, s..261-74.

²³⁵ Sümer, *age*, 173.

taşıyan örf ve adetler mukaddes sayılmıştır. Örf ve adetlerini bırakmamaları, medrese eğitiminden de uzak kalmaları neticesinde onlar dini emirleri yerine getirememişlerdir. İslam dininin namaz ve orucun bir kısım insanlar tarafından yerine getirilmeyişi bu kesimlerin Sünni kesimler tarafından dışlanmalarına, hor görülmelerine, hatta kâfir ve dinsizlikle suçlanmalarına sebep olmuştur. Bu durum iki kesimin birbirinden nefret etmesine sebep olmuş, “Alevi” ismi altına sığınan herkesi Osmanlı’dan uzaklaştırarak, Erdebil ocağına, dolayısıyla İran’a yakınlaştırmıştır.²³⁶

Yukarıda saydığımız bu sebeplere ekonomik sebepler de eklenince Anadolu’daki birçok Türkmen oymağı Erdebil tekkesine, dolayısıyla Safevîlere muhabbet duymaya başlamıştı.

Kaynakların son derece gaddar ve acımasız olarak kaydettiği Şah İsmail’in Anadolu’da bu kadar çok taraftar toplayabilmesinin sebebi Anadolu’daki bu karışıklığı çok iyi bilmesi, üstün siyasi dehası ve durumları iyi değerlendirme yeteneğinin olmasıyla ilgilidir.

Çünkü yukarıda saydığımız sebepler oymakları Erdebil telkinlerine ve Erdebil fikriyatının aşılmasına hazır hale getirmiştir. Safevîler de bu durumdan yararlanmış, fırsat buldukça yapabilecekleri her türlü faaliyette bulunmuşlardır. Bu arada “birçok haris insan gelip geçmiştir ki saf, hassas, bağı yanık, fakat heyecanlı, dinamik ve atılgan Şia mensuplarını siyasi emellerine erişebilmek yolunda bir vasıta olarak kullanmak istemişlerdir.”²³⁷

4) *Şah İsmail’in Şiirlerinin Etkileri*

Şah İsmail bu durumda olan Anadolu’yu kendine bağlamak için halifeler görevlendirmiş ve Şah “Hatâyi” mahlasıyla birçok şiir yazarak Anadolu halkını iyice kendine bağlamayı başarmıştır. Şah İsmail Anadolu’ya propaganda maksadıyla halifeler gönderiyor ve “Hatâyi” mahlasıyla yazdığı sade, akıcı ve içli şiirleriyle Anadolu

---

²³⁶ İkinci s 114-115.

²³⁷ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, s. 250-251.

halkının yaşamını, acı, sevinç ve istemlerini dile getiren öz Türkçe diliyle yoksul halkı etkileyip yanına çekiyordu.²³⁸

Dolayısıyla Şah İsmail bu durumda olan ve günden güne kendisine yönelen Anadolu Türkmenlerini etkilemek ve Anadolu'daki propagandasını yürütmek için iki yöntemi deniyordu. Bunlardan ilki "Hatâyi" mahlasıyla Türkçe yazdığı şiirleri, ikincisi ise Anadolu'daki halifeleriydi. Gerçekten de bu iki yöntem, yukarıda saymış olduğumuz sebeplerden dolayı zaten Osmanlı Devleti'nden uzaklaşmış olan Anadolu halkını çok etkilemiş ve Şah İsmail'e gönülden bağlanmalarına sebep olmuştur.

Özellikle on dördüncü yüzyıldan itibaren halk ile saray arasında dil ve edebiyat yönünden uçurumlar meydana gelmiştir. Bu uçurumu Abdülbaki Gölpınarlı şu şekilde anlatıyor: " XIV. yüzyıldan itibaren, divan teknik ve estetiğine dayanarak, yapmacık, uydurma bir dille ve aruzla meydana gelen edebiyatla halk edebiyatı tamamıyla ayrıldı. Artık aydın zümrenin dili ve edebiyatı, zevki ve müziği, halkın dilinden, duygusundan, zevkinden ve sazıyla kavalından tamamen başkaydı. Enderunla konaklarda, santur, tanbur, ud ve kanun, muhayyel sevgilinin vuslatını, firkatini anlatmaya uğraşıyordu. Medrese, müzik aletlerine dinî bir boykot ilan etmekle beraber aydın zümrenin müziğini benimsemiş, yabancı bir dili kabul etmişti. Medreseden yetişen bilginler, meyle mahbub özlemine, yapmacık dille söylemekten çekinmiyorlar, divan edebiyatına metin, Enderun müziğine güfte hazırlıyorlardı. Anadolu halkıysa bu yapmacık dile tamamen yabancıydı. Aşılmaz dağlar, güç geçilir beller, yazılarla ormanlar, turnalarla yeşil başlı ördekler, yollar, yolculuklar, isyanlar ve kıtlıklar, mümkün oldukça hayat, görülebildiği kadar tabiat, fırsat buldukça gerçek vuslat, çeşitli engellerle harâmi gibi yollar kesen ayrılık, hep halkın diliyle halk şairinin inleyen sazında coşuyordu."²³⁹ İşte on dördüncü yüzyıldan beri süren halk ile saray arasındaki bu kültürel kopukluğun farkında olan Şah İsmail on altıncı yüzyılda halk edebiyatının devam ettiricisi olmuştur.

Halk ile saray arasındaki kopukluktan doğan, kaynağını Yunus Emre'den alan halk edebiyatı on dördüncü yüzyılda Kaygusuz Abdal'la kurulmuştu. Kaygusuz Abdal'dan sonra on beşinci yüzyılda Şah İsmail Hatâyi bu edebiyatın devam ettiricisi

---

²³⁸ Algül, *age*, s.139.

²³⁹ Gölpınarlı, Abdülbaki, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, s.1-2.

olmuştur.²⁴⁰ Onun halk zevkine uygun bir eda ile yazdığı şiirlerinde sanat düşüncesinden ziyade öğretici bir maksat takip ettiği ve Anadolu Türklerine İmâmîlik aşılama gayesini güttüğü açıkça görülür. Ve muhakkak ki Şah İsmail Safevî, bu tarz hareketiyle büyük muvaffakiyetler elde etmiş, İmâmîyye akidelerini Osmanlı'nın bir çok yerlerine bilhassa bu vasıta ile daha kolaylıkla yaymak imkânını bulmuştur.²⁴¹

Şah İsmail Anadolu halkını bu güzel şiirleri ile etkileyebilmeyi başarmıştır. Kısaca Şah İsmail yüzyıllardan beri nefesleri zevkle okunan, yorumlanan, onunla semah edip, vecd haline gelen, şiirleri dua olarak okunan büyük bir şairdir.²⁴² Yani Şah İsmail bir devlet adamı olduğu kadar, kendi dini inançlarını ve gerçek görüşlerini yansıtan çalışmaları ile aynı zamanda bir şairdir.²⁴³

Şah İsmail hem hece, hem arûz, hem Türkçe şiir hem de Farsça şiir söylemeyi üstünlükle başarmıştır. Nesimi'nin etkisinde kalmakla beraber şiirlerine kişilik getirmiştir. Nesimi gibi Hurûfiliği benimsemiş ve Hurûfiliği Şiiliğin yanına ekleyerek şiirler yazmıştır.²⁴⁴

Onun eserlerini Türkçe ve Farsça yazılmış eserler olarak ikiye ayırabiliriz. Türkçe eserleri “Divan(şiirlerinin bulunduğu başlıca yapıtıdır), Dihnâme (olgunluk çağında yazdığı mesnevi türünde yazılmış eseridir) ve Nasihatnâme'dir (Mesnevi türünde yazdığı uzun bir şiiridir). Farsça olarak ise yazdığı bir divanı vardır.²⁴⁵

Kısaca şiirleri bu şekilde olan Şah İsmail Anadolu halkı arasında büyük etkiler uyandırmıştır. Onun bu etkileri ile ilgili Ethem Rûhi Fıglalı şunları söyler: “On beşinci yüzyılın ilk yarısından itibaren Erdebil Tekkesi'nin Şîî propagandası ve arkasından 1501'de Şîîliği İran'ın resmi mezhebi ilan eden Şah İsmail'in “Hatâyî” mahlaslı ve son derece akıcı, çekici ve saf Türkçe ile söylemiş nefesleri, şiirleri yalnız Alevi-Bektaşî zümrelerine tesir etmekle kalmamış, aynı zamanda onun Anadoluya saldırdığı adamlarının

---

²⁴⁰ Gölpinarlı, *age*, s.7.

²⁴¹ Bozçalı, Mahmut, *Alevi-Bektaşî Nefeslerinde Dîni Muhtva*, Horsan Yayınları, İst. 2005, s.65.

²⁴² Uluçay, Ömer, *Şah Hatayi ve Alevilik*, s.24, 1993.

²⁴³ Allouche, *age*, s.167.

²⁴⁴ Sardağ, Rüştü, *Şair Sultanlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982, s.139.

²⁴⁵ Allouche, *age*,s.167-168.

Türkmenleri ve sade köylüyü kandırma hususunda en güçlü ve etkili silahı olmuş ve böylece Anadolu patlamaya hazır mayın tarlasına dönmüştü.

Artık on altıncı yüzyıldan itibaren Anadolu, tohumları en az iki asır önce saçılmaya, bir asır öncede filizlenmeye başlamış olan Batınî-Şîî-Safevi ve Hurufî kaynaklı fesat unsurlarının, siyasi emellerini tasavvuf ve din kisvesine bürüyerek saf ve samimi Türk insanının en hassas ve derinden bağlı olduğu imanını karıştırıp bulandırma hususunda hayli başarı kazandığı bir meydan haline gelmiştir.²⁴⁶

Anadolu ve İran Kızılbaşları arasında bu şiirler uzun asırlar okunmuş ve ayini içtimalarda sazla terennüm olunmuştur. Kızılbaşlar ve sâir ona benzeyen “Ali Allahiler” gibi zümreler arasında “Hatâyî”yi takliden o cins manzumeler yazılmış ve böylece “mezhebî zümre edebiyatları” teşekkül etmiştir.²⁴⁷

Şah Hatâyî yazmış olduğu şiirlerde çeşitli konuları işlemiştir. Öncelikle o, halkı etkileyebilmek için dini söylemleri bol bol kullanmıştır. Şah Hatâyî genel olarak bu şiirlerinde tuttuğu yolun Muhammed, Ali ve on iki imam yolu dolayısıyla Hakkın yolu olduğundan bahsetmiş ve bu şekildeki dini söylemlerle halkı kendisine bağlamaya çalışmıştır.²⁴⁸

Şah Hatâyî bazı şiirlerinde ise kurtuluşu işleyerek kurtuluşun nasıl mümkün olacağını taraftarlarına anlatmaya çalışır. Şah Hatâyî bu konunun işlendiği şiirlerinde kurtuluşun ancak bir mürşidle mümkün olabileceğini, o mürşidin söylediği her şeyin hak olduğunu, mürşidin yap dediklerini yapıp, yapma dediklerini yapmamak gerektiğini sonunda sözüne uyulması gereken bu mürşidin kendisi olduğunu anlatmaya çalışır.²⁴⁹

---

²⁴⁶ Fırlıklı, *Türkiye’de Alevilik-Bektaşilik*, Selçuk Yayınları, Ankara 1990, s.206-207.

²⁴⁷ Ergun, Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1944, c.I, s.33.

²⁴⁸ Örneğin Şah Hatayinin bir şiiri şu şekilde başlar:

Muhammed Ali’nin aldım elini

Hak deyüp tuttuğum elden ayrılmam

On iki İmam’ın tutum yolunu

Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam. Bkz: Ergun, Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, c. I, s.36. Bu konuyla ilgili yazılmış başka şiirler için bkz: Gölpınarlı, *Alevi-Bektaşî Nefesleri*, s. 25.

²⁴⁹ Onun bu konuyla ilgili yazmış olduğu bir şiiri şöyledir:

Mürşidin nefesi Hak nefesidir

Mürşid sözün tutmayanlar asidir

Mürşidin rızası hak rızasıdır

Şah Hatâyi'nin şiirlerinde işlediği konulardan biride bizzat kendisidir. Şah Hatâyi'nin kendini anlatmaya çalıştığı bu şiirleri gerçekten çok ilginçtir. Çeşitli benzetmelerle kendisini anlatmaya çalışan Şah Hatâyi son derece aşırı giderek tevhide zarar verici nitelemeler kullanır. Örneğin Şah Hatâyi'nin kendisini anlattığı bir şiiri şöyle başlamaktadır: Bir kandilden bir kandile atıldım

Türab olub yeryüzüne saçıldım

Bir zaman Hak idim Hak ile kaldım

Gönlüme od düştü yandım da geldim.²⁵⁰

Görüldüğü gibi Şah Hatâyi bu şiirinde Hak'tan geldiğini ve Hakkın bizzat kendisi olduğunu söyler.

Şah Hatâyi bazı şiirlerinde ise davasının ne olduğunu anlatmaya çalışır. O bu konuyu işleyen şiirlerinde davasının zulme uğrayan on iki imam davası olduğunu yani bir anlamıyla zalimin karşısında mazlumu koruduğunu, kendisinden olmayanların zulmedici Yezid olduğunu anlatmaya çalışmıştır.²⁵¹

Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam

Mürşidin gittiği veli yoludur
Gitme dediğine gitmemelidir
Mürşidin rızası hak rızasıdır
Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam

Şah Hatayi'm hak bil tuttuğum eli
Zahirde bätında Hak gördü seni
Gerçek erenlerden aldım haberi
Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam. Bkz: Ergun, *age*, c. I, s.33.

²⁵⁰ Ergun, *age*, 41. Şah Hatayi'nin kendisini Hak olarak nitelediği şiirlerinden birinin beşinci kıtası ise şöyledir:

Aşkın şerbetinden içtim Hâk oldum
Kudretten donumu giydim pâk oldum
Hem Hak'ka ulaştım hem Hâk oldum

Anın için îrad etmem ölümü. Şiirin tamamı için bkz: Gölpınarlı, *age*, s. 25-26

²⁵¹ Bu konuyla ilgili şiirlerden biri için bkz: Gölpınarlı, *age*, s. 48-49.

Şah Hatâyi dışında bir çok kişi onun geleneğini sürdürmüş, onunla beraber ve ondan sonra bu tür şiirler yazarak Anadolu'da derin izler bırakmışlardır. Surur²⁵², Şâhi²⁵³, Pir Ali²⁵⁴... gibi şairler Şah Hatâyi döneminde yaşamışlardır. Örneğin bu dönemde Pîr Ali Safevî-Osmanlı savaşlarında, Alevilerin duygularını çok güzel ve canlı bir biçimde anlatan şiir yazmıştır.²⁵⁵

İşte Şah Hatâyi tarafından bu konularda yazılan şiirler Anadolu halkı üzerinde tesirler bırakmış ve Anadolu halkının Safevî taraftarlığını perçinlemiştir.

Anadolu Türkmenlerine yönelik Safevî tahriki yalnızca bu şiirlerle olmamıştır. Şah İsmail'in Anadolu'da görevlendirdiği halifeleri halkı Safevî taraftarı yapabilmek için gece gündüz çalışmışlardır. Anadolu'da faaliyette bulunan bu halifelerin başarılarını anlayabilmek için bunların tarihlerini iyi bilmek gerekir. Şimdi kısaca Anadolu'da Safevî propagandasını yapan bu halifelerin tarihini ve görevlerini inceleyelim.

5) *Şah İsmail'in Anadolu'da Halifeler Görevlendirmesi*

Bütün tarikatlarda olduğu gibi Erdebil tarikatında da “halifelik müessesesi” çok önemliydi. Erdebil'de oturan tarikat şeyhleri, tekkede kalan müridler arasında bu iş için elverişli olan, kabiliyetli, seyr-i sülukunu tamamlamış, tarikat adabını bilen ve manevi açıdan bu işi kabullenip bu işi yapabilecek seviyeye ulaşanlara halifelik görevini verirlerdi. Bu iş tamamen şeyhin tasarrufunda idi.²⁵⁶

Örneğin bu şekilde tekkede belli bir müddet kalıp kendisine halifelik verilen zatlardan biri de Somuncu Baba olarak bilinen Ebu Hamidüddin Aksarayî'dir. Somuncu Baba Erdebil şeyhi Hoca Ali tarafından görevlendirilerek “halife” sıfatıyla irşad vazifesi için Anadolu'ya gönderilmiştir.²⁵⁷ Bu görevi hakkıyla yapan Somuncu baba

²⁵² On altıncı asır Kızılbaşlarındandır. Şah İsmail yanında vefat etti. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ergun, *age*, s.59; Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1990, s. 51.

²⁵³ On altıncı asrın ilk yarısında yetişen Kızılbaşlardandır. Diyarbakır'da doğdu. Şah İsmail'in himayesine mazhar olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Turgut Koca, *age*, s.55; Ergun, *age*, s. 65; Gölpinarlı, *age*, s.19.

²⁵⁴ Bkz: Gölpinarlı, *age*, s. 17.

²⁵⁵ Bu şiir için bkz: Gölpinarlı, *age*, s.94.

²⁵⁶ Ekinci, Mustafa, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, s.119.

²⁵⁷ Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî*, Kül. Bak. Yayınları, Ank. 1991, s.38. “Ethem Cebecioğlu Somuncu Baba'nın hayatı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Ebu Hâmidüddin aslen Kayserili ve babası da

Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Veli'yi de yetiştirmiştir.²⁵⁸ Ebu Hâmid şeyhinin verdiği izin ile önce memleketi olan Kayseri'ye gelir. Hacı Bayram Veli de Ebu Hâmid ile bu şehirde buluşur ve ondan el alır (1393-1394).²⁵⁹ Muhtemelen 1397-1400 yılları arasında Ebu Hâmid Bursa'ya gelmiştir. Talebesi Hacı Bayram da onunla Bursa'ya gelmiştir.²⁶⁰

Burada şuna dikkat etmek gerekir ki Somuncu Baba da Hacı Bayram Velî de Ehl-i Sünnet ve'l-cemaat akidesine aykırı bir şey yapmamışlar ve siyasetten de uzak durmuşlardır.²⁶¹ Zira kaynaklar Somuncu Baba'nın hocası olan Şeyh Alâeddin Erdebil'nin Halvetî tasavvuf ekolüne mensup bir sûfi olduğunu, Türklük rengi ağır basan ve kırka yakın şubesi bulunan Halvetiyye Tasavvuf Okulu'nun da Sünni karakterli olduğunu yazmaktadır.²⁶² Örneğin ilk Osmanlı Şeyhülislamı olarak bilinen Molla Şemsüddin Fenâri Hazretleri Somuncu Baba'ya büyük hürmetler göstermiş, onun vaazlarını dinlemiş sonra da onun müridi olmuştur. Somuncu Baba'nın meşhur Fâtiha tefsiri ile ilgili Molla Fenâri şunları söyler: “ Şeyh Hâmid bize burada hikmetler saçıyor ve büyüklüğünü gösteriyor. Fatiha'yı yedi vecih üzere tefsir eyledi. Birinci tefsiri herkes anlayabilirdi. İkinciye, buradaki ancak bazı kimseler anlayabildi. Üçüncüyü ise, bir kısmını aklım idrâk ettiyse de, bir kısmını idrâk edemedi. Bundan sonraki vecihleri ise

---

Şemseddin Musa isimli bir zattır. Ebu Hâmid ilk tasavvuf eğitimini Ebheriye tarikatına mensup olan babasından alır; fakat aradığı kalp huzurunu bulamaz. Bunun üzerine uzun süren yolculuklara çıkar. İlk olarak Şam'a gider. Orada Bâyezid-i Bistâmî hangâhına iner, orada riyazetler yapar, tasavvufi tecrübelerini geliştirir. Fakat hedefine ulaşamadığını görür. Şam'da çok sayıda mutasavvıf ile görüştüğünden sonra, kendisine Hâce Ali Erdebil'i haber verirler. Ebû Hâmid'de tasavvufi olgunluğa erişmek için onun yanına gider. Onun yanında ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Ebû Hâmid tasavvufi olgunluğa eriştikten sonra şeyhi ona “ Acem'den Anadolu'ya velâyet emanetini taşıyacak adama, burada rastlayamamıştık. Lâkin, şimdi bu emaneti diyar-ı Rum' siz taşıyacaksınız der ve onu vefatına kadar yaşayacağı Anadolu topraklarına gönderir. s. 38-40.

²⁵⁸ Hacı Bayram Veli aslen Ankaralıdır ve 1351 ya da 1358 tarihinde Ankara'nın Solfasıl köyünde dünyaya gelmiştir. Asıl adı Nûman'dır. Babası Koyunluca Ahmed'dir. Koyunluca Ahmed'in üç oğlu vardı. En büyüğü Nûman, ortancası Safiyyüddin, küçüğü de Abdal Murad'dır. Büyük oğlu Nûman ilim tahsilini tamamlayarak müderrisliğe kadar yükselmiştir. Müderris Nûman Somuncu Baba ile olan münasebetinden sonra Hacı Bayram Veli olmuştur. Rivayetlere göre Şeyh Hamid(Somuncu Baba) Şeyh Şücâ 'uddin Karamanî'ye şöyle talimat vermiştir: “Engüri'de(Ankara'da) Hacı Bayram adlı (bu ifade sonradan değiştirilmiş olsa gerektir. Çünkü Hacı Bayram adını sonradan almıştır.) bir müderris vardır. Onu davet eyle, gelsin.” Müderris Nûman davete icabet ederek Kayseri'ye gelir. Somuncu Baba ile olan ilk görüşmesi bayram gününe denk geldiği için, mürşidi ona “Bayram” diye hitap eder. İşte bu ilk görüşmenin tesiriyle müderrisliği bırakan Nûman tasavvuf yoluna girerek Hacı Bayram Veli olur. Akgündüz, Ahmed, *Somuncu Baba*, Osman Hûlusi Vakfı Yayınları, İst. 1992, s.37-38.

²⁵⁹ Cebecioğlu, *age*, s.40.

²⁶⁰ Cebecioğlu, *age*, 41-42.

²⁶¹ İkinci, *age*, s. 120.

²⁶² Cebecioğlu, *age*, s.39.

bizim idrâkimiz dışında kaldı. Ancak kendisi idrâk edebilir.”²⁶³ Molla Fenâri tefsir ilmine dâir en meşhur eseri *Tefsirü'l-Fâtiha ve 'Ayn'ül-A 'yan* adlı kitabını Somuncu Baba'nın Ulu Câmi'de Fâtiha hakkında verdiği bu vaazından aldığı ilham ile kaleme almıştır.²⁶⁴ Bir Osmanlı Şeyhülislamının bu kadar saygı gösterdiği bir zât herhalde Sünnilik dışında bir ekolü benimsemiş olamaz.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Erdebil Ocağı halifelerinin hepsi başlangıçta hep irşad vazifesiyle uğraşmışlardır. Ancak Şeyh Cüneyd'den itibaren ocağın mahiyet değişikliğine uğraması neticesinde, halifelik müessesesi de mahiyet değiştirmeye başlamıştır. Şeyh Cüneyd'den itibaren halifeler artık bir bakıma şeyhleri gibi aktif siyasetin içindedirler. Şeyh Cüneyd'le beraber olanlar onun bir nev'i kıta komutanları olduğu gibi uzak diyarlarda olanlar da onun için bir nev'i asker toplama ve istihbarat görevini yürüten elemanlarıydı. Şeyh Haydar zamanında halifelik bu minval üzere devam etmiş, Safevî devletinin kurulmasından sonra ise bu husus bir kurum haline getirilerek başına “Halifetü'l-Hulefa” denilen bir halifebaşı atanmıştır. Bu Halifetü'l-Hulefa bütün halifelerin başıydı ve onların her halinden sorumluydu. Dervişlere zikr-i celî (açık zikir) sûretinde kelime-i tevhid çektirirdi. Yine geceleri dervişlere ekmek, helva ve yemek; çeşitli vakitlerde de sadece ekmek ve yemek dağıtırdı. Bunun bilgisi dâhilinde etrafa gönderilen dervişler “emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker” görevini yerine getirirlerdi.²⁶⁵ İşte bu şekilde gelişen halifelik müessesesi Anadolu'da propaganda faaliyetlerini sürdürüyordu. Bu faaliyetler neticesinde de Anadolu'da bir çok cahil halk Şah İsmail'e intisab ediyor ve Osmanlı'ya düşmanlık besliyorlardı. Halifeler propaganda faaliyetlerini yürütürken çeşitli görevler vesilesiyle bu faaliyetleri gerçekleştiriyorlardı. Kısaca bu halifelerin Anadolu'daki görevlerini şu şekilde maddeler halinde sayabiliriz.

1) Bu halifeler İran'dan Anadolu'ya Şii itikadı ile ilgili kitaplar dağıtır ve bu kitapların halk tarafından okunmasını sağlarlardı. Bu şekilde halk arasında Şiiliğin yayılmasını ve Ehl-i Sünnet akidesinin unutulmasını sağlamaya çalışırlardı.²⁶⁶

²⁶³ Akgündüz, *age*, s.35 ve dipnot2.

²⁶⁴ Akgündüz, *age*, s. 41 ve dipnot 2.

²⁶⁵ Ekinci, *age*, s. 120, dipnot 287.

²⁶⁶ Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, s. 12.

2) Halifelerin başka bir görevi de Anadolu'daki halk kütellerinin İran'a hicret etmelerini sağlamaktı.²⁶⁷ Anadolu'daki halifeler bu konuda başarılı olmuşlar ve bir çok oymağın Erdebil şehri civarına yerleşmelerine ön ayak olmuşlardır. Bu oymaklar daha sonra Safevî Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmuşlardır.²⁶⁸ Safevî Devleti kurulduktan sonra da bu göçler devam etmiştir.

Hatırlanacağı gibi Şah İsmail İran'da idareyi eline aldığında Anadolu'da Safevi taraftarlarının yaygın olduğu bölgelere mektuplar göndererek halkı İran'a davet etmişti. Halk kitleler halinde bu davete uymuş ve İran'a göç etmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin bu durumdan rahatsız olabileceğini düşünen Şah İsmail, Osmanlı'yla arasının bozulmaması için II. Bâyezıd'dan, dedesini sevenlerin Acem diyarına göç etmelerine izin vermesini istemiş; ancak izin verilmemişti.²⁶⁹ Hatta II. Bâyezıd göçe engel olmak için Safevî taraftarlarını yeni fethedilen Kodon ve Moron şehirlerine sürmüştür.²⁷⁰ Safevî Devleti kurulduktan sonra da yaklaşık iki asır boyunca bu göçler devam etmiştir.²⁷¹

Halkı göç etmeye ikna etmekle görevli halifeler buldukları bölgelerin halkını Safevî Devleti adına kazanmaya çalışırken İran'daki rahat yaşayışı öne sürerek propaganda faaliyetlerini sürdürüyorlardı.²⁷²

3) Halifelerin bir diğere görevi de "nezir" ve "sadaka" namıyla toplanan paraların gayet gizli ve muntazam bir teşkilât vasıtasıyla İran'a götürülmesini sağlamaktı.²⁷³ Anadolu'da halifeler ve mültezimler vasıtasıyla toplanan paralar ticaret bahanesiyle İran'a gidip gelen ajanlar veya Şah tarafından ulûfe bağlanan kimseler tarafından İran'a nakledilmekteydi.²⁷⁴ Bu kadar insanın bağışlamış olduğu para ve mallar çok büyük bir miktarı oluşturuyordu. Hatta Safevîler çoğunlukla bu bağışlardan geçiniyorlardı. İşte

---

²⁶⁷ Kütükoğlu, *age*, s.7.

²⁶⁸ Ekinci, *age*, s. 145.

²⁶⁹ Hammer, *age*, c.II, s. 369.

²⁷⁰ Danişmendi, *age*, c.II, s. 413; Münecimbaşı Ahmed Dede, *age*, s. 417.

²⁷¹ Sümer, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s.4-5.

²⁷² Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s.26.

²⁷³ Kütükoğlu, *age*, s.7.

²⁷⁴ Kütükoğlu, *age*, s. 11. Bu konuda ki Mühime defterleri Kütükoğlu tarafından araştırılmıştır. Mühimme defterlerinin numarası için bkz: Kütükoğlu s.11, dipnot 40-41.

bütün bu mallar halifeler ve bunların kurdukları teşkilat vasıtasıyla İran'a ulaştırılıyordu.²⁷⁵

4) Halifeler bir süre Erdebil'de kalarak burada usul ve erkânı öğrenmek zorundaydılar. Usul ve erkânı öğrendikten sonra ise memleketlerine geri dönerlerdi. İşte halifelerin diğer bir görevi de geldikleri memleketlerinde âyinler tertip ederek, başında buldukları zümrelerin tarikata bağlılıklarını devam ettirmektir. Ayrıca kendi tarikatlarının daha geniş bir çevreye yayılmasını sağlamaktır. Bunda da son derece başarılı oluyorlardı. İşin vehâmetini anlayan Osmanlı sert tedbirler almış ve bunların faaliyetlerinin bir kısmına engel olmuşlardı. Alınan bu sert tedbirler neticesinde bir çok halife İran'a kaçmak zorunda kalmıştı.²⁷⁶

5) Halifelerin en büyük ve en zor görevleri ise Osmanlı ülkesinde taraftarlarının çok olduğu bölgelerde isyan ve ayaklanmalar çıkarmaktır. Merkezi otoriteye uyum sağlayamayan ve başıboş hareket etmeye alışmış bazı kabile ve oymaklar da bunlara alet oluyorlardı. Çıkarılan bu ayaklanmalar Osmanlı yönetimini yıllarca meşgul etmiş, çok kan akmış, maddi ve manevi tahribata sebep olmuştur. Şah kulu, Nur Ali Halife ve Şah Veli(Bozoklu Celal) bu ayaklanmalardan bazılarıdır.²⁷⁷

6) Alevilerin Propagandalarını Dini Söylemlerle Yapması

Görevleri kısaca bu şekilde olan Safevî Halifeleri halkı etkilemek için propagandalarını dini söylemlerle yapıyorlardı. Onlar kendilerinin, Hz. Ali'nin soyundan olduklarını ve Ali ile on iki imamın davasını yürüttüklerini söylüyorlardı bu durumu Alevi şairlerin şiirlerinde açıkça görmekteyiz.²⁷⁸ Bu durum da doğal olarak içlerinde Ehl-i Beyt sevgisi olan Anadolu halkından bazılarını etkilemiştir.

---

²⁷⁵ Sümer, *age*, s. 82.

²⁷⁶ Sümer, *age*, s.82.

²⁷⁷ Ekinci, *age*, 123-124.

²⁷⁸ Örneğin Şah İsmail'in bir şiiri şöyle başlar:

Muhammed Ali'nin aldım elini

Hak deyüp tuttuğum elden ayrılmam

On iki İmam'ın tuttum yolunu

Hak deyüp tuttuğum yoldan ayrılmam. Bkz: Ergun, Saadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, c.

I, s. 36-37,

Tüm ortaçağ ve eski çağda topluluklar soylarıyla övünür ve bu durumu diğer topluluklara karşı bir üstünlük olarak kabul edelerdi. Bu sebeple ortaçağda “soy “ çok önemli olmuştur. Eski Türklerde de “soy” a çok önem verilir, hakanlık çoğunlukla babadan oğula geçer, ordu komutanlıkları sadece han ve hakan ailesi mensuplarına ait olurdu. Hatta, Oğuzların nesebnâmelerinde onların soyunun Nuh’tan başlatıldığı çeşitli Ortaçağ kaynaklarında yer almaktadır.²⁷⁹

Bu dönemde İranlıların, Safevî Hanedanlığı’nın soyunun Hz. Ali ve onun nesline dayandığına inanmaları ise, İran’ın başka itikattaki düşmanları, batıda Osmanlı’lar ve doğuda Özbeklere karşı mücadelelerinde bu sülaleye güç kazandırması bakımından önemliydi.²⁸⁰ Ayrıca o vakitlerde İran’da iktidarı ele almak ya da sivrilme isteyenlerin mutlaka kendisini ya evlad-ı Rasûle ya da bir padişah soyuna mensup göstermesi, bu yolda şecereler uydurması adet ve zaruri idi.²⁸¹ Bu durumun farkında olan Şah İsmail, siyasal rakiplerine egemen olmak ve soy bakımından üstünlük sağlamak, asil bir soydan gelmek konusundaki tartışmalara ve kışkırtıcı sataşmalara son vermek, bu soy üstünlüğünü her alanda yararlar sağlayabilecek şekilde kullanabilmek için, soyunun imamlara ve Hz. Muhammed’e bağlandığını iddia etmiştir.²⁸² Neticede Şah İsmail’in bizzat on iki imam soyundan olduğu iddia ve propagandası Şîî çevrelerde ve özellikle Kızılbaş Türkmenler arasında Safevî hükümdarına büyük bir bağlılık yaratmıştır.²⁸³

7) Anadolunun Dini, Kültürel ve Etnik Yapısı

Anadolu Türkmenlerinin Safevî tahrıklarına kapılıp devlete isyan edebilecek duruma gelmelerinin en önemli sebeplerinden biri de Anadolu’nun farklı bir çok unsuru bünyesinde barındıran yapısıdır. Anadolu ilk çağlardan beri farklı dil, din, mezhep, fikir ve ırktan insanı bünyesinde barındırmıştır. İçtimâî hayattaki bu farklılık ve karışıklık Türklerden öncede mevcuttu.²⁸⁴ İbn Bibi, Anadolu’nun farklı unsurları bünyesinde barındırdığını ispatlamak için muhtemelen Türkçe, Farsça, Ermenice, Rumca ve

²⁷⁹ Yaman, Mehmet, *Erdebilli Şeyh Saft ve Buyruğu*, Ufuk Matbaası, İst. 1994, s.23-24.

²⁸⁰ Hinz, Walter, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, s.5-6.

²⁸¹ Nur, Rıza, *Türk Tarihi*, haz. E. Kılıç, Toker Yayınları, İst. 1979, c.V, s. 118.

²⁸² Yaman, *age*, 25.

²⁸³ Yaman, *age*, s.29.

²⁸⁴ Çetin, Orhan, *Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s.200.

Süryanice olmak üzere beş farklı dilin bu coğrafyada konuşulduğunu söyler.²⁸⁵ Öyleki Anadolu'nun Türkleşmesini ve Müslümanlaşmasını sağlayan Oğuzlar, Anadolu'ya girdiklerinde Doğu Anadolu hudutlarında, kendilerinden asırlar önce gelmiş çeşitli Türk kitleleri ve bazı Hristiyan Türk zümreleri ile bile karşılaşmışlardır.²⁸⁶

Anadolu'nun bu kadar farklılığı içinde barındırmasının en önemli sebeplerinden biri de ilk çağlardan beri birçok göç ve değişikliğe maruz kalmasıdır. Aynı topraklar üzerinde birçok farklı milletler çeşitli devletler ve imparatorluklar kurmuşlardır. Pers İmparatorluğu, Selçuklu Devleti, Osmanlı Devleti bunlardan bazılarıdır.²⁸⁷

VIII. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlayan Türkler Anadolu'ya göç etmeye başlamış ve nihayet 1040'da Dandanakan Savaşı ve 1070'de de Malartgizt Savaşı ile Anadolu topraklarının çoğuna hâkim olmuşlardır.²⁸⁸

Anadolu'nun Türkleşmesini ve Müslümanlaşmasını sağlayan Türk boyu ise büyük oranda Oğuzlardır.²⁸⁹ Oğuzlar sayesinde XIII. yüzyıla gelindiğinde Anadolu büyük oranda bir Türk yurdu haline gelmiş ve XI-XIII. yüzyıllarda hâkimiyet tamamen Müslümanların eline geçmişti. Buna rağmen Müslüman Türkler Anadolu dini hayatı içerisinde tek unsur olmamışlardır. Müslüman Türkler bu topraklara geldiklerinde Rum ve Ermenilerin temsil ettiği Hristiyanlığın da Anadolu dini hayatı içinde önemli bir yeri bulunmaktaydı.²⁹⁰

Bunun dışında Anadolu'nun Müslümanlaşmasında büyük rolleri olan Oğuz Türkmenleri de bu topraklara göç ederken, Müslüman olmalarına rağmen, beraberlerinde Orta Asya'daki inanışlarını da getiriyorlardı. Onlarda Şamanizm'in etkileri hala vardı. Bir bakıma Şamanlar onların nazarında eski yerlerini korumaktaydı.²⁹¹ Hatta bir Haçlı kaynağına göre, ilk istila devrinde, Türkler hala

---

²⁸⁵ Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, c.II, s. 509, dipnot 125.

²⁸⁶ Köprülü, Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, haz. Metin Ergun, Akçağ Yayınları, Ank. 2005, s.14. Bu Türk unsurlar Abbasiler ve Bizanslılarda ücretli askerlik görevi yapıp daha sonra Bizanslılar tarafından Anadolu'ya hatta Suriye'ye sevk edilen Türklerdir.

²⁸⁷ Ekinci Mustafa, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, s. 20.

²⁸⁸ Türklerin Anadolu'ya göçleri ve hâkimiyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Yücel, Yaşar-Sevim, Ali, *Türkiye Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara 1990, c.I, s.1.

²⁸⁹ Köprülü, *age*, s. 13.

²⁹⁰ Çetin, Osman, *age*, s.159.

²⁹¹ Fırlıklı, Ethem Rûhi, *Türkiye'de Alevilik- Bektaşilik*, s. 87.

ölülerini ok, yay ve diğer eşyaları ile birlikte gömüyor ve şamâni matemî yapıyorlardı.²⁹² Yeni gelen kitlelerin, bu eski inanışlarını muhafaza etmelerinden dolayı Anadolu'daki İslamlaşma hadisesi tam manasıyla gerçekleşmemiştir. Bu dağınık durum XII. ve XIV. yüzyıllarda varlığını iyice hissettiriyordu. Hatta bu yeni gelen kitlelerin içinde hiçbir şekilde İslamla tanışmamış olan gruplar da mevcuttu.²⁹³ Bu duruma rağmen Anadolu halkının birçoğu Sünniliği benimsemiştir; fakat köylerde ve uç bölgelerinde yaşayan göçebe Türkmenlerle şehirlerde oturan ve içlerinde İranlı unsurların da bulunduğu halk arasında, dini telakkilerde farklılıklar görmek mümkündür. Başta dini ilimlerin tahsil edildiği medreseler olmak üzere bütün diğer içtimâi dini müesseselerin daha çok şehirlerde toplanmış olması, şehir halkının göçebelere veya köy ahalisine göre daha yüksek bir dini kültüre sahip olması sonucunu doğuruyordu. Buna mukabil şehirlerin dışında kalan ve dini bilgileri oldukça zayıf, an'anelerine çok bağlı Türkmenler ise daha çok Türkmen şeyh ve dervişlerinin tesirinde bir dini hayat sürdürüyorlardı.²⁹⁴ Anadolu'daki dini durumun bu şekilde olması birçok sûfiyâne akımında bu topraklarda yayılmasına sebep olmuştur. Fuad Köprülü bunun çokta olumlu sonuçlar doğurmadığını söyleyerek sûfiyâne akımların Anadolu toprakları üzerindeki etkisini şu şekilde anlatır: “ İslam âleminde şiddetle hükümran olan sûfiyâne akımlar Sünnilik ünvanı altında bile şî ruhunu halk ve güzîdeler arasında o kadar kuvvetle yaymıştı ki aynı hali Anadolu'nun dini tarihinde de açıkça görmekteyiz. Anadolu dini tarihinin en mühim unsuru olan Türkmen boyları ise kalam alimlerinin felsefe münazaralarına tamamen lakayt kalarak, yalnız kendi kavmi an'anelerine mutâbık gelen ve Türkmen babaları tarafından telkin edilen akideleri kabul ile iktifa ediyorlardı.²⁹⁵ Muhtemelen bu durum Anadolu'da birçok tarikatın yayılmasına neden oldu. Anadolu'ya göç ederken eski inançlarını terk etmeyen Türklerin Şamâni inanç ve an'aneleri de bu tasavvuf tarikatlarına girerek bir dini kaynaşma vücuda getiriyordu. Nitekim Türkistan'da musiki ve sema (raks), ilahi cezbenin galebesi halinde makbul sayılıyor ve bu sebeple tarikat âyinlerinde icrası bir mahzur teşkil etmiyordu. Anadolu'da Mevlevî ve ahi zaviyelerinde âyinlerin esası oluyordu. Öyle ki eski

---

²⁹² Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 511.

²⁹³ Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İst. 1983, s.19.

²⁹⁴ Çetin, Osman, *age*, s.163.

²⁹⁵ Köprülü, *age*, s.22-23.

kamların vecdli hareketleri İslamlaşıyordu.²⁹⁶ Bu sebeple XIV. ve XVI. yüzyıllara gelindiğinde ise bir çok Şii-Batını unsuru içerisinde barındıran fikirler Anadolu Türkmenleri arasında yayılmıştı. Örneğin Kalenderîlik²⁹⁷, Mevlevîlik²⁹⁸, Bayramiyye²⁹⁹, Hurufîlik³⁰⁰, Bektaşîlik³⁰¹ XV. yüzyılda Anadolu’da mevcut olan tarikatlardandı. Bu tarikatların bir çok mensubu bulunmaktaydı. Bayramiyye, Mevlevîlik ve Bektaşîlik

²⁹⁶ Turan, Osman, *age*, s.515.

²⁹⁷ Kaba ve kalın hatlarıyla, yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkarak dünyayı kale almaya değer görmeyen ve bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla da açığa vuran tasavvuf akımına Kalenderîlik denir. Muhtemelen Hind ve İran mistitiziminden etkilenen sûfiler sayesinde İslam içine girmiştir. Kalenderîliğin Anadolu topraklarına girişi ise XIII. asrın ilk çeyreğinden sonra Moğol istilasının açtığı göçlerle olmuştur. Bu Kalenderîler başlarına iki yanında boynuzlar bulunan keçeden bir başlık giyerek saç, sakal ve kaşlarını kazıyarak gür bıyıklar bırakırlardı. Boyunlarında küçük ziller ve aşık kemikleri asılıydı. Korkunç bir gürültüyle çaldıkları davullarının temposuna uyarak raks ediyorlar, bu arada korkunç naralar atıyorlardı. Onlar bu kılıkları ve yaptıkları rakslar dolayısıyla, zındıklıkla itham edilmiş ve “Şeytan’ın arkadaşları” diye nitelendirilmişlerdir. Bunun dışında Anadolu’da yüksek zümre Kalenderîliği diyebileceğimiz zümrede mevcuttur ki bunlar da diğer Kalenderîler gibi ömürlerini seyahatle geçirmekle birlikte, öbürleri gibi acayip kıyafetlerle dolaşan, esrar çekip afyon kullanan, şehir şehir, kasabab, kasaba dilenerek mezarlıklarda, açık arazilerde yatıp kalkan kişiler değildirlir. Şems-i Tebrizi bu grup içindedir. Kaynakların belşrttiğine göre Kalenderîler ,mahrem yerleri hariç hemen hemen çıplak gezmekte, sırtlarında güneşte kurutulmuş bir koyun veya keçi postunu taşımaktaydılar. Yiyeceklerini dilenerek temin ederlerdi. Kalenderîler sürekli seyahat ederler zevk ve sefahat içinde hayatlarını geçirirlerdi. Onların nazarında cami ile meyhane arasında fark yoktu. Başkalarının ibadetle Allah’a yaklaştığı gibi kendilerinin de bu tarz eğlence ve sefahat alemleriyle Allah’a yaklaştıkları iddiasındaydılar. Kalenderîler arasında çok sayıda şair de yetişmiştir. Bunların şiirlerinde işledikleri dünyevî konular hayli fazla olmakla beraber, kendi inançları olan şiilik, hurifîlik, tenasuh, hulul ve hatta ateizmle ilgili fikirleri dile getirmişlerdir. Bkz: Ocak, Ahmet Yaşar, *Kalenderîler*, TTK, Ank.1990, , s.5-6, 71-75, 112, 114, 229.

²⁹⁸ Mevlevîlik Mevlana Celaleddin Rûmî tarafından tamamen Sünni akideye bağlı olarak kurulmuştur. Fakat daha sonra Mevlana’nın Sultan Veled’den olma torunu Ulu Arif Çelebi zamanında, Mevlevîlikte, Kalenderîliğin etkilerini görmeye başlıyoruz. Sultan Veled yerine postnişin olan Ulu Arif Çelebi ve ona bağlı olanlar şeriata uymayan ve şaraba düşkün kalender-meşrep sûfilerdi. Bu durum, Ulu Arif Çelebiden sonra Konya Dergahına postnişin olan Divane Mehmed Çelebi ile daha açığa çıkmıştır. Bu kalender-meşreplik Mevlevîliğin Şemsiye kolunun doğmasına neden olmuştur. Divane Mehmet bir ara İran’a gitmiş ve İmam Rıza’nın türbesinde bir gazel söylemiştir. Bu gazel onun Şîî eğilimlerini göstermesi açısından önemlidir. Bkz: Ocak, *Kalenderîlik*, s.203-204. Ayrıca Divane Mehmed Çelebi’nin Bektaşiler ve Kalenderîler ile kaynaşması Mevlevî’lerin bazılarında bir Alevî hatta Batınî temayülün meydana geldiğini gösterir. Bkz: Gölpinarlı, Abdülbâkiy, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İst.1953, s.224. İşte Şeyh Cüneyd Karaman’a geldiğinde böyle düşünen Alevîler arasında taraftar bulmuştu.

²⁹⁹ Bayramiyye tarikatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: dipnot 258.

³⁰⁰ Hurufîlik XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde Horasan’ın Esretabad Kasabasında Fadlullahi’n-Naimi tarafından kurulan ve zamanla Anadolu’yu etkisi altına alan bir akımdır. Hurufiler sayıların gizemi olduğunu düşünüp sayılarla bir takım meseleleri açıklamaya çalışırlar. Bkz: Hurufîlik mad, *İA*, c. VI, s.598-600.

³⁰¹ Bektaşîlik Hacı Bektaş Veli tarafından kurulmuştur ve Hacı Bektaş Veli bazılarının iddia ettiği gibi İslam dışı unsurlara fikirlerinde yer vermemiş aksine o, “Türkmen Sünniliği”nin öncülerinden olmuştur. Fakat Hacı Bektaş, Kalenderîler, Haydarîler, Işıklar ve Torlaklar tarafından istismar edilmiş ve batınî, hurufî ve şîî vasıflı menfî bir edebiyata alet edilmiştir. Şöyle ki bunla şîî-batınî fikirlerden ibaret görüşlerle Türkmenler arasında dini ve imanı hiçe sayan bir bozgunculuk faaliyetine girişince, Osmanlı asayışı sağlamak için bunları takibe almış; onlarda son derece kurnaz bir şekilde kendilerini Bektaşîlik şemsiyesi altında saklamışlardır. Bkz: Fığlalı, Ethem Rûhi, *Türkiye’de Alevîlik-Bektaşîlik*, Ank. 1990, s.162-163.

başlangıçta tamamen Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akidesine göre kurulmasına rağmen zamanla bazı kolları arasında şii-batını tesirler olmuştur. Kalendirilik ve Hurufilik ise tamamen bânîni esasları içermekteydi. Anadolu'nun bu karmaşık yapısı burada yaşayan insanları devlet aleyhindeki propagandalara açık hale getirmişti. İşte Şeyh Cüneyd Anadolu'ya gelip kendi fikirlerini yaymaya çalıştığı zaman, onun fikirlerini kabul edebilecek, etrafında toplanabilecek, devletin ve halkın kendilerine pek iyi gözle bakmadığı bu zümreleri potansiyel taraftar olarak bulacaktır.³⁰² Şeyh Cüneyd Anadolu'ya geldiğinde, yukarıda saydığımız tüm grupların hemen hemen hepsinden kendisine taraftar bulabilmiştir.³⁰³ Ancak şunu unutmamak gerekir ki bütün propagandalara rağmen Anadolu halkının büyük çoğunluğu Sünnî idi. Sünnî olmayan mezhep ya da tarikatların çoğunluğu bu gerçeği değiştirmez.³⁰⁴

8) Anadolunun Sosyal Yapısı (Konar-Göçer Toplum Yapısı)

Anadolu'daki sosyal yapı incelendiğinde halkın bir kısmının şehirlerde yerleşik hayat sürdürdüğünü, diğer bir kısmının da yarı göçebe bir hayat sürdürdüğünü görmekteyiz. Özellikle XIV. ve XV. yüzyıllarda bir çok değişik yerlerden gelip Anadolu'ya yerleşen Türklerin bir kısmı devletin ön ayak olmasıyla şehir merkezlerine yerleşmelerine karşın, diğer bir kısmı da köylere yerleşmiş veya göçer aileler halinde hayatlarını devam ettirmişlerdir. Türklerin göçleri de uzun yüzyıllar devam edegelmiştir. Durum böyle olunca, daha önceleri gelip şehir merkezlerine yerleşen Türklerle, yeni gelip şehir merkezlerine yerleşmeyen, köy hayatını sürdüren veya yaylak-kışlak geleneğini devam ettiren Türkler arasında bir kültür farklılığı oluşmaya başladı. İki kesimin birbirini beğenmemesi sonucu yeni bir durum ortaya çıktı. Bu yüzden sosyal ve kültürel bir birlik ve kaynaşma sağlanamadı. Bu farklılığın bir neticesi olarak, şehir hayatını benimsemiş olan Türkler, Orta Asya'nın göçebelik adetlerine göre yaylak-kışlak düzenini bu yeni topraklarda da sürdüren Türklere "yürük" derken, bunlar da şehirli Türkler için tembel manasına gelen "yatak" tabirini kullanmaya başladılar.³⁰⁵

³⁰² Ekinci, *Anadolu Aleviliği*, s. 41.

³⁰³ Ekinci, *age*, s.47.

³⁰⁴ Çetin Osman, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılış*, s. 163; Ekinci, *age*, s. 47.

³⁰⁵ Ekinci, *age*, s.24-25. Göçebe Türklerle ilgili geniş bilgi için bkz. Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İzmir 1990, s.63-639.

İki grup arasındaki kültürel farklılık dini alanda da kendisini göstermekteydi. Başta dini ilimlerin tahsil edildiği medreseler olmak üzere, diğer içtimai-dini müesseselerin şehirlerde toplanması şehir halkının göçebelere veya köy ahalisine göre daha yüksek bir dini kültüre sahip olması sonucunu doğuruyordu. Göçebe halk kitlelerinin dini kültürlerinin diğer halk gruplarına göre zayıf olması onları Ehl-i Sünnet dışında propagandalar da zayıf bırakmış, hatta birçoklarının bu propagandalara kapılmaları sonucunu doğurmuştur.³⁰⁶

Halk arasındaki bu kültürel ve dini anlamdaki farklılıklar dışında, özellikle Osmanlı Devleti'nin göçebe halkı iskân etmeye çalışması, boyunduruk altına girmek istemeyen halk kitlelerinin devlete muhalif olan güçler yanında yer almasına sebebiyet vermiştir.

Göçebe aşiretlerinin kendilerine has bir iç yönetimleri vardı ve bu yönetimde Osmanlı bürokrasinin deneyimlerine ve beklentilerine uymuyordu. Göçebelerle Osmanlı yönetimi arasındaki irtibat noktaları aşiret liderleri idi. Buna yerel yöneticilerde müdahale edemezdi. Aşiret reisi, aşiret üyelerinin nazarında tek gerçek iktidar sahibi ve sadakat gösterecekleri tek kişiydi. Yönetim ise, böyle imparatorluk içinde imparatorluk kalmasının kabul edilebilir olmadığı sonucuna vardı. Osmanlı yönetimine göre göçebeler sabit bir yerleri olmadığından konup göçtükleri için bulunamıyor ve vergilendirilemiyorlardı. Bu durum onları idare etmekte güçlükler çıkarıyordu. Bu hareketlilikleri, uzak bir bölgede aniden ortaya çıkıp ekili arazilerde koyun otlatıp sorun çıkarabilmeleri ya da köylülere saldırmak gibi eylemleriyle potansiyel bir tehlike kaynağı oluşturuyordu. Dahası örgütlenme biçimlerinin liderin aşiret içindeki otoritesinde yoğunlaşması, göçebeleri Osmanlı Devleti'nin bir parçası olma bağlamında itaat etmeye de özendiriyordu. Devlet bütün bu sorunların göçebelikten kaynaklandığını ve yerleşik düzenin sorunları çözeceğine inanıyordu. Bu sebeple Osmanlılar göçebeleri, bağımsızlığın ve hareketliliğin beslediği bir tehdit, yerleşik toplum rüyasına karşı potansiyel bir tehlike olarak gördüler. Dolayısıyla bu

---

³⁰⁶ Çetin, Osman, *age*, s.165.

tehlikeyi bertaraf etmek için yapılacak en hayırlı şeyin “iskân ve yerleşme” olduğu sonucuna varmışlardır.³⁰⁷

Bu sebeple özellikle XIV. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı yönetimi Anadolu topraklarında tüm Osmanlı tebâsının yerleşmesi ve böylelikle yerlerinin kolaylıkla tespit edilip vergilendirilmeleri yönünde çalışmaları hızlandırmıştır.³⁰⁸ Göçebeleri yerleşik hayata geçirmenin en belirli aracı ise vergilendirmeydi. Bir göçebe ise üç şekilde vergilendirilebilirdi: Sürüler üzerinden, sürülerin ürünleri üzerinden ya da kendi iş gücü üzerinden.³⁰⁹ Osmanlı yönetiminin göçebeleri vergilendirmekte izlediği yol, göçebelerin geleneksel olarak kendi aralarındaki uygulamalarının çok ötesindeydi. Osmanlı vergilendirmesi kırsal yaşamı değil, yönetimin gereksinimlerini karşılamaya yönelik düzenli ve sürekli bir uygulamaydı. Göçebelerin sürüleri üzerinden alınan koyun vergisi marjinal sermayeli göçebeleri yerleşik düzene girmeye mecbur etti. Yerleşik hayata geçen bu göçebeler yazın ya da kışın yeni bir otlak bulma gereksinimi duyduklarında “otlak” uygulamaları ile cezalandırıldılar. Bu cezalar göçebeleri belirtilmiş iki otlağın içinde ve göç yollarında ne zaman geleceği belli olmayan sağanak yağmurların şiddetine terk etti. Osmanlı vergi politikasının amacı, göçebeleri yerleşime zorlamak ya da en azında bilinen bir güzergâhta tutmak ve sayılarını en aza indirmektir.

Yoksul göçebe daima korumak zorunda olduğu sürüsünü elinde tutabilmek için olağanüstü önlemlere zorlanıyordu. Daha iyi geçinebilmek için, sık sık güzergâhını değiştirmek ve o yıl yeterli yağmur almayan otlağını değiştirmek ve en iyi otlağı bulmak zorunda kalıyordu. O zaman sürekli tekrarlanan cezalarla karşılaşılıyordu ve sürekli hareket halinde olmazsa, bu cezaların toplam etkisi onu fakir düşürmeye yetiyordu. Koyun vergisi ve ceza uygulamalarının baskısı altındaki göçebenin sonuç olarak iki seçeneği kalmıştı, yerleşim ya da isyan.³¹⁰ İşte Osmanlı'nın göçebeleri yerleşik yaşama geçirmek için oluşturduğu kanunlar, göçebeler üzerinde ters etkiler yapmış ve devlete karşı daha mesafeli durmalarına neden olmuştur. Dolayısıyla da devlete karşı

---

³⁰⁷ Lindner, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. Müfit Günay, İmge Kitapevi, Ank. 2000, s.95-96.

³⁰⁸ Lindner, *age*, s.88.

³⁰⁹ Lindner, *age*, 97. Osmanlı'nın göçebeleri nasıl vergilerle mükellef tuttuğu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Lindner, s. 98-118.

³¹⁰ Lindner, *age*, s. 118-119.

tepkili olan göçebeler, devletin karşısında olan güçlere sempati duymuş ve bu doğrultuda oluşan isyanlara iştirak etmişlerdir.

Ayrıca vergi gelirlerinin göçebelerin yararına değil, yerleşik tımarlı sipahilere, vilayet yöneticilerine ve haslarına kullanılması, askeri faaliyetlere katılan göçebelerin kendilerini küçültücü işlerde bulması Şah İsmail'i çekici kılan nedenlerden biridir. Çünkü Şah İsmail ordusunda, göçebe askeri birliklerine ve divanında da göçebe liderlerine en ön sırada yer vermektedir.³¹¹

Anadolu'daki bozuk ekonomik düzene bir de gerek Şah İsmail gerekse halifeleri tarafından yapılan tahrikler eklenince Anadolu'da isyanlar kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla ekonomik sebeplerle birleşen Safevî tahriki Anadolu'da isyanların çıkma sebebini oluşturur.

Yukarıda saydığımız bu etkiler ve tesirler Anadolu halkının Osmanlı Devletinden uzaklaşmasına sebebiyet vermiş ve bir takım tahrik edici insanların da ortaya çıkıp Anadolu halkını Osmanlı aleyhinde kışkırtması isyanların çıkmasına sebep olmuştur.

III) XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE ANADOLU'DAKİ MEHDİLİK HAREKETLERİ

A. Şah Kulu Olayı

Safevî Devleti'nin halifeler vasıtasıyla Anadolu'da gerçekleştirdiği propaganda faaliyetinin dikkate değer en önemli hâdisesi Şah Kulu isyanıdır.

Şah Kulu, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden olan Anadolu halifelerinden Hasan Halife'nin oğludur.³¹²Bazı kaynaklar Hasan Ali Halifenin isminin Karabıyık olduğunu bu sebeple de Şah Kulu'nun gerçek isminin Karabıyık oğlu Hasan

---

³¹¹ Lindner, *age*, s.119.

³¹² Uzunçarşılı, *age*, c.II., s. 253

olduğunu kaydeder.³¹³ Karabıyık'ın oğlu olan bu kişi kendisine Şah Kulu sanını vermiş Osmanlılar ise bu ismi Şeytan Kulu olarak değiştirmiştir.³¹⁴

Şah Kulu Teke ahalisindedir. Bilindiği gibi Teke Vilayeti Kızılbaşların yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir.³¹⁵ İşte bu Hasan Halife oğlu Şah Kulu Antalya ve havalisinden başlayarak Şah adına çalışıyor ve aynı zamanda faaliyetini adamları vasıtasıyla Rumeli'ye kadar götürüyordu.³¹⁶

Kendisine Şah Kulu ünvanını veren bu şahıs Korkuteli tarafında Yalınköy civarında oturmaktaydı ve kendi köyü civarında bir mağarada oturup ibadetle meşgul olur görünüp, kendisini ziyarete gelenler vasıtasıyla şöhreti artmış hatta Sultan II. Bâyezid bile kendisine para göndermişti. İşte bu suretle şöhreti artan Şah-kulu gizli maksadını fiile çıkarmak için fırsat ararken Sultan Bâyezid'in devlet işlerini vezirlerine bırakması ve oğullarının da saltanat kavgaları Şah-kulunu cesaretlendirmişti.³¹⁷

Sultan II. Bâyezid devlet işlerini bırakmış, şehzadeler arasında da taht mücadeleleri vardı. Daha önce belirtildiği gibi Sultan Bâyezid'in sekiz oğlu vardı; fakat üçü hayattaydı. Bunlar: Korkud, Ahmed ve Selim'dir. Şehzade Korkud Teke, Şehzade Ahmed Amasya, Şehzade Selim Trabzon Vilayetlerini yönetmekteydi. Şehzade Selimin on altı yaşındaki oğlu Şehzade Süleyman'a ise Bolu Eyalet'i verilmişti. Fakat Şehzade Ahmed yeğenine verilen bu eyalete itiraz etti. Çünkü yeğenin in eyaleti Amasya ile İstanbul arasındaki yol üzerindeydi. Bu ise Şehzade Ahmed için taht yolu üzerinde bir engel olabilirdi. Bu yüzden Şehzade Ahmed bu duruma itiraz etmiştir. Bu durum üzerine Sultan Bâyezid, hanedanın asayışı için genç şehzadenin görev yerini Kefe Eyaleti olarak değiştirdi. Bu sıralarda Sultan Bâyezid'in yaşı hayli ilerlemiş ve sıhhati de bozulmuştu. Oğulları ise babalarına halef olmak hırslarında idiler. Sultan Bâyezid'in hayattaki en büyük oğlu Şehzade Korkud'du. Şehzade Korkud'un şiir ve musikiye düşkün olması ve kısır olması nedeniyle yeniçeriler Şehzade Korkud'u padişaha halef olarak görmüyorlardı. Bu sebeple padişah, ortanca oğlu Şehzade Ahmed'i kendine halef

---

³¹³ Danişmendi, c.I, s. 418; Hammer, c.II, s. 379. Şah Kulunun aslında gerçek ismi malum değildir.

³¹⁴ Danişmendi, c.I, s. 418; Hammer, c.II, s.379.

³¹⁵ Danişmendi, c.I, s.418; Uzunçarşılı, c.II, s.253.

³¹⁶ Uzunçarşılı, c.II, s. 253.

³¹⁷ Uzunçarşılı, c.II, s.254.

olarak görmekteydi. Bu durum en küçük evlat olan Şehzade Selim'in hırsını tahrik ediyordu.

Bununla beraber Yeniçerinin teveccühü Selim'eydi. Selim yeniçerinin kendi yanında olduğundan emin olduktan sonra yavaş yavaş taht için hareket etmeye başladı. Bu doğrultuda ilk olarak babasından müsâde almaksızın sancağı olan Trabzon'dan, oğlunun sancağı Kefe'ye gitmeye karar verir. Kefe'den Çerkezistan içlerine akınlar yapar. Bunu haber alan padişah öfkelenir ve Sultan Selim'in kendi eyaletine dönmesini emretti. Şehzade Selim ise itaat etmesi karşılığında, babasına ve hükümet merkezine yakın olmak maksadıyla Rumeli'nde bir sancak istedi. Daha sonra yirmi altı senedir görmediği babasının elini öpmek bahanesiyle Edirne'ye gitmesine müsaade olunmasını üç defa talep etti. Fakat babası oğlunun tasavvurlarını anlamış bulunduğu için üç defa da o müsaadeyi reddetti. Rumeli'nde sancak talebini de kabul etmedi. Bunun üzerine Şehzade Selim eyaletin değiştirilmesi talebini bizzat teyid için bir ordu denilebilecek maiyetiyle Edirne'ye gitmeye karar verdi (Mart 1511). Babası Şehzade Selim'i bir çok kez ikaz etti; fakat Selim bildiğini yaptı ve nihayet Şehzade Edirne kapılarındaki Çukurova Vadisine ordugâh kurdu. Bu durum üzerine görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Şehzade Selim'e gelerek babasının hayatta olduğu sürece Şehzade Ahmed'i veliaht olarak tayin etmeyeceğine söz verdiğini söyledi. Böylece baba ile oğul arasında çıkabilecek bir harpte engellenmiş oldu. Şehzade Selim'in Rumeli'nde sancak talebi de kabul edildi ve Semendire Eyaleti Vidin ve Alaca-Hisar arazisinin ilhakiyle uhdesine verildi. Daha sonra padişah İstanbul'a ve Şehzade de Semendire'ye doğru yola çıktı.³¹⁸

Rumeli'nde bu kavgalar olurken Şehzade Korkud kardeşinin Edirne yakınlarına geldiğini haber alır ve hemen Antalya'dan çıkararak Bayezid'in daha önce kendisine vermekten çekindiği Saruhan Eyaletini zapt etmişti.

Şehzade Korkud'un bu ani hareketi bu sancağın idaresini başsız bırakmıştı. Böylece Şahkulunun gizli emellerini gerçekleştirmek için de fırsat doğmuştu.

Şehzade Korkud'un birdenbire çıkıp meçhul bir istikamete gitmesi II. Bayezid'in vefatından dolayı tahtı elde etmek için İstanbul üzerine bir hareket şeklinde tefsir

---

³¹⁸ Hammer, c.II, s.376-378; Danişmendi, c.I, s. 417; Uzunçarşılı, c.II, s.234-241.

edilmiş, bu vaziyetten istifade etmek isteyen Kızılbaşlar, Şiilerce mübarek sayılan 10 Muharrem'de toplanmışlardır.³¹⁹ Kızılbaşların ilk hareketi, şehzadenin hareketinden sonra yola çıkarılan hazineleriyle ağırlıklarının “Elmalı” köyü civarında yağması olmuştur. Bu isyanın başındaki Şah Kulu'nun amacı Osmanlının içinde bulunduğu durumdan istifade ederek bütün Anadolu'yu zapt edebilmektir. O sırada Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'dır. Karagöz Paşa Kızılbaşlara karşı bir kuvvet göndermiş fakat mağlup olup hemen hemen hepsi kılıçtan geçirilmiştir. Bu zaferinden güç alan Şah-kulu Kütahya'ya doğru yürümüştür.³²⁰ Bu sırada Osmanlının küstürmüş olduğu bazı tımar sahiplerinin de isyana katılmasıyla katılımcıların sayısı on ya da yirmi bin civarına ulaşmıştır.³²¹ Gönderdiği kuvvetlerin mağlup olması üzerine Kızılbaşları Kütahya önlerinde bizzat karşılayan Karagöz Paşa da mağlup ve esir olmuştur. Bunun üzerine vezir-i azam Hadım Ali Paşa ile Amasya Valisi Şehzade Ahmed ve Beyşehir ve Niğde Sancakbeyi Şehinşah'ın oğlu Mehmed ve Şehzade Ahmed'in oğlu Osman bunları tenkile memur edildiler. Bu sırada Şah Kulu kuvvetleri Karaman Beylerbeyi Haydar Paşa'yı öldürerek kuzeye doğru ilerlediler. Şehzadeler ise Kütahya mevkiinde Ali Paşa ile birleşerek asileri sarp bir dağda sardılar. Fakat Şehzade Ahmed asileri yok etmeye çalışacağı yerde “saltanat bana verilmiştir” diye Ali Paşa ile gelen yeniçerileri kendisine biat etmeye çağırdı; ancak red cevabı aldı. Bu durumdan istifade eden asiler kaçmayı başardılar. Ali Paşa hemen bunları takibe koyulduysa da Şehzade Ahmed kendisine biat etmeyen yeniçerilere küserek Ali Paşa ile birlikte hareket etmeyip sancağına çekildi. Şehzade Ahmed'in bu tavrı kapıkulu efradının ondan iyice uzaklaşmasına sebep olmuştur. Hadım Ali Paşa Çukurova'da Şah Kulu kuvvetlerine yetişerek Gedikhan'ı mevkiinde onlarla çarpışmıştır. Çarpışma esnasında Şah Kulu bir ok ile öldürülmüştür. Maalesef Hadım Ali Paşa'da bu çarpışmada şehit düşmüştür. Galebe etmiş olan hükümet kuvvetleri başsız kalarak ilerleyemediler. Bu durumda serbest kalan Şah Kulu kuvvetleri de İran'a çekildiler.³²²

Müneccimbaşı Ahmed Dede ise onun mülhid, zındık, Râfizî, Kızılbaş biri olarak tavsif emiş ve olayı sebepleriyle, sonuçlarıyla şu şekilde anlatmıştır: 917 (1511) yılında

³¹⁹ Danişmendi, c.I, s. 418.

³²⁰ Danişmendi, s. 418; Hmmer, s. 379; Uzunçarşılı, s. 230.

³²¹ Bu rakamı Danişmendi vermiştir. s.418.

³²² Uzunçarşılı, s. 231; Hammer, s. 379-381; Danişmendi, s.420.

garip olaylardan biri de Teke yöresinde Şah Kulu adında bir zındığın ortaya çıkıp Anadolu'nun bir çok yerini ele geçirmesidir. Bu olay şöyle gelişti:

“Sultan Korkud Teke Türkmenlerinden oldukça rahatsız olmuştu. Teke Eyaleti'nde bulunmaktan büyük bir üzüntü duyuyordu. Babasının sağlığının bozulduğunu ve ülke yönetiminin vezirlerin eline kaldığını öğrenince eski eyaleti Manisa'ya dönmek istedi. Adamlarından bir bölümünü, hazinesi ve ağırlıklarını nakletmeleri için bırakıp kendisi bir miktar askerle bir gece süratle Saruhan'a hareket etti...”³²³

Müneccimbaşı Ahmed Dede Şehzade Korkud'un bu davranışını iyi niyetine bağlayarak, bu memlekette ki asilerden sıkılarak burayı terk ettiğini ve babasının hastalığından dolayı memleketi idare eden vezirlere işi bırakmak istememesinden dolayı Manisa'ya geldiğini söylüyor. Fakat burada Münecimbaşı Ahmed Dede şunu unutmaktadır nasıl olur da Şehzade Korkud kendisini bile bunaltacak kadar sorunlu bir memleketi, hiç düşünmeden başsız bırakır. Bu kadar sorunlu bir memleket idarecisz kalınca daha fazla sorunlu olmaz mı? Ayrıca şunu kabul etmek gerekir ki Şehzade Korkud memleketini düşündüğü için değil, kardeşi Selim'in Semendire valisi olduğunu haber alınca veliahtlığın ona geçeceği endişesiyle, merkeze yakın bir vilayet olan Manisa'ya gitmeye karar vermiştir. Maalesef onun bu düşüncesizliği padişah olabilmemesini sağlayamadığı gibi, Anadolu'da da birçok kanın akmasına sebebiyet vermiştir.

Daha sonra Münecimbaşı Ahmed Dede şöyle devam ediyor: “Bu diyarın eşkıyası ve bilhassa Kızıl Kaya'da bulunan çapulcular, Sultan Bâyezıd Han'ın vefat ettiğini oğlunun da tahta geçmek için süratle gittiğini zannedip fitne çıkardılar 917(1511). Muharrem'in onunda Rafizî adetlerine göre toplanıp Kızılbaş eşkıyasından Şah kulu adında –daha sonra Şeytan Kulu şeklinde tahrif edilmiştir- bir mülhide biat ettiler. Bir miktar adam gönderip Sultan Korkud'un hazinesini ve ağırlıklarını götürən adamlarını yakaladılar. Hepsini öldürüp ellerinde ne varsa aldılar. Bu havalideki eşkıyanın kendilerine katılmasıyla sayıları günden güne çoğaldı. Köyleri zulümle harap olan tımar ehlide bunlara katıldı.

---

³²³ Münecimbaşı Ahmed Dede, *age*, c.II, s.427.

“ ...Bütün bunların sebebi, Sultanın memleketin durumundan bî-haber olması, memleketin idaresini vezirlere bırakıp, yaptıkları işleri kontrol etmemesi olmuştur. Vezirlerden her birinin kendine bağlı adamları vardı. Bunlar da rüşvet almak, mallarını artırmak için halka zulmetmekten geri kalmıyordu...”

Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin bu ifadeleri isyana katılanların tamamının Safevî yanlısı olmadığını bize gösterir. Devlet yönetiminden rahatsız olan, açlık ve fakirlik altında ezilen halk da, Osmanlı yönetimine tepki olarak bu isyanlara katılmıştır.

“ ...Şah Kulu etrafına toplananların çoğaldığını görünce Anadolu beylerbeyinin bulunduğu Kütahya üzerine yürüdü. Yol üzerindeki memleketlerin ahalisi kaçıp sarp yerlere, dağlara sığındılar. Karagöz Paşa, Şah Kulu'nun üzerine gelmekte olduğunu haber alınca, toplayabildiği kadar asker toplayıp emirlerinden biriyle Şah Kulu'nun üzerine gönderdi. Şah Kulu bunları bozup askerinin çoğunu öldürdü. Karagöz Paşa durumdan haberdar olunca kemâl-i mertebe gazaba gelip hazır bulunan bin kadar Anadolu sipahisiyle Kütahya haricinde Şah Kulu'nu karşıladı. Şiddetli bir savaş oldu. Karagöz Paşa savaş esnasında esir düştü. Askerlerinden de ancak Allah'ın kendisine uzun ömür verdikleri kurtulabildi. Bu rivayet Hoca Efendi tarihinde nakledilmiştir. Ancak aynı tarihinde daha önce Karagöz Paşa'nın Mısırlılarla yapılan savaşlardaki tutumu yüzünden Sultan tarafından önce hapsedilip, sonra da katledildiği nakledilmişti. Bu başka bir Karagöz Paşa ise mesele yok. Bu meseleye dikkat edilmeli. Şah Kulu beylerbeyini de yenip ağırlıklarını yağmalayınca iş oldukça ciddileşti. Mülhid herif Kütahya'nın yakılmasını emredip Bursa'ya doğru yürüdü. Yolda Bâyezid Han'ın hayatta olduğu haberini alınca geri dönüp Alaşehir'e yöneldi.

Bu sırada Sultan'ın yanında bulunan Vezir-i Azam Ali Paşa, Şah Kulu olayına pek önem vermeyip Bâyezid Han'a “ bu mesele Anadolu beylerbeyi ve diğer umerânın ihmalinden dolayı bu kadar büyümüştür” diyerek isyanı basit bir hâdise gibi gösteriyordu. Fakat Sultan'ı bu şekilde oyalarken Karagöz Paşa'nın başına gelenler duyulunca Bâyezid Han'ın hastalıkları daha da şiddetlendi. Saltanatı Sultan Ahmed'e teslim etmeye kati olarak karar verdiler. Ancak bu Sultan Ahmed'in Şah Kulu gâilesini ortadan kaldırmasına bağlıydı. Bâyezid Han bu durumu vüzera ve devlet ileri gelenleri ile görüştü. Hadım Ali Paşa kalkıp yeri öptü ve bu işi bitirmek için gönderilmesini rica

etti. Bundan maksadı Sultan Ahmed ile buluşup onu tahta geçirmek için hazırlık yapmaktı. Sultan'ın müsaadesi üzerine Hadım Ali Paşa dört bin sipahi ve bin yeniçeri ile acele Gelibolu Boğazı'ndan Anadolu'ya geçti. Anadolu beylerine ve askerlerine toplanmaları için haber gönderdi. Gelen beylerin ve askerlerin çeşitli ihsanlarla kalplerini kazanmaya çalıştı.

Diğer taraftan Sultan Ahmed de Amasya'dan kalkıp Engürye'ye gelmişti. Etrafa bazen kardeşi Korkud'u, eyaleti olan Teke'ye dönmeye mecbur etmek, bazen de Kızılbaş isyanını bastırmak için yola çıktığını ima eden rivayetler yaydırıyordu. Fakat esas maksadı, babasına emir-i Hak saltanat merkezine yakın bir yerde bulunmaktı. Bu tedbiri de Ali Paşa düşünmüştü.

Bu sırada, Bâyezıd Han'ın Ali Paşa ile birleşip Kızılbaş isyanını bastırmasını bildiren emir geldi. Vezir-i Azam Ali Paşa askeriyle gelip Sultan Ahmed'in ordusuna katıldı. Yalnız kaldıklarında "taht-ı saltanat sizindir" diye müjde verdi. Sultan Ahmed kalplerini kendi tarafına celb etmek için askerın başlarına çeşitli hediyeler verdi. Saltanatı avucunun içinde bildi.

Aynı gün içinde Ali Paşa'ya Selim Han'ın Edirne'ye geldiği, kendisine Semendire Sancağı verildiği ve babasıyla arasında geçenler haber verildi. Ali Paşa çok üzüldü. Anca duyduklarını Sultan Ahmed'den hatta yakın adamlarından bile gizledi. Sonra Antalya'yı kuşatan Kızılbaş eşkiyasının üzerine yürüdü. Ali Paşa'nın geldiğini duyan Kızılbaşlar kuşatmayı kaldırıp asıl yurtları olan Kızılkaya'ya çekildiler. Burası giriş ve çıkışı çık müşkül olan dağlık bir bölgeydi.

Sultan Ahmed ve Ali Paşa Kızılkaya'ya vardılar. Ali Paşa geçitleri tutmak için lüzumlu tedbirleri aldı. Karaman Valisi Haydar Paşa'yı Anadolu ümerasından iki emir ile Karaman tarafındaki geçit noktalarını tutmaya gönderdi. Kendisi de kalan askerle diğer geçitleri tuttu. Bu şekilde günler geçti. Kuşatmada olan Kızılbaşlar yiyecekleri azaldığından güç durumda kaldılar. Çadırlarını ve ağırlıklarını bırakıp kaçmaya karar verdiler. Bir gece Haydar Paşa'nın üzerine hücum edip onu ve adamlarını şehit ettiler. Önce Kayseri'ye sonra da Sivas'a gittiler. Ali Paşa ancak iki gün sonra durumdan haberdar olabildi. Bir miktar askerle ardlarına düştü. Askerin geri kalan kısmını Sultan

Ahmed'in yanına bıraktı. 917 (1511) Rebiülahirinde, Gökçay denilen yerde Kızılbaşlara yetiştı. Kemal-i gazabından askerinin artanının gelmesini beklemeyip savaşa başladı. Bir çok Kızılbaş öldürdü. Defalarca düşman safları arasına giren Ali Paşa sonunda göğsüne bir ok isabetiyle şehid oldu. Adamlarından pek azı kurtulabildi. Kızılbaşların da ekserisi katledildi. Reisleri olan Şeytan Kulu savaş sırasında kayboldu. Ölü veya diri olduğuna dair hiçbir haber alınamadı Dağılan adamları varıp mühlidlerin reisi olan Şah İsmail'e sığındılar.³²⁴

Hoca Saadeddin Efendi'de isyanın meydana gelişini aynen yukarıda anlattığımız gibi anlatır ve Şah Kulu'nun ayıplı mezhepten geniş meşrepli biri olduğundan; Anadolu illerinde yaşayan, kavrama gücünden yoksun Türklerin tanımadan bilmeden, o sapkınlık örneğine uyduğundan, halkın mallarını, çoluk-çocuklarını, varlıklarını ona feda ettiklerinden, gücü olanların ölçsüz adak ve armağanlarla onu ziyarete gittiğinden; dalalette pişkin halifelerinin bulunup kendisinin haram-helal tanımayan bir ibahi olmasından; dergâhının halk için bir hâcet kapısı ve dilek kâbesi olmasından ve sevenlerinin ona kızlarını ve kardeşlerini peşkeş çekerek önünde secde etmelerinden bahseder.³²⁵

Kısaca kaynaklar isyanın meydana geliş şeklini bu şekilde anlatır. İsyanın bastırılmasından sonra Şah İsmail'e kaçan isyancıların akıbetleri ise çok hazin olmuştur. Şimdi kısaca bu konuda kaynaklarda zikredilenleri görelim.

Bu isyancılar Erzincan hududunda iken Tebriz'den Anadolu'ya gelmekte olan beş yüz kişilik bir tüccar kafilesine baskın yapıp katlettiler. Şah İsmail bu kafilenin yolunu kesip kafiledekileri öldürenleri bunlar kendi taraftarları olmasına rağmen cezalandırmıştır. Peki Şah İsmail Anadolu'da kendi propagandasını yapan ve onun için bir ayaklanma çıkararak bu isyancıları neden öldürmüştür? Tarihçiler bu konuyla ilgili çeşitli cevaplar vermektedir. Uzunçarşılı'ya göre Şah İsmail'in bunları öldürtmesinin sebebi ticarete ve tüccara büyük ehemmiyet vermesinden kaynaklanmaktadır.³²⁶

³²⁴ Münecimbşî Ahmed Dede, *age*, c. II, s. 427-431.

³²⁵ Hoca Saadeddin Efendi, *age*, c.IV, s. 171.

³²⁶ Uzunçarşılı, s. 231.

Hammer ise olaya farklı bir bakış açısı ile bakar ve Şah İsmail'in isyankârları nasıl ve niçin cezalandırdığını özetle şu şekilde anlatır: Şah Kulu'nun öldürülmesinden sonra Teke asileri başsız kalmış ve Şah İsmail'in memleketine doğru kaçmaya başlamışlardır. Yolda bir Acem kervanını vurarak binden fazla adamı katletmişlerdir.³²⁷ Bunun üzerine Şah İsmail tebaası hakkında yapılan bu haydutluğa cesaret edenleri büyük bir ziyafete davet etti. Güya yemek hazırlamak için iki büyük kazan kaynattı. Yemeğe gelen Teke mutaassıplarının iki yeni reisini –biri sultan, öteki vezir namını almıştı- huzuruna çağırttı ve meşru hükümdarları Bâyezid'a isyan etme ve müdafaasız kervanları yağmalama sebeplerini sordu. Bunun üzerine af dileyen bu iki kişiyi mensuplarının gözleri önünde kaynamakta olan kazanlara attı ve bunların taraftarlarını da çeşitli Acem askeri fırkalarına aldı.³²⁸

Hammer Şah İsmail'in bu kişileri böyle cezalandırmasının ise iki sebebi olduğunu söyler. Birincisi metbularına başkaldıran ecnebi asileri cezaya uğratmakla, onları örnek alacak kendi tebâsını korkutmağa kâfi bir misal ortaya koyuyordu. Böylece yeni doğmakta olan devletini iç isyanlara karşı koruyabileceğini düşünüyordu. İkincisi ise Osmanlı padişahıyla hoş geçinmek isteğinde olduğunu gösteriyordu. Zira asileri cezalandırmasının akabinde, bu asileri cezalandırdığını haber vermek üzere hemen II. Bâyezid'e bir elçi göndermiştir.³²⁹

Müneccimbaşı Ahmed Dede ise isyanın sonunda Şah Kulu'nun öldürülüp öldürülmediğinin kesin olmadığını söyler ve bu konu da iki rivayet olduğundan bahseder. İlki, Şah Kulu'nun ölmediği ve kaçarak Şah İsmail'e sığındığıdır. Fakat Şah'ın fitne çıkarmasından korktuğu için öldürmüştür. İkincisi: Şah Kulu savaş sırasında öldürülmüştür ve adamları da halifelerinden birinin etrafına toplanmışlardır. Bunlar kaçarken yolda büyük bir acem kervanına rastlamışlar, bin kadar tüccar ve

³²⁷ Hatırlanacağı üzere katledilen insan sayısı Uzunçarşılı'da beş yüz olarak zikredildi.

³²⁸ Hammer'deki bilgiler Hoca Saadeddin Efendi'de de bu şekilde geçmektedir. Nitekim Hoca Saadeddin Efendi Şah İsmail'in kalabalığı dağıtıp, güçlerini parçalamak için her bölüğü beylerinden birine ağırlattığını söyler ve üçüncü gün onlar için güya büyük bir toy düzenleyip iki büyük kazan kaynattığını, toy günü geldiğinde onları azarlayıp sorguya çektiğini ve kendi memleketlerine neden böyle bir zulüm ettiklerini sorar. Cevap veremeyen Kızılbaş liderlerin ikisini kaynar kazana attığını, öteki beyleri de öldürtüp geride kalanlarını elden geçirdiğini ve beğendiğine görev verip, ötekileri serbest bıraktığını yazar. Daha sonra serbest bıraktıklarının at ve takımlarını toy verenlere armağan ettiği için, kadınlarıyla çocuklarıyla sefil olduklarını ve dilenmek zorunda kaldıklarını anlatır. Hoca Saadeddin Efendi, *age*, c.IV, s.67-68.

³²⁹ Hammer, c.II, s. 383-384.

yolcuyu öldürdükten sonra mallarını yağmalamışlardır. Erzincan'a varan Kızılbaşları Şah İsmail şerlerinden korkup, önce bölük bölük etmiş ve her bölüğü umerasından birinin yanına vermiş, sonra da askerini ayaklandırır ve karışıklık çıkarırlar korkusuyla hepsini kılıçtan geçirmiştir.³³⁰

Yukarıda anlatmaya çalıştığımız bu isyanın sonunda yaşananlar Osmanlı ve Türk tarihi açısından, günümüzde bile bir takım ezberleri bozacak neticeler, hakikatler ortaya çıkarmıştır.

Öncelikle bu isyan Anadolu'da dirlik ve düzenin bozulmasına sebebiyet verdiği gibi bir çok masumun da kanının akmasına sebep olmuştur. Ayrıca birçok Osmanlı Paşası da isyancılar tarafından şehit edilmiştir.

Baki Öz, isyankârların Anadolu'da yaptıkları kıyımı anlatan arşivleri toparlayarak eserinde almıştır. Zira bu arşivlerde bulunan raporlar kıyımın derecesini ve şiddetini bize açıkça göstermektedir. Örneğin *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan 1511 tarihli, 6187 nolu raporda* Raporu hazırlayan görevli acilen hareket edilmesi gerektiğini söyleyip şunları kaydetmişti: "... Kısaca ülkenin durumunu düzene koymak için yardımcı olmak gerekir. Asıl Kızılbaş (İnan-Safevî) kendisi gelse bu kadar kıyım olmazdı. Bu zalim uğradığı yerlerde erkek, kadın, çocuk, her ne bulursa kırar. Hatta gereksinimin dışındaki koyun, sığır gibi hayvanları da kırıyor. Kediye, tavuğu dahi kırmaktadır. Kütahya'yı talan ettiği zaman bütün giysi ve halıları yakmıştır. Kimi yapılanlar adaba uymadığı için yazılmamıştır. Çavuş İskender ile ben her şeyi gördük. Vuruşmanın başından sonuna dek gördük. Durum incelenmelidir. Çok namusa dokunuldu. Ülke halkı, özellikle Kütahya kentlisi yiyecek ve mallarını yağmalanmaktan kurtaramamıştır. Müslümanların durumu oldukça üzücüdür. Çare getirilmelidir. Çavuş İskender akıllı kulunuzdur. Tüm haber ve bilgiler ondan alınabilir. Güvenilir biridir. Kalıcı buyruk hükümetinizindir. Bütün halka şunu yaymışlardır ki zerdali vaktinde Şah gelecektir. Ülke bizimdir. Kimi kez mehdilik davası iddia eder, kimi kez Şah öldü ülkesi bana kaldı, ülke benimdir. Kimi kez birkaç günlük ömrüm kaldı, ülke benimdir türünde birbiriyle çelişen sözler eder. Çoğunluk fesadı sipahiler başlatmışlardır.

---

³³⁰ Münecimbaşısı Ahmed Dede, *age*, c.II, s 431-432.

Müslüman askeri olan sipahiler de yardımcı olmadılar. Yandaş davranmıyorlar. Şimdi onun zamanı değildir. Hemen zalimin ortadan kaldırılmasının çabası verilmelidir.”³³¹

Bu olayla ilgili Şehzade Osman’ın saraya sunduğu rapor ise şöyledir (*Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: 6321, tarih: 1511*): “... Öncelikle Teke ilinin kendilerine yandaş olmayan yağmalayıp, yıkıp, malını alıp, kendilerini yarayan çocuklarını tutsak edip, yaramayanı kırıp, Müslümanların çoluk çocuğuna hakaret etmişlerdir. Kenti yer yer ateşe verip, mescitleri ve zaviyeleri bile yakmışlardır. Buldukları kelâmullahı (Kur’an) ve kitapları ateşe verip kaçmışlardır.”³³²

Bu raporlar bize durumun vehâmetini gösterir. Bu isyancılar çoluk-çocuk demeden insanları acımasızca katletmişler hatta hayvanları bile telef etmişlerdir. Bu durum bazı yazarların bu isyancılarla ilgili mazlum ve ezilmiş halkın temsilcileri olduğu ile ilgili görüşlerini düşündürmektedir. Zîra bu insanların mazlumun temsilcileri olduğunu iddia etmek için kendilerinin zulmetmemeleri gerekiyor. Fakat bunlar kendilerinden olmayan insanları, hiç acımasızca günahsız yere öldürmüşlerdir. Dolayısıyla da günümüzde ki bazı yazarların Osmanlı’nın bu insanlara büyük haksızlıklar yaptığını yazarken, bunların da masum halka büyük haksızlıklar yaptığını belirtmeleri gerekiyor.

İsyancılar insanları katletmekle kalmayıp bir çok cami ve mescidi de yakıp yıkmışlardır. Günümüzde, tarihte Alevilere çok büyük haksızlıklar yapıldığı, inançlarını yaşamalarına izin verilmediği gibi eleştirilerde bulunanların, Alevilerin ellerine fırsat geçince camileri, mescitleri yakıp yıktıklarını unutmamaları gerekir.

Ayrıca bu isyanın önemli özelliklerinden biri de katılımcıdır. İsyana iştirak edenler sadece Safevî taraftarları değil aynı zamanda tımarları ellerinden alınmış yoksul köylülerdir. Bu konuyla ilgili Topkapı Sarayı Arşivlerinde (*Topkapı Sayı Müzesi Arşivi, No: 6187, tarih: 1511*) bulunan bir raporda katılımcılarla ilgili şunlar yer almaktadır: “... Askerlerin içinde sipahi kesiminden çok adam vardır. Çoğunluk karışıklığı yaratan bunlardır. Hisara doluşup çok sıkıntı yaratmışlardır. Hisar çarpışmasında şunları söylerlermiş. Bir daha tımar satarlar mı? Tımarlarımızı ala ala

³³¹ Öz, Bâki, *Alevilikle ilgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yay.,İst. 1995, s.125.

³³² Öz, *age*, s. 126.

tümümüzün rızkı tükendi. Timar almaya deve gerek, at gerek, mal gerektir. Yoldaşa timar yoktur. Nerede varlıklı Türk kesimi (Etrak), bezirgan, bezirgan oğullar, kadı kulları, mütevellî oğulları, ribahorlar varsa tümü timar sahibi oldular. Yoldaşa dirlik kalmadı. Timara mahalle verip, sipahi kesimine zulmetmekten ne fitne, ne fesatların çıktığını, daha neler doğuracağını türlü türlü abartılarla söylemişlerdir.”

“...Çoğunluk fesatları uyduranlar sipahilerdir. Müslüman askeri olan sipahilerden yoldaşlık gelmedi. Hemen zalimin kaldırılması için emir gereklidir.”³³³

Ayrıca bu isyan bir anlamda Şehzade Selim’in veliahtlığının yeniçeriler tarafından kesin olarak desteklenmesini de sağlamıştır. Zîra Şehzade Selim’in hayattaki iki kardeşi de bu isyanda çok büyük hatalar sergilemişlerdir. Onların gösterdiği bu hatalar Anadolu’da birçok kan dökülmesine ve düzenin bozulmasına sebebiyet verdiği gibi, onların padişahlığa ehil olmadıklarını askere kanıtlamıştır. Çünkü Şehzâde Korkud basiretsizce, hiç düşünmeden zaten problemlî bir bölge olan sancağını hayallerin peşine dalarak bırakıp gitmiştir. Şehzâde Ahmed ise isyanı bastırmakla görevlendirilmesine rağmen, isyanı unutmuş ve yeniçerilerden biat almaya çalışmıştır. Yeniçeri onun padişahlık talebini desteklemeyi kabul etmeyince de isyanı bırakıp sancağına dönmüştür. Bu durum ise zaten Şehzâde Ahmed’e mesafeli duran asker kinini daha da artırmış ve asker Şehzâde Ahmed’den tamamen uzaklaşmıştır. Halbuki Şehzade Ahmet Anadolu’yu kana bulayan bu eşkiyaların üzerine cesurca gitseydi ve başarılı olarak isyanı bastırsaydı asker ve halkın sempatisini kazanabilirdi. Ama o bu isyan da gösterdiği tutumla hem babasının hem de asker kinini kazanmıştır.

Bizce bu isyanın bize gösterdiği en önemli sonuçlardan biri ise Şah İsmail’in bu isyankârları ağır bir şekilde cezalandırmakla ortaya çıkardığı hakikatlerdir. Zira bu isyan neticesinde isyankârların cezalandırılması günümüzde de süre gelen ve Anadolu halkının ezilip itilip kakılmasından dolayı kendilerine değer verdiğini düşündükleri Şah İsmail’e sığındıkları ile ilgili tezlerini çürütür. İsyankârlara verilen bu cezalar Şah İsmail’in bazı faaliyetlerinin (iddia edildiği gibi) halk için değil, kendi çıkarları için olduğunu bize gösterir. Çünkü o Osmanlıyı kızdırmamak için (zira o Osmanlıyı en büyük rakibi olarak görmekteydi; fakat devletini henüz yeni tesis ettiği için Osmanlıyı

---

³³³ Öz, *age*, s. 128.

kızdırmak istemiyordu.) kendisi adına isyan çıkaranları zalim bir şekilde katletmiştir. Günümüzde bazılarının iddia ettiği gibi bu tür isyanları ezilmiş halkın bir davası olarak gören bir insan sırf başka bir devleti kızdırmamak için, bir anlamıyla kendi dava arkadaşlarını bu şekilde cezalandırmak yerine, onları ifa etmiş oldukları bu görevden dolayı (yani zulme boyun eğmedikleri için) önemli görevlere getirirdi.

C) Nur Ali Halife Olayı

Bilindiği gibi Nur Ali Halife, Şah İsmail'in dâilerinden ve en güvendiği adamlarından biridir. Nur Ali Halife, müridleri vasıtasıyla Orta Anadolu'da çalışıyor, Sivas, Tokat, Çorum ve Amasya'daki Alevileri Şah adına birliğe davet ediyordu.³³⁴ Ayrıca Şah'ın en güvendiği adamlarından biri olarak Çaldıran savaşı esnasında sağ kolu muhafaza etmesi için görevlendirmişti.³³⁵

Kaynakların bildirdiğine göre Nur Ali Halife isyanı Sultan Bâyezid'in son günlerinde, Şehzadeler arasında hükümdarlık mücadelesinin olduğu sıralarda meydana gelmiştir. Muhtemelen bu isyan Yavuz Sultan Selim'in mücadeleyi kazanıp tahta geçmesi esnasında yahut cülusundan bir müddet önce meydana gelmiştir. Bu sebeple bu isyan genel olarak Yavuz Sultan Selim döneminin ilk isyanı olarak kabul edilmektedir. Böylelikle Şah İsmail'in propagandasıyla Anadolu'da meydana gelen ilk isyan Şah Kulu isyanı –bu isyan 1511'de II. Bâyezid dönemindedir- ikinci isyan 1512 Nur Ali Halife isyanı, üçüncü isyan ise Bozoklu Celâl isyanıdır.

Nur Ali Halife isyanıyla ilgili Hoca Sadedin Efendi önce II. Bâyezid'in oğulları olan şehzadelerin birbirleriyle mücadelesini anlattıktan sonra isyanla ilgili olarak şunları kaydeder: Durum böyle iken, yaşamı çirkin Kızılbaş katından halife sıfatıyla gelip Rum ülkesinde oturan, Türkmenlerden ölümü hiçe sayan nice yandaşlar derleyen Nur Ali Halife adındaki sonu sapkınlık olan aşağılık, bu anlaşmazlığı ve bölünmeyi fırsat bilip, yirmi bin kadar cehennem suratlı asker toplayıp, başkaldırma yoluna girdi. Şebn Karahisar ve Niksar'dan yağma ve talana başlayıp Amasya tahtkentini ele geçirmek tasarısıyla bu yöreye yöneldi. Sultan Ahmed (II. Bâyezid'in büyük oğlu, Yavuzun kardeşi) veziri olan Yularkısdı Sinan Paşayı kalabalık bir kuvvetle savunmada

³³⁴ Uzunçarşılı, *age*, c.II, s. 253.

³³⁵ Uzunçarşılı, *age*, c.II, s. 266.

bulunmak üzere gönderdi. Büyük bir savaş meydana geldi, sonunda Sinan Paşa mağlup olup bin bir zorlukla kaçtı. Kızılbaş ise Tokat'a gelip burada fitne tohumlarını saçtı. Çünkü bu tarafın Türkü Kızılbaş'a tutkun idiler. Ülke halkından çok sapkın o kötü görüşlere katılarak bakımlı memleketi ayaklar altında çiğnediler. Sultan Ahmed'in bu olayda da beceriksizliği kendini gösterecek, kapıkullarının onu istemeyerek yüz çevirmedeki direnişleri daha da kesinleşti. Hepsi de kırgın ve gönülleri dargın olup saçakları göklerde olan Divan'da çığırışıp dediler ki, vardıkça ülkenin durumu bozuluyor ve devlet temellerinden sarsılıyor. Nice kötü ve çirkin ve kötü olaylar yayılıyor. Bir yandan yabancı saldırılar, bir yandan padişahın oğulları arasındaki anlaşmazlık düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bu bozukluğun bozulması sabırla olmaz. Bu büyük hasarın onarılıp düzeltilmesi, savsaklama ve göz yummayla yürümez. Öyle ki daha da beklenirse, herhalde büyük fesatlıkların patlaması olasıdır. Sultan Ahmed'in durumu anlaşılmalıdır. Hükmü altındaki zavallılar her yönde ezilmektedir. Rahat döşeğini boşa vermez ve padişahlık gereklerine eli ermez.

Sultan Korkud gerçekte özellikleri, üstünlükleri sayılamayacak ölçüde bilim ve bilgelik alanında benzeri bulunmayan bir kişidir. Ama uğraş deminde yiğit ve padişah gelininin de eri değildir. Özellikle soyu kesilmiş olup yerine geçecek oğlu olmadığı için Osmanlı tahtının sahibi değildir. Bu sonsuza dek sürecek hanedanın yürümesi tahtın babadan oğula devredilmesine bağlıdır. Bu gerçeğin unutulması saltanatın çökmesi ve ülkenin yıkılması demektir.

Çünkü olmuştur o Şehzade kısır

Anı şah itmek dimek odur kusur

Saltanat Sultan Selim Han'ın hakkıdır

Köle, özgür herkes onun kuludur

Geçeği dile getiren sözleri, ulu tahtın ayakları dibinde sunulacak, padişah hazretlerinin de çiçeklerle donatımlı gönlü Sultan Ahmet'ten dönmüş bulunmakla, "Kamu hangi yönde özün gösterdiyse ol bolsun. Askerin dileği neyse eyle olsun." deyip buyurdu. Vezirler gördüler ki, ülkeler tayan ulu Varlık " Mülkü dilediğine verirsin"

hükmüyle Hüdâvendigâr hazretlerinin gönül hazinesin kilidini Sultan Selim Han hazretlerinin güçlü eline teslim edip, aydın gönlünde saltanat tahtına ol tac ve tahta layık olanı oturtmakla, değerlendirmek düşüncesi geçiyor, cümlesi, cihan halkının boyun eğdiği fermana uyarak o durağı yüce Şehzade'yi Padişah katından yazılan bir hükm-i hümayunla tahtkentine çağırmaya karar verdiler.³³⁶

Görüldüğü gibi Hoca Sadeddin Efendi bu isyanın şehzadeler arasındaki taht kavgaları esnasında medyana geldiğini söyleyip, o sıralarda Anadolu'ya hâkim olan ve II. Bâyezıd'ın tahtı bırakmayı düşündüğü oğlu Şehzade Ahmed'in bu olayda basiretsiz davrandığını ve beceriksizliğini göstererek askerlerin onun padişahlığa gelmesini istemediğini bunun neticesi olarak babasının da ondan gönlünün soğuduğunu, Şehzade Korkud'un da kısır olmasından dolayı askerlerin padişahlığa Şehzade Selim'i layık gördüğünü açıklar. Yani bu olay zaten Şah-Kulu isyanıyla padişahlık umutları azalan Şehzade Ahmed'in padişahlık ile ilgili hayallerini sona erdirmiştir.

Bu olaydan sonra Hoca Sadeddin Efendi, Şehzade Selim muhaliflerinin Şehzade Korkuda gizlice mektup göndererek Padişah'ın Şehzade Ahmed'le bütün ilişkisini kestiğini ve padişahlığın Sultan Selim'e devrinin kararlaştırıldığını, eğer padişah olmak istiyorsa vakit kaybetmeden İstanbul'a gelmesini yazmışlardı. Bunun üzerine Sultan Korkud en güvendiği üç adamıyla İstanbul'a gelmiş ve yeniçerilerin gönlünü kazanmak için Orta Camiine inmiştir. Bunun üzerine padişaktan izin çıkmadan niçin tahtkentine geldiğini soranlara sırrını açıklamayarak Şehzade Ahmet'ten çekindiği için hâcet kapısına sığınmayı seçtiğini bildirir. Fakat yeniçerilerin kendisine meyletmeyip Sultan Selim'i padişah olarak görmek istediklerini anlaması üzerine padişah olma hayalleri sona ermiştir. Bu olayın hemen ardında da Sultan Selim İstanbul'a gelmiş ve tahta çıkmıştır.

Aslında Hoca Sadeddin Efendinin anlattıklarından Nur Ali Halife isyanının Sultan Selim'in tahta geçişini kesinleştirdiğini çıkarabiliriz. Çünkü bu olayla Padişah'ın meylettiği Şehzade Ahmed'in beceriksizliği yeniçerilere ve babasına onun padişah olamayacağı gerçeğini göstererek Sultan Selime gönüllerinin kaymasına sebep olmuştur. Ayrıca bu olaydan sonra Yavuz Sultan Selim'in Safevîlere karşı bir savaş

---

³³⁶ Hoca Sadeddin Efendi, *ege*, c. IV, s. 83-85.

düzenlenmesi gerektiği ve Anadolu da Safevî taraftarı olanların Osmanlı devletine karşı büyük bir tehlike oluşturduğu için katledilmeleri gerekmesi ile ilgili fikirleri iyice kuvvetlenmiştir. Zîra bu olayın ardından tahta geçen Yavuz Sultan Selim iki sene içerisinde şehzadeler meselesini hallettikten sonra Anadolu'da Şah İsmail'e taraftar olan ve ayaklanma ihtimalleri bulunanların bir defterinin yapılmasını emretmiş, tespit edilen kırk bin kişinin haps ve idam edilmesini söylemiştir.³³⁷

Müneccimbaşı Ahmed Dede eserinde olayı şu şekilde özetler: II. Bâyezid kendisinden sonra yerine padişah olarak oğlu Sultan Ahmed'i geçirmek istiyordu. Fakat Şah Kulu isyanı sırasında gerekli performansı gösteremeyen Sultan Ahmed'e karşı yeniçeriler fazla sevgi beslemiyorlardı. Çünkü bu isyan sırasında Sultan Ahmed basiretsizlik göstermiş ve bir çok kişinin ölmesine sebep olmuştu. Hatta Sultan Ahmed Anadolu'da bunca kıyım yapan ve nizamı bozan Kızılbaşlardan intikam almak için onları takip etmek yerine eyaleti olan Amasya'ya dönmüştü. Bu yüzden asker kendisine kırıldı. Bu sırada Sultan Bâyezid saltanat işini görüşmek için devlet erkanını topladı ve Sultan Ahmed'in tahta geçirilmesini muvafık gördüklerini bildirdi. Hersekoğlu Ahmed Paşa hariç(mevkisi elden gider korkusuyla Sultan Ahmed'in hükümdarlığına karşı çıkmıştır.) bütün devlet erkanı bu görüşe katıldılar. Bunun üzerine Sultan Ahmed'e haber gönderip tahta çıkmak için acele gelmesini bildirdiler. Sultan Ahmed İstanbul'a gelmiş ve babasına haber gönderip huzuruna çıkmak için izin istemiştir. Sultan da huzuruna çıkması için oğluna izin vermiştir. Fakat yeniçeriler Sultan Ahmed daha babasının huzuruna çıkmadan önce toplanarak istişare etmişler ve Sultan Ahmed'in tahta geçmesine mani olmaya karar vermişlerdir. Onlara göre Sultan Ahmed bir Türkmen eşkiyasının hakkından gelemeyip kaçmış ve saltanatın Şan u şerefine halel getirmişti. Daha sonra yeniçeriler devlet ileri gelenlerinin evlerini yağmalamaya başlamışlar, bütün İstanbul iskelelerini tutarak Üsküdar'dan İstanbul'a, İstanbul'dan da Üsküdar'a kimsenin geçmesine izin vermemişler.(Bu sırada Sultan Ahmed babasının huzuruna çıkmak için Üsküdar da bulunuyordu; fakat yeniçeriler iskeleyi kuşattığı için babasının huzuruna çıkamamıştır.) Sultan Ahmed tam maksadına ulaşacakken hüsrana

³³⁷ Bkz: Hammer, *age*, c.II, s. 418-419; Uzunçarşılı, *age*, c.II, s. 257-258; Münecimbaşı Ahmed Dede, *age*; c.II, s.456-457; Hoca Sadedin Efendi, *age*, c.IV, s. 176. Not: tespit edilen Kızılbaşların hepsinin öldürülüp öldürülmediği ile ilgili çeşitli bilgiler olduğunu söylemiştik. Bazıları tespit edilen bu kırk bin kişinin tamamının katledildiğini söylerken bazıları ise bir kısmının katledilip bir kısmının da hapsedildiğini söylemektedir.

uğramış ve Karaman'a geri dönmüştür. (Karaman'a dönmesinin sebebi Bâyezid Han oğlunu huzuruna çağırdıktan sonra, askerinin ona karşı muhalif olduğunu görmüş ve huzuruna kabul etmeden önce askeri Sultan Ahmed'e karşı yumuşatmaya karar vermiş bu süre zarfı içerisinde de Ahmed'in İstanbul'a gelmeyerek Karaman'a gitmesinin daha doğru olduğunu söylemişti. Fakat Sultan Ahmed babasını dinlemeyerek İstanbul'a gelmiş, İstanbul'da babasının huzuruna çıkamayıp padişah olamayacağını anlayınca da Karaman'a gitmiştir. Yoksa Sultan Ahmed'in sancağı Karaman değil Amasya'dır.)

İşte tam bu sıralarda Şah İsmail, halifelerinden Nureddin adında birini, dinsizlik ve Kızılbaşlık mezhebine meyleden Varsak, Avşarlu, Karamanlu, Turgutlu, Bozoklu, Tekelü, Hamidli Türkmenlerinden asker toplaması için Rum diyarına göndermişti. Nureddin'in etrafında, yukarıda zikredilen Türkmen kabilelerinden otuz bin kadar eşkiya toplandı. Bunlar Amasya, Tokat ve Sivas civarını yağmaladılar. Bu bölgelerde oturan Türkmenlerden çoğu da rafizilik ve dinsizliğe meyilli olduğundan Nureddin'in askerine katıldılar. İş ciddileşti. Karşı koyanlar öldürülüp malları yağmalandı, evleri yakıldı.

Sultan Ahmed durumdan haberdar olunca veziri Yularkastı Sinan Paşa'yı Nureddin üzerine gönderdi. Fakat Nûreddin Sinan Paşa'yı büyük bir hezimete uğrattı. Bu haberin İstanbul'a ulaşmasıyla askerinin Sultan Ahmed'e kini daha da arttı. İstanbul'da toplanan asker Bâyezid Han'a, vezirlerin açgözlülüğünden, saltanata vâris olanların aralarında çıkan ihtilaftan ve memlekete her taraftan musallat olan düşmanlar yüzünden nizamın bozulduğunu arz ettiler. Rahata ve iyi yaşamaya düşkün olan Sultan Ahmed'in saltanata layık olmadığını ifade ettiler. Şah Kulu ve Nureddin Halife vakalarındaki beceriksizliğini de delil gösterdiler. Sultan Korkud'un da ilmine ve fazlına rağmen saltanata geçmesinin muvafık olmadığını çünkü padişahlığın rahat ve huzuru terk edip tehlikelere atılmayı gerekli kıldığını, bunu da Sultan Korkud'un yapamayacağını, üstelik kısırda olduğundan kendisinden sonra tahta geçecek bir vârisinin bulunmadığını söylediler. Bütün bunları arz ettikten sonra cesur ve müdebbir bir kimse olan Sultan Selim'in veliaht tayinini, hatta tahta çıkarılmasını istediler.

Bâyezîd Han da Sultan Ahmed'in yaptıklarını görüp saltanata layık olmadığını anlayınca Sultan Selim tarafına meyletmişti. Bundan sonra da Sultan Selim birv takım mücadelelerden sonra tahta çıkmıştı.³³⁸

Görüldüğü gibi Müneccimbaşının rivayetleri de Hoca Sadedin Efendi'nin rivayetler gibidir. İki eserde de bu olaydan sonra askerın Sultan Selim Han'a sempatilerinin daha da arttığını ve bu olayın Sultan Selimin Tahta geçişini hızlandırdığını görmekteyiz. Zîra eğer Sultan Ahmed zaiyatsız bir şekilde bu isyanı bastırmayı başarabilseydi belki de padişah olabilirdi. Çünkü bütün devlet erkanı ve babası onun tarafını tutmaktaydı. Hatta II. Bâyezîd Şah kulu hadisesinden sonra sultan Ahmed'e cephe alan yeniçerileri bu fikirlerinden geri çevirmek için çabalayacağını söylemişti. Fakat Sultan Ahmed'in Nur Ali Halife olayında da başarısız olması askerın Sultan Ahmed'den tamamen kopmasına sebep oldu. Bu başarısızlıkları başından beri kendisinin yanında olan babasının da ona yüz çevirmesine ve Sultan Selim'e meyletmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla Nur Ali Halife isyanının en önemli sonucu Sultan Selim'in padişah olma sürecini hızlandırmasıdır.

Bu isyanla ilgili olarak Hoca Sadedin ile Müneccimbaşının eserlerinde zikredilenlerin arasındaki fark ise isyanın ismi ve isyana iştirak edenlerin sayısıdır. Müneccimbaşı İsyanı Nureddin isyanı olarak zikredip, isyana katılanların da otuzbin kişi oluşunu söylemiştir. Hoca Sadedin Efendi ise isyanı Nur Ali Halife isyanı olarak değerlendirip isyana katılanların ise yirmi bin kişi olduğunu söyler.

Solakzâde tarihinde de Nur Ali Halife ile ilgili olarak şunlar söylenir: Nur Ali adlı Kızılbaş Karahisar ve Nıksar yöresinde ortaya çıktı. Bu çöküş ve ihtilali görünce, yanına yirmi bin adam ve savaşı ile meydanın ölü yiğitleri olan soysuz Türk toplandı. Hemen Amasya üzerine yürüdü. Sultan Ahmed Han'ın veziri olan Yularkıstı Sinan Paşa'yı büyük bir kalabalık ile, bu şer sahiplerini defetmek için üzerlerine gönderdi. Savaşa girip, büyük bir çarpışmadan sonra, sıkı bir çaba üzere iken adı geçen Sinan Paşa tarafında bozulma oldu. Kızılbaşlar da Tokat üzerine geldiler. Bu yörelerde fitne ve fesat tohumu saçtılar. Çünkü bu tarafın soysuz Türkmenleri, arsız ve akılsız insanları

---

³³⁸ Müneccimbaşı Ahmed Dede, *age*, c.II, s.427-436.

geniş mezhepli olup, çoğunluğu Kızılbaş idiler. Ülkenin reâyasından pek çok dinsiz ve kötü düşüncelileri bir araya toplayarak, Osmanlı ülkesini darmadağınk ettiler.³³⁹

Solakzâde tarihinde de Hoca Sadedin Efendinin dediği gibi isyana katılanların sayısı yirmi bin olarak zikredilmiştir.³⁴⁰

Günümüz yazarlarından Çetin Yetkin ise klasik tarihçilerden farklı bir bakış açısıyla bakarak bu olayı değerlendirmiştir. Ona göre Şah kulunun önderliğinde gelişen ve Osmanlı düzenini yıkmayı amaçlayan direniş kırılmıştı; fakat buna yol açan nedenler olduğu gibi duruyordu. Dolayısıyla yeni olayların patlak vermesi an meselesiydi. Çünkü Şah Kulu ayaklanması, toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulların bir sonucuydu ve bu koşullar her geçen gün daha da ağırlaşacaktı. Kaldı ki bu arada Osmanlı tahtına Yavuz Sultan Selim geçmişti. Şah İsmail ise Yavuz Sultan Selim'in Safevî Devletinin üzerine varacağını sezinlediğinden, kendisi bir hamle yaparak Rumlu oymağından Nur Ali Halife'yi Türkler'i derleyip toparlaması için Anadolu'ya gönderdi. Bu girişimin neticesinde Amasya, Sivas, Tokat yörelerinde yaşayan dört bin kişi Nur Ali Halife etrafında toplanmıştır. Bu sırada Sultan Ahmed, kardeşi Selim'in padişahlığını kabl etmemiş ve ona karşı cephe almıştı. İşte bu durumdan da yararlanmak isteyen Nur Ali Halife 1512 yılında Amasya, Çorum, Sivas ve Tokat Alevilerini ayaklandırmakta gecikmeyecekti. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Paşa yenilerek öldürüldü. Bunun sonucunda da Şah İsmail, Erzincan'a çekilmiş olan Nur Ali Halife'yi Erzincan valisi olarak atamıştır.³⁴¹

D) Bozoklu Celal Olayı

Bozoklu Celal İsyanı Yavuz Sultan Selim döneminin son isyanıdır. Önceki bölümde anlattığımız gibi Yavuz Şah İsmail'le giriştiği mücadelede Şah'ı ağır bir yenilgiye uğratmış ve onun Anadolu'daki taraftarlarına da ağır cezalar vermiştir. Buna rağmen Anadolu Kızılbaşları birkaç yıl sonra tekrar isyan edebilmişler ve neticede 1518 yılında Şeyh Celal önderliğinde tekrar ayaklanmışlardır. Çetin Yetkin Alevilerin

³³⁹ Çelebi, Mehmed Hemdemi *Solak-zâde Tarihi*, c.I, s. 461-462, haz. V. Çabuk, Kül.Bak.Yay. , Ank.1989.

³⁴⁰ Ahmed Refik'te *Osmanlı Devrinde Râfizilik ve Bektaşilik* isimli eserinde bu isyana katılanların sayısının yirmi binden fazla olduğunu kaydeder. Bkz: s. 9.

³⁴¹ Yetkin, Çetin, *İktidara karşı Türk Direniş ve Devrimleri*, c. I, s. 299-300, Otopsi Yayınları, 2003.

yıllardır süren bu itaatsiz ve isyankâr tutumlarını şu şekilde açıklıyor: “ Osmanlı; Avrupa’da, Asya’da, Afrika’da başarıdan başarıya koşuyor, üç kıtada da gücünün önünde herkes eğiliyordu. Ama boyun eğdiremediği tek ulus Anadolu Türkleriydi. Onlar, direniyorlar, Osmanlıya karşı giriştikleri savaşlar sonunda yenik düşseler de bu arada Osmanlı ordularını bozguna uğratarak duruyorlardı. Başkaldırıların ardı arkası kesilmiyordu. Osmanlı, Şah Kulun’dan kurtulduğunu sanırken bayrağı Nur Ali Halife yükseltmişti, onun öldürülmesiyle de “düzen”i sağladığını düşlerken bu kez de karşısında Şah Veli olarak da tanınan Şeyh Celâl’i bulacaktı.”

Osmanlı devleti ve bu devletin bir parçası olan Aleviler yıllarca süren bir mücadeleye girmişlerdir. Bu mücadelenin en çetini ise Yavuz döneminde yaşanmıştır. Çünkü Yavuz Sultan Selim devlete isyan eden bu Alevileri çok ağır bir biçimde cezalandırmış ve Alevilerin yıllardır taraftarlık ettiği Şah İsmail’i de ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Buna rağmen yukarıda belirttiğimiz gibi Alevi halkı bu büyük yenilgiden birkaç yıl sonra tekrar isyan etmişlerdir. Bu isyan Bozoklu Celal(Şah Veli) isyanıdır. Bu isyan Yavuz Sultan Selim döneminin son isyanı olması bakımından da önemlidir.

Bozoklu Celâlin hayatıyla ilgili kaynaklar bize çok fazla bilgi vermez. Bu konuda kaynaklarda çok az bilgi mevcuttur. Buna göre Bozoklu Celal Boz-ok Türkmenlerinden dirlik sahibi bir şahıstır. Şah Veli olarak da bilinir.³⁴²Fakat Şah Veli ile Şeyh Celâlin ayrı kişiler olabileceği de tartışılmaktadır.

Bu ayaklanmanın etkileri ve yankıları uzun yıllar sürmüş ve bu tarihten sonra Anadolu da tüm ayaklanmalar “Celali ayaklanmaları” olarak adlandırılmıştır.³⁴³ Şeyh Celâl’in mehdilik iddiasıyla başlattığı bu ayaklanma bundan sonra meydana gelen tüm ayaklanmaların kendi ismine nisbet edilmesine sebep olmuştur. Yani Şah Veli kendinden sonraki 1590-1620 yıllarının Celâli ayaklanmalarına isim babalığı yapmıştır.³⁴⁴

---

³⁴² Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 171

³⁴³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*,s.171; İlgürel, Mücteba, “*Celâli İsyânları*”, DİA, c.VII, s. 252.

³⁴⁴ Coşkun, Ali, *Mehdilik Fenomeni*, s. 363; DİA, c. VII, s. 252, Danişmendi, *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, c.II, s.50.

Bozoklu Celâl ve önderliğinde meydana gelen ayaklanma tarih kitaplarında çeşitli şekillerde anlatılır.

Tarihi kaynakların anlattığına göre bu isyanın başında bulunan Bozoklu Şeyh Celâl kalender kıyafetiyle Turhal taraflarına gidip bir mağarada yaşamaya, itikaf ve ibadetle halkı kendisine celb etmeye ve yakında bir mehdinin zuhur edeceğini haber vermeye başlamış, taraftarları gün etçikçe çoğalmaya başlamış ve nihayet kendisini Mehdi ilan ederek etrafında yirmi bin kişi toplamayı başarmıştır. Bu yirmi bin mürid arasında Osmanlı idaresinin bir çok beyleriyle memurları da mevcuttur. Bozoklu Celâl etrafına topladığı adamlarıyla etrafı istilaya ve hatta “Şah Veli” ünvanıyla istediği gibi hüküm sürmeye başlamıştır. Bütün bunlar Bozoklu Celâl’in Osmanlı Devleti için tehlikeli bir hal aldığına bize gösterir. Bu tehlikenin farkında olan Yavuz Sultan Selim Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa’yı isyanı bastırmak için görevlendirmiş ve Dulkadir Beyi Şehsüvar-oğlu Ali Beyi de onun maiyetine vermiştir. Böylece Ferhad Paşa İstanbul’dan Dulkadir beyi Elbistana çıkararak âsilerin üzerine yürümeye başlamıştır. Bu kuvvetlerle baş edemeyeceğini anlayan Bozoklu Celâl Sivas taraflarına doğru çekilmiş, fakat Şehsuvaroğlu Ali Bey’in kuvvetleri tarafından Şarki-Karahisar’da kısıtılarak ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Bu mağlubiyetin ardından kaçmaya çalışan Şeyh Celâl yakalanmış ve idam edilerek kesik başı Edirne’den İstanbul’a gelen Yavuz’a gönderilmiştir. Bir rivayete göre Şeyh Celâl’in mağlubiyetiyle neticelenen muharebe Akşehir’de vukû bulmuştur, âsilerin erkekleri kılıçtan geçirilmiş, ve kadınlarıyla çocukları da esir edilerek Yavuz’a büyük bir endişe veren bu durum tamamıyla bastırılmıştır.³⁴⁵

Tarih kitaplarında, ayrıntıda bazı farklılıklar olmakla beraber, isyan genel hatlarıyla bu şekilde başlamıştır. Örneğin Hammer Bozoklu Celâl isyanının yeni bir mezhep kurmak isteyen Şeyh Celâl tarafından çıkarıldığını ve Bozoklu Celâl’in Tokat Turhal’da bir mağarada Mehdiyi beklediğini söylediğini nihayetinde isyan ettiğini, Yavuz’un ise isyanı bastırmak için Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa ve Şehsuvaroğlu Ali

---

³⁴⁵ Danişmendi, *age*, c. II, s.49-50.

Bey’i görevlendirdiğini ve Ferhad Paşa’dan daha önce isyan yerine varan Şehsuvaroğlu tarafından isyanın bastırıldığını yazar.³⁴⁶

İsmail Hakkı Uzun Çarşılı ise Bozoklu Celâl’in Bozok Türkmenlerinden ve Amasya’nın Turhal kasabası halkından dirlik(tımar) sahibi bir Kızılbaş olduğunu ve başına yirmi bin kişi toplayarak mehdîlik davasıyla Tokat’a geldiğini ve ayaklandığını yazar. Ayrıca Uzunçarşılı bu isyanın bizzat Şah İsmail’e güvenilerek ve onun teşvikiyle tertip edildiğini söyler.³⁴⁷

Müneccimbaşı Ahmed Dede ise bu hadiseyi şu şekilde anlatır: Ona göre Şeyh Celâl Kalenteri meşrep ve mülhîd birisidir. Etrafına topladığı eşkıya taifesiyle Tokat’a varıp, Turhal kalesi yakınlarında faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bölgenin halkı rafiziliğe ve sapıklığa meyilli oldukları için bu meseleyi gizli tutmuşlar ve böylece de Celâl’in etrafında toplanan eşkıya sayısı günden güne artmıştır. Celâl etrafında toplanan eşkıya ve Kızılbaş tâifesine “mehdî bu mağaradan çıkacaktır. Ben de onu beklemekteyim.” diyordu. Bir müddet sonra ise mehdî benim demeye başladı. Etrafında toplananların sayısı yirmi bini bulmuştu. Bu bölgeyi muhafaza etmekle görevli askerler ise Celâl’in önünden kaçıp gizlenmekten başka bir şey yapamıyordu. Durumu defalarca Sultan’a arz ettiler. Bunun üzerine Sultan Selim Ferhad paşa ile Şehsuvaroğlu Ali Bey’i görevlendirdi. Ferhad Paşadan önce Şeyh Celâl’i yakalayan Şehsuvaroğlu Ali Bey onu öldürmüş ve isyanı da bastırmıştır.

Hoca Sadeddin Efendi Tâc’üt-Tevarih isimli eserinde “Celâl’in başkaldırması ve tepelenmesi” başlığını atmış ve olayı şu şekilde anlatmıştır: Anadolu vilayetinin genel bir denetimden geçirilip Kızılbaş yandaşı olduğu saptanan büyük bir kalabalığın ortadan kaldırılıp, takiyye ile gizlenenlerinde müfettişlerin izlemeleri sonunda köklerinin kazandığı zamanda Celâl adında işi kötü, dinsiz, sapkınlar defterinin en başına yazılı, Abdallar kisvesine bürünen biri ortaya çıkmıştı. Celâl yurdu ve eşkıya yatağı olan Bozok’tan halkı rafazaya meyyal olan Tokat yöresine kaçmış ve Turhal kalesi yakınlarında bir mağaraya gizlenmişti. O müfsidin gelişini öğrenen halk onu meczûb-i ilahi kabul edip etrafında toplanmışlardır. Nice işsiz güçsüz levent mağaraya gidip

³⁴⁶ Hammer, *age*, c.II, s.528-529.

³⁴⁷ Uzunçarşılı, *age*, c. II, s. 297.

gelip gizli konuşmalarla şeytanca tasarılar düzenlemeye başlamıştı. O Mehdi bu mağaradan çıkacak ve ben onu beklemekle görevlendirildim gibi uydurma sözler söyleyip hile tuzaklarıyla cahil gönülleri tava getirdi. Yandaşları gün geçtikçe artmaya başladı, gücü arttıkça bu kez Mehdî benim demeye başlayıp yirmi bin kişiyi etrafına toplamaya başardı...³⁴⁸

Nişancızâde Muhammed b. Ahmed de “*Mir’ât-i Kâinat*” isimli eserinde Şeyh Celâl’in bir mülhid ve meczub elbisesine bürünerek halkı Rafiziliğe meyyal bölgeleri kandıran biri olduğunu belirtir.³⁴⁹

Görüldüğü gibi genel olarak Osmanlı tarihçileri Şeyh Celâl’in mülhid, zındık ve mehdilik iddiasıyla ortaya çıkan bir yalancı olduğunu kaydederler.

IV. XVI. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE MEYDANA GELEN HAREKETLERİN ÖZELLİKLERİ

İsyanların özellikleri ile ilgili değerlendirme yapacak olursak maddeler halinde şunları söyleyebiliriz.

A. Hareketlerin Aynı Sebebe Dayanması

Önceki bölümde geniş bir şekilde incelendiği gibi isyanlar haline dönüşen bu hareketlerin en önemli sebebi daha doğrusu Anadolu halkının bu kadar fazla katılım göstermesinin sebebi sosyo-ekonomik sebeplerdir. XVI. yüzyılda, imparatorluğun diğer eyaletleri sukûnet içinde iken imparatorluğun ana vatani ve asıl dayanağı olan Anadolu’da birbirini takiben ayaklanmalar oluyordu. Osmanlı tarihlerinde Şah İsmail’in niçin isyan ettiği sorusuna, bunların şu cevabı verdiği söylenir: “Bâyezid Han pîr olup i’tilâl’i mizâcî ihtilâl-i mülke müeddî olup, tedbir-i umurdan el çekmiştir. Tetavul-i vüzera ile çok mezalim cereyan etti. Zulümlerine tahammül edemeyüp bu sureti ihtiyar ettik.”³⁵⁰ Faruk Sümer bu cevapta haklılık payı olduğunu kaydeder.³⁵¹

³⁴⁸ Hoca Sadedin Efendi, *age*, c.IV, S.347-349.

³⁴⁹ Nişancızâde, *age*, c.II, s. 485.

³⁵⁰ Hoca Sadeddin Efendi, *age*, c.II, s.181, İst.1280.

³⁵¹ Sümer, Faruk, *age*, s.171.8

Bu konuda Faruk Sümerin de dediği gibi haklılık payı vardır. Gerçektende Osmanlı Anadolu'yu biraz unutmış. Unutulan halk geçirmiş oldukları bunalımların etkisiyle “ben kurtarıcıyım” diye ortaya çıkanlara inanmış ve kendilerini buldukları zor durumdan kurtarır umuduyla onların yanında yer almıştır.

B) Hareketlerin Belli Bölgelerde (Özellikle Orta Anadolu) Yoğunlaşması

Bu isyanlar daha çok Teke, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum çevrelerinde görülmüştür. Tarihçiler bunun sebebini bölge halkının Kızılbaşlığa, zındıklığa, mühlidliğe meyil olmasıyla açıklamıştır. Zira onlara göre isyanı çıkaranların her biri birer zındık ve mülhiddir. Bu zındık ve mülhid yapıdaki insanların etrafında ancak kendileri gibi olanlar toplanabilir.

İsyanların özellikle bu bölgelerde (Orta Anadolu) çıkmasının en önemli sebebi aslında bu bölgelerin dini ve coğrafi yapısıyla ilgilidir.

Bilindiği gibi Türk'lerin Anadolu'ya hâkimiyeti 1071 Malazgirt Savaşı ile başlamıştır. Türklerin Gaznelilere karşı kazanmış olduğu Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya doğru büyük bir Türkmen göçü yaşanmıştı.

Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman, Orta Anadolu'nun geniş bozkırları boş denecek kadar tenha idi. Yerli halkın büyük bir kısmı yıllarca toprak aristokrasiden çektiği ağır ızdıraplar sebebiyle yeni gelenler karşısında fazla direnmek lüzûmu hissetmeyip, batıya doğru çekilmişti. Bu itibarla Selçuklu yönetimi, boş araziye mülkiyet hakkını kullanarak göçmenlere dağıtıyordu. Oğuzlar ve öteki Türk boyları Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Kayseri, Kırşehir, Çankırı ve Eskişehir'i içine alan Anadolu bozkırlarını dolduruyordu.³⁵²

Daha öncede belirttiğimiz gibi Anadolu'ya gelen Türkmenler eski inanış ve geleneklerini de bu yeni yurtlarında İslam'la harmanlayarak yaşamaya çalışmışlardır. Bu sebeple XII. ve XIII. asırlarda göçebe Türkmenler arasında mistik yönü ağır basan sûfilik en önemli ve yaygın din anlayışı haline gelmiştir. Çünkü Türkmenler Anadolu'ya kendi dini liderleriyle gelmişler ve Anadolu'ya gelen bu dini liderler Tokat,

---

³⁵² Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ötüken Yayınları, İst. 1981, s.99-100.

Amasya, Sivas ve Çankırı gibi illerde zaviyeler kurmuşlardı.³⁵³ İşte bu durumda olan Anadolu'nun bir kısmı (genel olarak Orta Anadolu) XIII. asrın ikinci yarısından itibaren İlhanlı yönetimine bağlanmıştı. İlhanlı hükümdarları ise mezhep olarak farklı temayüllerde olmalarına rağmen büyük bir kısmı Şîî eğilimindeydi.³⁵⁴ Bu durum İlhanlılar döneminde Anadolu'da Sünnî olmayan inanç unsurlarının rahat bir şekilde faaliyet yürütmelerine sebep olmuştur.³⁵⁵ Anadolu illeri daha sonra çeşitli tarihlerde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Orta Anadolu'nun bu şekilde sürekli olarak çeşitli devletlerin egemenliği altına girmesi, doğudan bu topraklara gelen Türkmenlerin eski inanışlarını ve kültürlerini İslam'la harmanlayarak yaşamaya çalışmaları ve diğer bir çok sebep dolayısıyla Orta Anadolu toprakları propagandalara açık bir hale gelmiştir.

Ayrıca bu toprakların Şah İsmail'in devletiyle sınır olması Şah'ın propaganda faaliyetlerinin buralarda yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Şah İsmail ve Şah'ın halifeleri Osmanlı topraklarının batısına ilerleyememişler ancak kendi devletleriyle sınır olan Orta Anadolu'da faaliyetlerini sürdürebilmişlerdir. Osmanlı topraklarındaki Safevî taraftarlığının daha çok iç kesimlerde olmasının en büyük nedeni bu durumdur. Dolayısıyla her üç hareketinde özellikle Orta Anadolu bölgesinde çıkması bu bölgelerin Safevi tahrikine açık, Kızılbaş eğilimli insanların yoğunlukta olmasıyla alakalıdır. Çünkü üç isyanda Kızılbaş olan kişiler tarafından çıkarılmıştır.

C) Hareketlerin Tamamının Dini Bir Motif Taşınması

Bu isyanların tamamının dini bir motif taşıdığını görmekteyiz. Zira isyan liderlerinin hepsinde “mehdî” olarak ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi ise birbirine tamamen zıt iki görüş ile açıklanmaktadır.

Bu görüşlerden ilki şöyledir: Bu isyanların tamamı mesiyânî bir ideolojiyle harekete geçmişlerdir. Bu ideolojinin propaganda ettiği mehdîlik kavramının genelde sıkı bir şekilde Safevî Şiîliğiyle bağlantılı ihtilalci bir karakter sergilediği dikkat

³⁵³ Köprülü, Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara 1981, s.207.

³⁵⁴ İlhanlı Hükümdarları İlhanlı Devleti ile ilgili geniş bilgi için bkz. Aka, İsmail, “X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar Şiîlik” *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s.76-78.

³⁵⁵ Bozkuş, Metin, *Sivas Aleviliği*, Isparta Fakülte Kitapevi Isparta 2006, s.85.

çekiyor. Zira bu isyanların üçünde de Osmanlı (Yezid) saltanatını devirmek amaçlanmaktadır. Kendilerini sahip-zaman ve mehdî-i devran olarak niteleyen isyan liderleri, amaçlarının Yezid'in mülkünü ele geçirmek olduğunu bizzat ifade etmişlerdir. Bu liderler birer şeyhtir. Bu, onların kendilerine bağlı kalabalık bir müridler topluluğuna hitap ettikleri ve karizmaları sayesinde peşlerinden kalabalık kitleleri sürükleyebilecek kapasitede oldukları anlamına gelir.³⁵⁶

Alevi isyanlarının bu şekilde dinsel bir nitelik kazanmasının sebebini, ikinci görüşte olanlar ise şu şekilde açıklar: Alevi isyanlarının dinsel bir nitelik kazanması hiçbir şeyi değiştirmeyeceği gibi çağın koşulları ile kolayca açıklanabilir. Örneğin, Hz. Ali'nin, Kербela olayında Hz. Hüseyin'in ve imamlar döneminde on iki imamın Emevilere ve Abbasilere karşı mücadelesi halkın devrimci mücadelesidir. Feodal sömürücülerin önderliğini Emeviler ve Abbasiler çekerken, sömürülen ve ezilenlerin önderliğini Ali, oğulları ve torunları çektiler. Dolayısıyla Arabistan'dan, Orta Doğu'dan, İran'dan ve Anadolu'dan çeşitli halkların ilerici-devrimci öğelerini özümsemeye açık olan ve özümseyebilen Aleviliğin toplumcu-ilerici niteliğinin damarları imamlar döneminin mücadelesine uzandığını söyleyebiliriz. İşte Alevilerdeki 12 imam sevgisi siyasi bir taraf tutma geleneğidir. Çünkü Aleviler Arap, Selçuklu, Osmanlı, TC'nin despotik zulmüne rağmen 12 imam davasını ezilen yoksul halkın bir davası olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla da mücadelelerini bu mantıkla yürütmüşlerdir. Yürüttükleri bu isyanlardaki dini biçimler ve motifler ise istisnasız her kıtada ortaçağın siyasi bütün mücadelelerinin örtüleri olmuştur, dolayısıyla aleviliğin dini düşünceleri de böyle anlaşılmalıdır.³⁵⁷ Bu isyanlardaki dini örtü gereksinimi ise şuradan çıkmaktaydı: Bütün orta çağ boyunca, köleci toplumdan miras kalma mutlak tanrı inancı tartışması akla gelmeyecek ölçüde kitlelerin maneviyatında yer etmişti. Halkı örgütlemek isteyen her kişi ve grup, kaçınılmaz olarak çeşitli biçimlerde tanrı kavramını anması gerekiyordu. Mutlak ve görünmeyen bir tanrıya inananlar olduğu gibi, inanmayanlar da bazı amaçlarını tanrı buyruğuyla uyumlu olduğunu tanrıya inananlara

³⁵⁶ Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı*, s.157.

³⁵⁷ Algül, *age*, 121-123.

anlatmak zorundaydılar. Çünkü eğer kitlelerin toplumsal bilinci tanrısız aşamaya varamamışsa, tanrı tanımazlıkla siyasal eyleme girişmek daha baştan kaybetmektir.³⁵⁸

Bahsettiğimiz dönemden önce de Türkler bir çok isyan görmüşlerdir.³⁵⁹ Bu hareketlerin tamamı mesiyânîk ideolojiye dayanıyordu. Bu da bize Türklerin mesiyânîk ideolojiyle çok erken bir devirde tanıştığını gösterir. İşte Şah İsmail ve adamları da aynı mesihî ideolojiyi XVI. Yüzyılın başlarında Türkmenleri Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmak amacıyla kullanmıştır.³⁶⁰ Bunda başarılı da olmuşlardır. Örneğin aynı dönemlerde ortaya çıkan Yenicebeğ, Domuzoğlan, Söklenoğlu gibi şahsiyetler böyle bir pozisyon ve karizmaya sahip olmadıkları için, hiçbir zaman bu kadar kalabalık kitlelere hitap edememişlerdir.³⁶¹

D) Hareket Liderlerinin Hepsinin Aynı Metodu Uygulaması

Bu mehdîci isyan liderlerinin hepsi aynı metodu uygulamışlardır. Bu şeyhler, kendilerini mehdî ilan edip halkı ayaklanmağa çağırmadan önce, bir mağaraya çekilerek uzunca bir süre riyâzat ve inziva hayatı geçirmekte, halk arasında böyle korkuyla karışık büyük bir saygı elde ettikten sonra ancak Tanrı ile temas kurduklarını söyleyerek misyonlarını açıklamakta ve hadiseyi başlatmaktadırlar.³⁶²

E) Hareketlerin Hepsinin Osmanlı Tarihi Açısından Önemli Sonuçlar Doğurması

Bu hareketlerin en önemli sonucu bizce isyana iştirak edenlerin sayısının oldukça fazla olduğunun görülmesidir. Şah Kulu isyanına on-yirmi bin kişi, Nur Ali Halife isyanına yirmi-otuz bin, Bozoklu Celal isyanına yirmi bin kişi iştirak etmiştir. O zamanın şartlarına göre bu rakamlar azımsanmayacak kadar fazladır. Katılımın bu kadar fazla olması, Osmanlı Devleti içerisinde devlete muhalif olanların sayısının çok fazla olduğu sonucunu gösterir. Bu durum, yani kendi halkının kendisine karşı olması son

---

³⁵⁸ Algül, *age*, s. 124.

³⁵⁹ Bu isyanlar hakkında bilgi için bkz: Ahmed Yaşar Ocak, *age*, s.153.

³⁶⁰ Coşkun, *Mehdilik Fenomeni*, s.342.

³⁶¹ Bu isyanlarla ilgili geniş bilgi için bkz: Baki Öz, *Alevilik ile ilgili Osmanlı Belgeleri*, s.270-72.

³⁶² Ocak, *age*, s.157-158.

derece önemlidir. İşte bu durumdan dolayı isyanlara iştirak edenlerin sayısının çok fazla olması bize göre isyanların bize ispatlamış olduğu en önemli hakikatin sonucudur.

Bunun dışında isyanların sonucunda devlet liderlerinin bir takım önlemler alması isyanların doğurduğu ikinci önemli neticedir. İlk iki isyan (Şah Kulu ve Nur Ali Halife) neticesinde Yavuz Sultan Selim Anadolu'daki Şah İsmail ve Kızılbaş tehlikesini anlamış ve onlara karşı harekete geçmenin gerekli olduğunu düşünmüştür. Bunun neticesinde de Yavuz Sultan Selim Çaldıran Savaşını başlatmaya karar vermiş, bundan öncede zafere engel olacaklarını düşündüğü kırk bin Alevi'yi katl ve hapsedmiştir. Bu büyük kıyıma rağmen Kızılbaşlar pes etmemiş ve birkaç yıl sonra Bozoklu Celâl isyanını çıkarmışlardır.

Ayrıca bu isyanlar Anadolu'da dirlik ve düzenin yerle bir olmasına sebep olmuştu. Bu isyanlar neticesinde Anadolu'da birçok insanın kanı akmış ve bir çok tahribat meydana gelmiştir.

SONUÇ

Mehdîlik inancı ve fikri yüzyıllardır İslam âlemini meşgul eden bir konu olmuştur. Mevcut bozuk düzeni yıkıp yerine âdil ve Hz. Muhammed dönemi gibi bir dönem başlatacak islahatçıyı kabul edip bekleyen Müslüman âlimler yanında bu inancı kesinlikle reddedenler de olmuştur. Âlimlerin bu inancı kabul ya da reddederken en önemli dayanakları hadisler olmuştur. Mehdî inancını kabul eden kişilerin olması bir çok kişinin mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla İslam yurtlarında Sünnî ve Şîî birçok mehdî ortaya çıkmıştır. Ancak şu bir hakikatki mehdî inancı Şîî anlayışa daha yakın bir inançtır. Çünkü Şîîlerin imamet inancıyla alakalı bir fikirdir. Bu sebeple tarihte mehdî olarak ortaya çıkanların çoğu Şîî kökenli olmuştur.

Osmanlı Dönemine gelindiğinde de mehdîlik fikri tartışılmış ve birçok mehdî zuhur etmiştir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan mehdîlerin tamamı ise Erdebil Tekkesi'ne mensup Şah İsmail taraftarı olan Kızılbaş kökenli kişilerdir. Aslında Erdebil Tekkesi başlangıçta tamamen Sünnî prensiplere bağlı bir yapıda kurulmuş idi. Tarikatın kurucusu Şeyh Safiyyüddin'den sonra tarikat Sünnî yapısını bir müddet korumakla beraber Hoca Ali zamanında tarikat Şîîliğe meyletmeye başlamış Şeyh Cüneyd zamanında ise bu fikirler oldukça aşırı bir hal almıştır. Bu aşırılıkların neticesi olarak Anadolu'daki Kızılbaşlar ve Sünnîler arasında uçurumlar meydana gelmiştir. Kızılbaşların bu dönemde mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkıp Osmanlı topraklarında ayaklanmalar çıkarmaları devletin onlara potansiyel tehlike gözüyle bakmasına neden olmuş bu durum ise Osmanlı vatandaşı olan Alevileri Safevî Devletine yakınlaştırmıştır.

Kızılbaşlar Osmanlı Devleti'ni değil Safevîleri siyasi lider olarak tanımışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Kızılbaşlara karşı büyük tedbirler almasına sebebiyet vermiş ve Osmanlı-Safevî ilişkilerini içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu sebeple de Çaldıran Savaşı meydana gelmiştir.

Bütün bu çatışmalar, mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkan isyanlar bir takım inançlarından dolayı zaten hoş görülme-yen Kızılbaşları Sünnîler nazarında tamamen itici hale getirmiştir. Bu durum ise izleri günümüzde dâhi devam eden Alevî-Sünnî ayrımının daha keskin bir hale gelmesine sebebiyet vermiştir.

Kısaca siyasi, dini, milli, ticari pek çok menfaatleri uğruna mehdîlik inancını kullanan insanlar ortaya çıkarak sosyal, ekonomik, siyasi bunalım altında olan insanları etraflarında toplamayı başarmışlardır. Çeşitli sıkıntıda olan insanlar bu iddia ile ortaya çıkanları, kendilerini sıkıntılardan kurtaracak bir umut kaynağı olarak görmüşler ve etraflarında kümelenmişlerdir. Osmanlı döneminde de aynı durum söz konusu olmuş ve kendini yalnız hissedен Anadolu halkının bir kısmı sığınak olarak gördükleri mehdîlik iddiasında bulunan kişilerin peşinden koşmuş ve devlete isyan etmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mücemü'l Mfahresli-el Fazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, "el-Mektebetü'l-İslamiyye", İstanbul 1982.

Abdulhamid, Muhsin, *İslam'a Yönelen Yıkıcı Hareketler*, trc: Saim Yeprem-Hasan Güleç, DİB Yayınları, Ankara 1973.

Aka, İsmail, "*X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar Şiilik*" *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993.

Akça, Mehmet, *Mehdilik*, Tarihsiz.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzen Kavgası*, Cem Yayınları, İstanbul 1995.

Akgündüz, Ahmed, *Somuncu Baba*, Osman Hlusi Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

Algül, Rıza, *Aleviliğın Sosyal Mücadeledeki Yeri*, Pencere Yayınları, İstanbul, 1996.

Aşıkpaşazâde, Ahmed, *Tevârih-i Al-i Osman'dan Aşıkpaşazâde Tarihi*, Matbaai Amire, İstanbul 1918.

Atay, Hüseyin, *Cehaletin Tahsili*, Atay Yayıncılık, Ankara 2004.

Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997.

el-Bağdâdi, Abdu'l-Kâhir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Tr. E.R. Fığlalı, Kalem Yayınevi, İstanbul 1979.

Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi*, Ege Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, İzmir 1990.

Bozçalı, Mahmut, *Alevi-Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhtva*, Horsan Yayınları, İstanbul 2005.

Bozkuş, Metin, *Sivas Aleviliğî*, Isparta Fakülte Kitapevi, Isparta 2006.

- Buhâri, *Tarih*, c.III, Haydarabad, 1361.
- Cebecioğlu, Ethem, *Hacı Bayram Velî*, Kül. Bak. Yayınları, Ankara 1991.
- Coşkun, Ali, *Mehdilik Fenomeni*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Çelebi, İlyas, *Gayb Problemi*, İFAV, İstanbul 1996.
- Çelebi, S.M.Hemdemi, *Solak-zâde Tarihi*, c.I, Haz. V. Çabuk, Kül. Bak.Yayınları, Ankara 1989.
- Çetin, Orhan, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- Ekinci, Mustafa, *Anadolu Aleviliğinin Tarihsel Arka Planı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.
- Danişmendi, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I, Türkiye Yayınları, İst. 1971.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezd'i, *Süneni Ebî Dâvud*, Tahkik, Muhammed Muhiddin Abdülhamid, 1950.
- Ergun, Sadettin Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, I, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1944.
- Erşahin. Seyfettin, *Akkoyunlular: Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Bizim Büro Basımevi, Ank. 2002.
- el-Eş'arî, Ebû'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslamiyyin ve'htilafu'l-Musallîn*, trc: M. Dalkılıç-Ö.Aydın, Kabalcı Yayınları, İst. 2005.
- Fığlalı, Ethem Rûhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Şato İlahiyat Yayınları, İst. 2001.
- Fığlalı, Ethem Rûhi, *İmamiyye Şiası*, Selçuk Yayınları, Ank. 1984.
- Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Selçuk Yayınları, Ank. 1990.
- Gölpınarlı, Abdülbakiy, *Alevi-Bektaî Nefesleri*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1963.
- Gölpınarlı, Abdülbakiy, *Kızılbaş*, İ.A, c.VI.
- Gölpınarlı, Abdülbâkiy, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İst.1953.
- Gölpınarlı, Abdülbakiy, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, Der Yayınları, İst. 1979.
- Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, Haz. Erol Kılıç, Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1992.

- Hasırcızâde, *Osmanlı Padişahları*, Menzil Neşriyat, İst. 1980.
- Hinz, Walther, *XV. Yüzyılda İıan'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişı* “ Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, Ter. Tevfik Bıyıklıoğlu, TTK Yayınları, Ank. 1948.
- Hoca Saadeddin Efendi, Tacü't-Tevarih, c.IV, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kül. Bak. Yayınları, Ank. 1992.
- Humeynî, Ayetullah, *İslam Fıkında Devlet*, Ter. Hüseyin Hatemi, Düşünce Yayınları, İstanbul 1979.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime*, II, Ter. Zâkir Kadiri Ugan, MEB Yayınları, Ankara, 1988.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Said ez-Zahiri, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, thk. :Muhammed İbrahim Nâsır, Cidde, 1982.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *en-Nihaye evi'l-Fiten ve'l-Melâhim*, tahkik: Doktor Tâha Muhammed Zeynî, 1968.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensari, *Lisanü'l-Arab*, 15/54, Beyrut, 1955.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, İst. 1998.
- İlhan, Avni, *Mehdilik*, Beyan Yayınları, İst. 1993.
- İlgürel, Mücebâ, “*Celâli İsyancıları*”, DİA, c. VII.
- İpşirli, Mehmet, “*Enderun*”, DİA, c.XI.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1987.
- Kaşgarlı Mahmud, *Kutadgu Bilig*, Hazırlayan: Reşit Rahmi Arat, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1947.
- Kayabalı, İsmail, *İıan'ın Anadolu'ya Uzanan Gölgesi*, Ankara 1990.
- Koca, Turgut, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri*, İstanbul Maarif Kitaphanesi, 1990.
- Köprülü, Fuad, *Anadolu'da İslamiyet*, Haz. Metin Ergun, Akçağ Yayınları, Ank. 2005.
- Köprülü, Fuat, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ötüken Yayınları, İst. 1981.
- Köprülü, Fuat, *İlk Mutasavvıflar*,
- el-Kummî, İbn Babeveyh Şeyh Sadûk, *Risâletü'l-İ'tikadâti'l-İmâmiyye(Şii İmamıyyenin İnanç Esasları)*, Ter. E.Ruhi Fığlalı, Ankara 1978.

- Kuzu, Selman, *Mehdi, Mesih, Deccal*, Merkür Yayınları, İzmir 2001.
- el-Küleynî, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, *Usul-u Kâfi*, I, Ter. Vahdettin İnce, Daru'l-Hikem Yayınları, İstanbul 2007.
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1962.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ter. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara 1993.
- Lindner, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Ter. Müfit Günay, İmge Kitapevi, Ank. 2000.
- el-Muzaffer, M.Rıza, *Câferî İmamiyye İnançları*, Ter. H. Bilgin Coşkun, Ehl-i Beyt İlim- Kültür Derneği Yayınları, İstanbul 1996.
- Muhammed Ebû Zehra, *İslamda Siyasi, İtikâdi ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, Ter. Sıbğatullah Kaya, Harf Yayıncılık, İst. 1993.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, Ter. İsmail Erünsal, II, Tercüman Yayınları, Tarihsiz.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahih-i Müslim*, terc. Mehmet Sofuoğlu, İst., Ahmed Sait Matbaası.
- Nişancızâde, Muhammed b. Ahmed, *Mîrat-ı Kâinat*, II, Sadeleştiren: A.Faruk Meyan, Berekât Yayınları, İst. 1987.
- Nur, Rıza, *Türk Tarihi*, Haz: E. Kılıç, Toker Yayınları, İst. 1979.
- Nuaym b. Hammad, *Kitabu'l-Fiten ve'l-Melahim*, vr. 75b, Atıf Ef Ktb. No: 602, İst.
- Ocak, Ahmed Yaşar, *Babailer İsyanı*, Dergah Yayınları, İst, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İst. 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Kalenderîler*, TTK Yayınları, Ank.1990.
- Öngören, Reşat, *Safeviyye Tarikatı*, Bilgi ve Hikmet Dergisi, İz Yayınları, Sayı: 1, İst. 1995.
- Öz, Bâki, *Alevilikle ilgili Osmanlı Belgeleri*, Can Yay.,İst, 1995.
- Pakalın, Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay.
- Refik, Ahmed, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Devlet Matbaası, İst. 1930.

Refik, Ahmet, *On Altıncı Asırda Râfîzilik ve Bektâşilik*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İst.1932.

Rumlu Hasan, *Ahsenu't-Tevârih(trc: Şah İsmail Tarihi)*, Ter. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, Ank. 2004.

Sakaoğlu, Necdet, “*Saray Okulu Enderun*”, sayı 105, Eylül 2002.

Sardağ, Rüştü, *Şair Sultanlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1982.

Sarıkcıoğlu, Ekrem *Dinlerde Mehdî Tasavvurları*, Sidre Yayınları, Samsun 1997.

Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Mehdîlik*, DİA, c. XXVIII

Saygı, Hakkı, *Soru ve Cevaplarla Alevî-Bektaşî İnancı*, Cem Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.

Seyhan, Ahmed Emin, *Hadislerde Kıyamet Alâmetleri*, Isparta 2006.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar*, Ana Yayınları, İst. 1980.

Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara 1976.

Şar’ani, Abdülvehhab, *Muhtasaru't-Tezkiretü'l-Kurtubiyye*, Mısır 1313.

Şehristani, Muhammed el-Kerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Ter. Mustafa Öz, Ensar Yayınları, İst. 2005.

Tansel, Selahattin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB Yayınları, Ank.1969.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *Sünenü't-Tirmizî*, Neşr. Abduu'l-Ehad es-Samed, Dehl, Müctebâ Matbası, 1315h.

Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yayınevi, İst. 1981.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi*, II, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

Uluçay, Ömer, *Şah Hatayi ve Alevilik*, 1993.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, TTK Yayınları, Ank. 1990.

Üzüm, İlyas, *Kızılbaş*, DİA, c.XXV.

Watt, Montgomery, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Ter. Ethem Ruhi Fırlalı, Şato Yayınları, İst. 2001.

Yaman, Mehmet, *Erdebilli Şeyh Safî ve Buyruğu*, Ufuk Matbaası, İst. 1994.

Yetkin, Çetin, *İktidara Karşı Türk Direniş ve Devrimleri*, I, Otopsi Yayınları, 2003.

Yetkin, Çetin, *Türk Direniş ve Devrimleri" Başlangıçtan Atatürk'e"*, I, Otopsi Yayınları, İst. 2003.

Yücel, Yaşar –Sevim Ali, *Türkiye Tarihi*, I, TTK. Yayınları, Ankara 1990.

Zahir, İhsan İlâhi, *Şia'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı*, Ter. Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Afşaroğlu Matbaası, Ankara 1984.